

T.C

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MUTAFFİFİN SÛRESİNDEKİ AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR

Fehim DAĞTEKİN

Iğdır 2018

T. C

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MUTAFFİFİN SÛRESİNDEKİ AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR

Hazırlayan

Fehim DAĞTEKİN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKGÜN

İğdır 2018

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**MUTAFFİFİN SÛRESİNDEKİ AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ...yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

25/06/2018

Fehim DAĞTEKİN

KABUL VE ONAY

Fehim DAĞTEKİN tarafından hazırlanan **Mutaffifin Sûresindeki Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar** adlı çalışma, **25/06/2018** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **Temel İslâm Bilimleri** Anabilim Dalı, **Tefsir** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan : Prof. Dr. Şadi EREN

(İmza)

Üye : Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

(İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKGÜN

ÖZET

Bu çalışmamızda, “Mutaffifin Sûresindeki Ahlâkî Tutum ve Davranışlar” incelenmektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde surede bulunan ahlâkî tutum ve davranışlara dair kavramsal çerçeve ele alınmıştır. İkinci bölümde fert ve toplum bazında övülen ve yerilen ahlâkî tutum ve davranışlar incelenerek bu tutum ve davranışların ferdî ve toplumsal hayattaki yansımaları üzerinde durulmuştur. Sûrede yerilen ölçü ve tartıda dürüst davranmamak, o büyük günde hesap vermek üzere dirilip âlemlerin efendisinin huzurunda durmayı hesaba katmamak, Allah’ın rehberliği ve kullarına hayat veren ilahî mesajından yüz çevirmek gibi konular üzerinde detaylı bir biçimde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise övülen ve yerilen bu tutum ve davranışların ahiretteki sonuçları göz önüne serilmeye çalışılarak iyilerin ve kötülerin hak ettikleri nimetler veya azaplar ve mahrumiyetler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Ahlâk, Ticaret, Tatfif, İstihza

ABSTRACT

In this study, "Moral Attitudes and Behaviors in Mutaffifin Sûrah" are examined. In the first part of our study, the conceptual framework of moral attitudes and behaviors in the suicide was addressed. In the second part, attitudes and behaviors praised on the basis of individuals and societies are examined and the reflections of these attitudes and behaviors on individual and social life are emphasized. In order not to act dishonestly in the measure and the weight in the water, to resurrect to give account in that great day, not to stop in the presence of the master of the worlds, and to turn away from God's guidance and the divine message giving life to servants. The third section focuses on the blessings and deprivations and deprivations that good and evil have earned by attempting to take account of the consequences of these attitudes and behaviors praised and settled hereafter.

Keywords

Morality, Trade, Tatfif, Istihza

ÖNSÖZ

İndirildiği günden bu güne kadar binlerce tefsiri yapıldığı halde bitmez tükenmez sonsuz bir hazine olan, dünya ve ahiret saadetine erdiren Kur'an'ın tefsiri konusunda küçük çapta da olsa bir çalışma yapmayı nasip ettiği için Yüce Allah'a hamdolsun. Kerîm olan Allah'ın Hakîm kitabını bize teblîğ ve tebyîn eden iki cihan önderimiz Muhammed Mustafa'ya salât ve selâm olsun.

Genelde tüm ilimler, özelde ise İslâmî ilimler ile meşgul olmak, meşguliyetlerin en âlâsıdır. Bu vesile ile kişi, cehaletin karanlığından kurtulup ilmin aydınlığına ve dünya-ahiretin saadetine erme imkânını elde etmiş olur. Şu bir gerçektir ki bütün inanç ve ideolojiler okumaya, yükselmeye ve kazanmaya teşvik etmektedir. Ancak İslâm'ı onlardan ayıran en önemli özelliklerin başında ilim tahsil ederken, terakki ederken, maddî ve manevî kazanç elde etmeye çalışırken işin ahlâkî boyutunu ön planda tutmak gelmektedir. Zira insanı insan kılan değerlerin başında ahlâk gelmektedir.

Biz çalışmamızda Mutaffifîn Sûresini ele aldık. Bu sûre ahlâkî konulardan bahsetmektedir. Kur'an'ın birçok yerinde olduğu gibi bu sûrede de ahlâka büyük değer verildiğini görüyoruz. Zira ahlâk dün ve bugün olduğu gibi yarın da insanoğlunun en önemli bireysel ve toplumsal meselesidir. Bugünümüzü ve yarınımızı güzelleştirmek ve terakki etmek ancak güzel ahlâka sahip olmak ve güzel ahlâkî topluma hâkim kılmakla mümkündür. Ahlâkî ilkelerin hayata geçirilmesi bireysel ve toplumsal güzelliklere ve huzura; ihmal edilmesi ve önemsenmemesi ise bireysel ve toplumsal sıkıntı ve huzursuzluklara sebebiyet verecektir.

Bu çalışmamızın gayesi Kur'an'ın ısrarla insana tavsiye ettiği ahlâkî ilkelerden az bir kısmı olan Mutaffifîn sûresindeki ahlâkî tutum ve davranışları dikkate sunmak, erdemli bir toplumun oluşmasına katkı sunmaktır. Çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından müteşekkildir. Giriş kısmında çalışmanın konusu ve kapsamını, amaç ve önemini, metot ve kaynaklarını anlattık. Birinci bölümde, sûre hakkında genel bilgi ve meâlîni verdik. İkinci bölümde, şahsi kemalat dediğimiz kişisel olgunluk ile ilgili övülen ve yerilen ahlâkî tutum ve davranışlara temas ettik, Üçüncü ve son bölümde ise sosyal hayat ile ilgili ahlâkî ve gayr-i ahlâkî tutum ve davranışların neler olduğunu irdledik.

Bu çalışmamda engin görüşleri ile bana yol gösteren, kaynaklardan nasıl istifade etmem gerektiği konusunda yol almamı kolaylaştıran değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKGÜN; ders döneminde ufukumuzu açan, ihtiyaç duyduğumuz zamanlarda da yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Zeki TAN; tez çalışmamı baştan sona tetkik edip eksiklerimi tamamlamama yardımcı olan Doç. Dr. Mehmet Sâlih GEÇİT; ilgi ve alakasını bizden esirgemeyen Prof. Dr. Şadi EREN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Gayret bizden tevfik Allah 'tan (c. c).

Fehim DAĞTEKİN

İğdır 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
2. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları	2
1. BÖLÜM.....	3
1. 1. MUTAFFİFİN SÛRESİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	3
1. 1. 1. Sûrenin Adı.....	3
1. 1. 2. Sûrenin Nüzûlü	3
1. 1. 3. Sûrenin Konusu	5
1. 1. 4. Sûrenin Meâli.....	5
1. 2. MUTAFFİFİN SÛRESİNDEKİ ANAHTAR KELİMELER.....	7
1. 2. 1. Veyl.....	7
1. 2. 2. Mutaffif.....	8
1. 2. 3. Keyl-Vezn:.....	8
1. 2. 4. Mu'ted.....	9
1. 2. 5. İlliyyîn / İlliyyûn.....	9
1. 2. 6. Siccîn	10
1. 2. 7. Fuccâr	11
1. 2. 8. Ebrâr	12
1. 2. 9. Teğamüz	13
1. 2. 10. Tesvîb	13
2. BÖLÜM.....	15
2. 1. SÛREDE FERDÎ HAYAT İLE İLGİLİ ZİKREDİLEN AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR	15
2. 1. 1. Övülen Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar	15
2. 1. 1. 1. Ahlâk.....	15
2. 1. 1. 2. İyilerden (Ebrâr) Olmak	18

2. 1. 1. 3. Ebedi Kazanç İçin Yarışmak	22
2. 1. 1. 4. Hayırda Yarışmak	25
2. 1. 2. Yerilen Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar	28
2. 1. 2. 1. Ahiret Hesabını Unutmak	28
2. 1. 2. 2. Günah İşlemek Suretiyle Haddi Aşmak	33
2. 1. 2. 3. Hakikate Karşı Duyarsızlık	39
2. 1. 2. 4. Kalbin Paslanması	44
2. 1. 2. 5. Rü'yetullah'a Mani Olan İşler Yapmak	50
3. BÖLÜM.....	56
3. 1. SÛREDE İÇTİMÂÎ HAYAT İLE İLGİLİ ZİKREDİLEN AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR.....	56
3. 1. 1. Ticaret Ve Ticaret Ahlâkî İle İlgili Tutum Ve Davranışlar	56
3. 1. 1. 1. Müşteriyi Aldatmamak Ve Dürüst Olmak.....	68
3. 1. 1. 2. Kendisi İçin İsteddiğini Başkası İçin de İstemek	72
3. 1. 1. 3. Haksız Kazanç Edinmemek.....	73
3. 1. 1. 4. Maddeci / Kapitalist ve Bencil Olmamak.....	77
3. 1. 1. 5. Ahlâksız Ticaret Anlayışının Kötü Sonuçları.....	78
3. 1. 2. Beşerî Münasebetlerle İlgili Zikredilen Gayr-i Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar	83
3. 1. 2. 1. Alay Etmek	83
3. 1. 2. 2. Şımarıklık	86
3. 1. 2. 3. Başkasını İtham Etmek	88
3. 1. 2. 4. Başkasının İncasına Karışmak	90
3. 1. 2. 5. Hor Görmek	92
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA	98

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı Geçen Eser
<i>b.</i>	İbn, bin, bint
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>c.c.</i>	Celle celâlüh
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>DİA</i>	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>der.</i>	Derleyen
<i>ed.</i>	Editör
<i>h</i>	Hicri
<i>Haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>MÜİFV</i>	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>İnc.</i>	İnceleyen
<i>SBE</i>	Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>r.a</i>	Radiyallâhu anh
<i>Sad.</i>	Sadeleştiren
<i>s.a.v.</i>	Sallallâhu aleyhi ve selem
<i>sy.</i>	Sayı
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	Tahkik eden
<i>Trc.</i>	Tercüme eden
<i>tsz.</i>	Tarihsiz (Basım tarihi yok)
<i>ö.</i>	Ölüm tarihi
<i>vb.</i>	Ve benzeri, ve bunun gibi
<i>vd.</i>	Ve diğerleri
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>Yay.</i>	Yayınları

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Tezimizde Mutaffifin Sûresini konu olarak ele aldık. Bu sûre ticaret ahlâkına riâyet etmeyenleri kınamak ve tehdit etmekle başlayan, sorumsuz davranışların ardında kararmış bir kalbin ve ahireti unutmamanın yattığını söyleyen, ortaya konulan amellerin sonuçları ile ilgili uyarıcı, hesap gününde insanların amellerine göre hangi kategoride olacağını açıklayan, gurur-kibir duygularına kapılıp insanlarla alay edenlerin durumunu anlatan bir sûredir. Cumhurun görüşüne göre Mekke’de nâzil olmuştur. Mushaf sıralamasında 83. sûre olup 36 âyetten müteşekkildir. Bu sûrenin iniş sebebi, ticaret esnasında yapılan yolsuzluk ve gayr-i ahlâkî husus ve tavırlardır. Bugünkü modern dünyada da bu ve buna benzer hatta daha da farklı versiyonlarıyla çok yaygın olarak görülen bu gayr-i ahlâkî hususun varlığı bizi bu konu ile ilgili araştırma yapmaya sevk etmiştir. Söz konusu sûrede sosyal öneme sahip konular ele alındığı için incelenme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Birden fazla konu ve derslerin çıkarılması mümkün iken biz sûrenin ahlâkî tutum ve davranışlar açısından analizini tercih ettik. Çalışmamız, bu sûrede emredilen ahlâkî tutum ve davranışları detaylandırarak gündeme taşımak ve güncel problemlerden olan ahlâkî zaafiyetlere çözüm sunmak kapsamında olacaktır.

2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Kur’an’ın insan için tavsiye ettiği şeylerin başında, üstün bir ahlâkî özellik taşıması, insanın dünya ve ahiret saadetini temin eden ahlâkî esasları hayata geçirmesi gelir. Kur’an ihtivâ ettiği emir-nehiylerle her meselede ahlâkîliği önemseydiğinden dolayı hem nâzil olduğu dönemin insanları hem de kıyâmete kadar gelecek nesillerin ıslâhını gaye edinmektedir. İşte bu gayeyi ortaya koyan ve ahlâkî konuları anlatan bir sûrenin tez konusu edilmesi ayrı bir öneme haizdir. Maksudumuz Mutaffifin sûresindeki bütün âyetleri dikkate sunduktan sonra (özellikle günümüzün de büyük problemlerinden biri olan ve bugün belki insanların cahiliye döneminden daha fazla ihtiyaç duyduğu) ahlâkî tutum ve davranışlar açısından yorumlamaktır. Malum olduğu üzere insanlar arasında çıkan kavga, gürültü ve huzursuzlukların ana sebeplerinden bir tanesi de ticarî ve beşerî ilişkilerde mevcut olan ahlâkî ve de hukukî ilkelere riâyetsizliktir.

Çalışmamızda, insanı insan eden ahlâk ve faziletlerin bir kısmını ihtivâ eden Mutaffifîn sûresindeki ahlâkî tutum ve davranışları işledik. İlgili âyetlerin tefsirlerini gündeme taşıyarak günümüzün ahlâkî problemlerine âyetlerden çözüm sunmayı arzuladık. Çalışmamızın, böylesine toplumsal öneme sahip bir yaraya bir nebze de olsa merhem olmasını ümit ediyoruz.

Böylece bugün insanlar arasında çeşitli sıkıntılara sebep olan ahlâkî zaafiyetlere Kur'an'dan bir çözüm sunmak ve insanlara Kur'an'ın istediği hayatı, huzuru ve sunduğu ahlâkî aşılamdır. Tarih şahittir ki Kur'an'ın tavsiye ettiği ahlâk anlayışını tatbik edenler güven toplumunu oluşturmuş huzur ve sükûneti sağlamışlardır. Bugün de bu ahlâkî ilkeler tatbik edilirse, toplumda mevcut olup mahkemelerle, cezaî müeyyidelerle çözülemeyen çoğu sorunların kendiliğinden çözüleceği şüphe götürmez bir gerçektir.

3. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşturulmuştur. Giriş kısmında Mutaffifîn Sûresindeki ahlâkî tutum ve davranışlar adlı çalışmanın kapsamı, amacı, önemi, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, sûrenin adı, nüzûlü, konusu hakkında bilgi verilip Mutaffifîn sûresinin kavramsal çerçevesini tespit etmek amacıyla veyl, mutaffif, mu'ted, ebrâr, siccîn, illiyyîn vb. kavramların tanımları ve bu kavramların anlamları hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, sûrede ferdî hayat ile ilgili övülen ve yerilen ahlâkî tutum ve davranışlar tespit edilip açıklanmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise, Mutaffifîn Sûresinde toplumsal hayat ile ilgili zikredilen ticarî ve beşerî münasebetlerle alakalı ahlâkî tutum ve davranışlar incelenip açıklanmıştır. Konunun işlenişinde evvela âyetlerin doğru anlaşılması için hem klasik hem de modern tefsirlere müracaat edilmiştir. Ahlâk konusunu ele alan eserlere ayrıca müracaat edilmiştir. Sûrede geçen konularla ilgili olarak muhtelif akademik kitap, dergi ve makalelerden de ayrıca yararlanılmıştır.

Çalışma alanımız olan “Mutaffifîn sûresindeki ahlâkî tutum ve davranışlar” konusuna geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için Mutaffifîn Sûresi hakkında kısa bir hatırlatmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. BÖLÜM

1. 1. MUTAFFİFİN SÛRESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. 1. 1. Sûrenin Adı

Sûre adını ilk âyetinde yer alan “ölçü ve tartıda eksiklik yapanlar” anlamındaki Mutaffifin kelimesinden almıştır. “veylün lil mutaffifin” ve “tattif” adıyla da anılmaktadır.¹

1. 1. 2. Sûrenin Nüzûlü

Mutaffifin sûresi Mushaftaki sıralamada 83. iniş sırasına göre ise 86. sûredir. 36 âyetten ibarettir. Sûrenin Mekke Medine arasında indiği², Mekkî³; Medenî⁴; bir kısmının Mekkî bir kısmının Medenî⁵ olduğu konusunda farklı rivâyetler vardır.

Bu sûre hakkında Süddî (ö.127/745), Medine’de Ebu Cüheyne adında bir adam vardı. Bu adamın iki tartı aleti vardı. Bir şeyi satın aldığı anda biriyle, başkasına sattığında ötekisiyle tartardı. Bunun üzerine bu sûrenin ilk âyetlerinin indiğini söylemektedir.⁶

İmam Mâtürîdî (ö.333/944), Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti Mekkelilere okuyunca onlar da tattifi terk edip ondan sonra tattif yapmadılar⁷ diyerek, sûrenin Mekkî olduğu görüşünü te’yid eden bir görüşe yer verir.

Zemahşerî (ö.538/1144), Mutaffifin sûresinin tefsirinde ön bilgi olarak söz konusu sûrenin Ankebût sûresinden sonra Mekke’de inen sonsûre olduğunu söyler.⁸

¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsir*, DİB yayınları, Ankara, 2007, V, 572; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mutaffifin Sûresi”, *DİA*, XXXI, 371.

² Ebî Tâhir Muhammed b. Yakub El-Fîrûzâbâdî, *Tenviru’l Mikbas Min Tefsiri İbni Abbas*, Daru’l Kütübü’l İlmîyye, Beyrut, 2004, 639.

³ Bkz., Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el- Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehl-i Sünneti Tefsirü’l Mâtürîdî*, Daru’l Kütübü’l İlmîyye, Beyrut, 1971, X, 453; Ebu’l Kasım Carullah Mahmut b. Ömer ez- Zemahşeri, *el- Keşşaf*, , IV, 705.

⁴ Bkz., Ebi Muhammed Hüseyin b. Mes’ut el-Beğavi, *Me’âlimu’t-Tenzil*, Daru’l Ma’rife, Beyrut, 1987, VIII, 361.

⁵ Bkz., Ebi Fadl Şihabüddin Mahmut Âlûsî el-Bağdadi, *Rûhu’l Me’ânî Tefsir’ul Kur’an-il Azîm Ve Seb’il Mesânî*, Daru’l Kütübü’l-İlmîyye, Beyrut, 1971, XV, 273.

⁶ Ebu Muhammed İsmail b. A. Rahman es-Süddî, *Tefsiru’s-Süddî el-Kebir*, Daru’l Vefa Lit-Tibaeti Ven-Neşri vet-Tevzi, 1993, I, 473; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 705.

⁷ Mâtürîdî, *Te’vilat*, X, 453.

İbni Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Resulüllah (s.a.v.) Medine'ye geldiği sıralarda Medineliler ölçüyü en kötü yapanlardan idiler. Bunun üzerine yüce Allah, “ölçü ve tartıyı eksik yapanlara yazıklar olsun” âyetini indirdi. Bundan sonra ölçü ve tartıyı güzel yaptılar.⁹

Âlûsî (ö.1270/1854), sûrenin nüzûl sebebi hakkındaki tüm farklı görüşleri zikrettikten sonra ilk dört âyetinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicretinden hemen sonra, diğer âyetlerinin ise Mekke'de nazil olduğuna dair rivâyeti öne çıkarır.¹⁰

“İbn Abbas'tan diğer bir rivâyete göre ise -ki Katade'den de nakledilmiştir- bu sûre son sekiz âyet hariç Mekke'de nâzil olmuştur. ...Mekke ve Medine dışında nâzil olan âyetleri Mekkî ve Medenî saymayanlardan bazıları da şöyle demektedir: Bu sûre Mekke ve Medine'de değil, bu iki şehir arasında nâzil olmuştur. Bununla Allah Teâlâ Medine'de yaşayanların durumunu peygamberi Medine'ye ulaşmadan önce düzeltmek istemiştir.”¹¹

Muhammed Esed de (ö.1412/1992) Taberî, Beğavî, İbni Kesir gibi bazı Müfessirlere dayanarak ilk pasajının Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye varışından hemen sonra indiğini söylemektedir.¹² “Medine'de inen ilk sûre olduğuna ve bir kısmının Mekkî bir kısmının Medenî olduğuna dair rivâyetler de vardır.”¹³

Sıraladığımız bu ve buna benzer çokça rivâyetlerin varlığına rağmen Mutaffifin sûresinin “ muhtevası, üslubu ve son âyetlerinde yer alan, kâfirlerin mü'minlerle alay etmesi gibi beyanlar dikkate alındığında sûrenin Mekkî olduğunu benimseyen görüşlerin daha isabetli olduğu ortaya çıkar.”¹⁴ “Muhtemeldir ki Hz. Peygamber hicretten hemen sonra Medinelilere söz konusu âyetleri okumuş bu da sûrenin Medine'de nâzil olduğu görüşün ortaya çıkmasına sebebiyet teşkil etmiştir.”¹⁵ “Sûre konusu, üslubu ve belagat öncelikli yapısı itibari ile Mekkî sûrelerin özelliklerini taşır.

⁸ Ez-Zemahşeri, *el- Keşşaf*, IV, 705.

⁹ Ebu Hasan Ali b. Ahmet el-Vâhidî, *Esbabü'n-Nüzûl*, Daru'l Mustafa, Dımeşk, 2008, 367; Celâlüddin Ebû Abdîrrahman es-Suyûtî, *Lübabü'n-Nükûl Fi Esbabî'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Kütübi es-Sekafiye, Beyrût, Lübnan, 2010,241; Abdulfettah el-Kâdî, *Esbabü'n-Nüzûl*, Trc., Sâlih Akdemir, Fecr yay., Ankara, 1996, 429; Ebu'l Fida İsmail b. Kesir ed-Dımeşki, *Tefsiru'l Kur'an'il Azim*, Müessesetü Kurtubeti Lit-Tibaeti ven-Neşri vet-Tevzi, Kahire, 2000, XIV, 280; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetu't-Tefasir*, Şirketü Ebnai Şerif El-Ensari Lit-Tibaeti Ven-Neşri Vet-Tevzi, Beyrut, 2014, III, 1471.

¹⁰ Âlûsî, *Rûhü'l Me'âni*, XV, 273.

¹¹ Said Havva, *El-Esas Fi't-Tefsir*, Çev. Abdüsselam Arı, Şamil yayınevi, İstanbul, 1992, XVI, 83.

¹² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, Çev., Cahit Koytak & Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, III, 1245.

¹³ Karaman vd., *age.*, V, 572.

¹⁴ Yaşaroğlu, “Mutaffifin Sûresi”, XXXI, 371.

¹⁵ Yaşaroğlu, “Mutaffifin Sûresi”, XXXI, 371.

Tüm ilk tertiplerde Ankebût'tan sonraya yerleştirilir. Bu durumda Mutaffifin Mekke'de nâzil olan son sûre olarak peygamberliğin 13. yılına yerleştirilmelidir.”¹⁶

1. 1. 3. Sûrenin Konusu

Sûrede, dürüstlükten ayrılıp hile ve sahtekârlığa başvurarak ölçü ve tartıyı eksik yapıp hakkı olmayan şeyleri almaya çalışan, böylece daha fazla mal elde etmek için haksızlığa tevessül eden kişilerin sapık ahlâkî davranışları eleştirilip kınanmaktadır. Başkalarını çiğneyip servet elde etmenin zulüm olduğu ve itikadî düşünce sapıklığından doğduğu dile getirilir.¹⁷Daha sonra ahireti ve uhrevî sorumluluğu inkâr eden günahkârların ahirette göreceği cezalar ve iyilerin nail olacağı mükâfatlar bildirilmektedir. Ve sûrenin sonunda dünya hayatında mü'minlerle alay eden inkârcıların ahirette asıl kendilerinin gülünç, rezil ve zelil duruma geçecekleri anlatılmaktadır.¹⁸

1. 1. 4. Sûrenin Meâli

-el-MUTAFFİFİN

“Rahman ve Rahim (olan) Allah'ın adıyla.

Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun.

Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam tartarlar.

Onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar.

Onlar düşünmezler mi ki, tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde

Öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.

Doğrusu günahkârların yazısı, muhakkak Siccîn'de olmaktadır. Siccîn nedir, bilir misin?

(O günahkârların yazısı) Amellerin sayılıp yazıldığı bir kitaptır.

O gün vay haline yalancıların! Ki onlar, ceza gününü yalan sayarlar.

Onu ancak hükümleri çiğneyen ve günaha dalan kimseler yalanlar.

¹⁶ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı yay., İstanbul, 2011, 435.

¹⁷ Muhammed Kutup, *Kur'an Araştırmaları*, çev. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy, Seriyeye yayınları, İstanbul, 1997, I, 184-185.

¹⁸ Kahraman vd., *age.*, V, 572.

Böyle birine âyetlerimiz okununca “Eskilerinin Masalları” derdi.

Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir.

Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O’nu görmekten) mahrum kalmışlardır.

Sonra onlar cehenneme girerler. Sonra onlara: “işte yalanlamış olduğunuz (cehennem)budur” denilir.

Hayır! Andolsun iyilerin kitabı İlliyyûn’dadır. İlliyyun nedir, bilir misin?

(O İlliyyun’daki kitap) içinde ameller kaydedilmiş bir kitaptır.

O kitabı Allah’a yakın olanlar görür.

İyiler kesinkes cennettedir. Onlar orada koltuklar üzerinde etrafa bakarlar.

Onların yüzünde nimetlerin sevincini görürsün.

Kendilerine mühürlü halis bir içki sunulur.

Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır. İşte yarışanlar ancak onda yarışınlar.

Karışımı Tesnim’denir. (O Tesnim Allah’a) yakın olanların içecekleri bir kaynaktır.

Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülerlerdi.

Onlarla karşılaştıklarında kaş göz hareketleriyle alay ederlerdi.

Ailelerine döndüklerinde, (alaylarından dolayı) keyiflenerek dönerlerdi.

Mü’minleri gördüklerinde: “Şüphesiz bunlar sapıtmış” derlerdi.

Hâlbuki onlar, mü’minleri denetleyici olarak gönderilmediler.

İşte o gün (ahirette) de iman edenler kâfirlere gülerler.

Koltuklar üzerinde etrafa bakarlar. Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı? (Elbette buldular.)”¹⁹

Üzerinde duracağımız husus “Sûredeki ahlâkî tutum ve davranışlar” olduğundan sûre hakkında bu kısa malumat ve meâlini verdikten sonra asıl konumuzun detaylarına geçelim.

¹⁹ Mutaffîfîn, 83/1-36

1. 2. MUTAFFİFİN SÛRESİNDEKİ ANAHTAR KELİMELER

1. 2. 1. Veyl

Veyl (وَيْلٌ), sözlükte asıl, azap ve helak anlamındadır. Bununla birlikte ağıt ve yakınma anlamı da vardır. Ayrıca bir kötülüğün vuku bulması, azap, bela ve rezillik, üzüntü, helak, zorluk, hayret etmek gibi anlamlara da gelmektedir.²⁰ Buna ilaveten veyl'in maddî ve manevî anlamda çirkinlik olduğu ve kederi ifade için kullanıldığı da belirtilmiştir.²¹

Şiddetli azap, keder, acı, şiddetli kötülük, hüznün ve helak, elem verici azap vb. anlamlara geldiği gibi cehennemde bir vadi adıdır.²² Veyl tabiri tehdit manasında kullanılan bir tabirdir. Vay haline! veya yazıklar olsun! manasına gelir.²³

Pişmanlık, helak, cehennemde bir vadi²⁴, akan bir dere, sızlanma, azap, hasret gibi manalara gelen veyl kelimesi, Kur'an'da tekrarlar hariç otuz dokuz yerde geçmektedir.²⁵

Veyl her ne kadar dilimize “yazıklar olsun” şeklinde çevrilmiş olsa da bu kelimenin ihtivâ ettiği mana o kadar basit olmasa gerektir. “Affı, mağfireti bol olan Yüce Allah'ın insanlar için böyle bir ifade kullanması sözü edilen insanların Cenab-ı Hak yanındaki durumlarının hiç de iyi olmadığını ortaya koymaktadır.”²⁶

Ayrıca veyl, namaz, oruç, zekât ve diğer ibadetlerde noksanlık yapanlar için o gün (hesap günü) olacak olan şiddetli bir azabın adı olduğu söylenmiştir.²⁷

²⁰ Ebu'l Fazl, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari İbn Manzûr, *Lisânu'l Arap*, Beyrut, tsz., 4939; Zeynüddün Muhammed b. Ebibekir b. Abdulkadir er-Râzî, *Muhtaru's-Sihâh*, Daru'r-Risaleti'l Alemiyye, Dimeşk-Hicaz, 2010, 634; İbrahim Mustafa vd., *Mu 'cemu'l- Vesit*, el-Mektebetü'l İslamiyye, İst., tsz., I-II, 1061.

²¹ Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed Rağib el-İsfehânî, *el-Müfredat fî Ğaribi'l-Kur'an*, Darül Marife, Beyrut, tsz., 550.

²² Mahallî, Celâlü'ddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed –Suyûtî, Celâlü'ddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Kur'âni'l-Kerim bi'r-Resmi'l-Osmânî ve bihâmişihî Tefsîru'l-İmâmeyni'l-Celileyn*, Dâru'bnu'l-Kesir, Beyrut, 1999/1460; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 2012, IX, 64.

²³ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1993, XVIII, 407.

²⁴ Mahallî & Suyûtî, *Tefsîru'l Celaleyn*, 588.

²⁵ Yakup Yüksel, “Kur'an'da “Veyl” Kelimesi Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2016, C. 52, sy. 2.

²⁶ M. Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de İnsan Tipleri*, Akçağ yay, Ankara, 1995, 47.

²⁷ El-Firûzâbâdî, *Tenvîru'l Mikbas*, 639.

1. 2. 2. Mutaffif

Mutaffif (مُطَفِّف), Tatif kökünden türeyen mutaffif, hile yapan, eksik ölçen ve eksik tartan kimse demektir.²⁸ Mutaffifin ise mutaffif kelimesinin çoğulu olup hile yapanlar ölçü ve tartıyı eksik yapanlar anlamına gelmektedir.²⁹ “Mutaffifin”, azaltanlar, ölçü veya tartıda hak sahibinin hakkında noksanlık yapanlardır. Buradaki manası ise: İnsanlardan alacaklarını alırken arttırarak, onlara verirken de azaltarak yapılan hiledir. Böyle adlandırılması ise yapılan hilenin basit ve değersiz bir şeyde olmasındandır.³⁰

Demek ki mutaffifin, ölçü ve tartıda bir şeyler çalan, bu çalma işini alışkanlık ve meslek haline getirenler anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Bu manaya geldiği devamındaki iki âyetten de anlaşılmaktadır.

1. 2. 3. Keyl-Vezn:

Keyl (كيل), Arapçada mastar olarak “ölçmek”, isim olarak ölçek anlamına gelir. Diğer bir ifade ile hacim ölçü birimleri ile ölçmek, hacim ölçüsü ve ölçek anlamlarına gelmektedir. Vezn (وزن), ise yine aynı şekilde ölçmek, tartmak anlamlarına geldiği gibi daha çok ağırlık ölçü birimi olarak tanımlanmaktadır.³¹

Âyette geçen ‘اكتالو / İktâlû’ ifadesi, ölçerek almak anlamına gelen ‘كيل / keyl’ kökünden türemiştir. Aslında ‘كالو / kâlû’ ile ‘وزنو / vezenû’ aynı anlama gelmektedir.³² Fakat كيل / keyl “metre ile verme” yi; وزن / vezn ise, “tartı ile verme”yi ifade eder. Ancak bu iki kelimenin arasında yer alan “او / yahut” edatı, her iki kelimenin yaklaşık anlam taşıdığına işaret etmektedir.³³ Bu durumda كالو / Kalu “ölçü ile verdiklerinde”, وزنو / vezenu “tartı ile verdiklerinde” şeklinde de anlamlandırılabilir.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 2681; İbrahim Mustafa vd., *Mu 'cemu'l- Vesit*, I-II, 560; er-Râzî, *Muhtaru's-Sihâh*, 348; İsfehani, *Müfredat*, 308; Yaşaroğlu, “*Mutaffifin Süresi*”, XXXI, 371.

²⁹ Karaman vd., *age.*, V, 573.

³⁰ Vehbe Zühaylî, *Tefsirü'l Münir*, Trc. Hamdi Arslan vd., Risale yay., İstanbul, 2005, XV, 404.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arap*, 3978; İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemü'l-Vasît*, 808; er-Râzî, *Muhtaru's-Sihah*, 506; İsfehani, *Müfredat*, 522.

³² Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı yay., İstanbul, XX, 416.

³³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında*, XX, 416.

1. 2. 4. Mu'ted ve Esîm

Mu'ted (مُعْتَدٍ) kelimesi, 'اعتدى / i'tida' kökünden olup ismi fâil anlamında kullanılmıştır. Haddi aşan, başkasına zulm eden ve başkasının hakkına geçen gibi anlamlara gelmektedir.³⁴ "Hak olan yoldan sapmak dışarı çıkmak demektir."³⁵ İmam Mâtürîdî Mu'ted'i şöyle tarif eder: Mu'ted, Allah Teâlâ'nın hududunu aşan, esim ise Rabbine karşı günah işleyen demektir.³⁶ Dolayısıyla haddi aşan, ahlâkî sınırları tanımayan, Yüce Allah'ın koyduğu sınırları geçen, hakları tanımayıp çiğneyen insana bu sıfat verilmektedir."³⁷

Fahredden Râzî de (ö.606/1210) 'İ'tida' kelimesini şu şekilde açıklar: "İ'tida, kişinin şehvî ve gadabî hisleriyle meşgul olmasıdır. Zaten böyle olan kimse de, esîm'dir. Şehvî ve gadabî istekleriyle meşgul olan kimse ise, nadiren ibadet ve taate vakit bulabilir. Böylece de bu, çoğu kez bu kimsenin, kıyamete (bihakkın) iman etmesine mani olur."³⁸

1. 2. 5. İlliyyîn / İlliyyûn

İlliyyîn / İlliyyûn (عَلِيَّوْنَ/عَلِيَّيْنَ), İncelemekte olduğumuz sûresinin 18. âyetinde yer alan kavramlardan biri de 'illiyyûn' kavramıdır. İlliyyûn; sözlükte yükselmek anlamındaki uluv kökünden türeyen ve üst makam, yüksek derece manasına gelen 'illiyy' kelimesinin çoğuludur.³⁹ Süleyman Ateş "illiyyîn'in "uluvv kökünden mübalağa sıfatı" olduğunu söyler.⁴⁰

İlliyyîn kavramı ile ilgili olarak müfessirler, "dördüncü veya yedinci kat sema, sonsuz bir yükseklik, en yüksek mekân, iyilerin amellerinin kayda geçirildiği defter, sidretü'l münteha, cennet, mele-i a'la'daki melekler" gibi farklı tanımlar yapmışlardır.⁴¹

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 2846; İsfahanî, *Müfredât*, 326.

³⁵ er-Râzî, *Mefâtihü'l Gayb*, XI, 6945.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilat*, X, 458; Mahallî & Suyutî, *Tefsîru'l Celaleyn*, 588.

³⁷ Ebi'l Berekat Abdullah b. Ahmet b. Mahmut en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil*, Dimeşk, Darü İbn Kesir, Beyrut, 2013, III, 615; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında*, XX, 422

³⁸ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihü'l Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1426/2005, XI, 571.

³⁹ İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemü'l- Vesît*, 625.

⁴⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Yay., İstanbul, 1991, X, 372.

⁴¹ Ebu Cafer, Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiü'l Beyan an Te'vili ayi'l Kur'an*, Beyrut, 1988, XXX, 64-65.

Kâmûs'ta ise "İlliyyîn'in "Mü'minlerin ruhlarının çıktığı yedinci kat sema olduğu" belirtilir. ⁴² Ragıp el-İsfehânî de (ö.505/1108) "ifadenin çoğul yapısından hareketle bunun bir mekân ve makamdan ziyade buraya ulaşan kimseleri ifade ettiğini" söylemektedir. ⁴³

İyilerin amellerinin yazıldığı bu defterin "illiyîn" diye anılması, hem iyi amellerin insanı ilahî yüceliklere ulaştırıcı olmasından, hem de bu defterlerin yüce bir mevkide bulunmasından dolayıdır. ⁴⁴

Yüce Allah (c. c) bu kelimeye tıpkı 'siccîn' gibi farklı bir mana yüklemekte, onun kodlanmış, yazılmış, mühürlenmiş bir kitap olduğunu ve Allah'a yaklaştırılmış meleklerin ya da O'na yakın kullarının şahit olduğu kitabın kendisi olduğunu ifade etmektedir. Böylece illiyîn kodlanmış, Yüce Allah'a yaklaştırılmış olanların şahitlik ettiği bir kitap olarak tanımlanmaktadır. Bu kodlama ise, insanların amellerine göre yapılmaktadır. ⁴⁵ "İlliyyîn" kelimesi yüksekliği ifade ettiği gibi mukabilinde zikredilen "siccîn" de süfliliği ifade eder. Müteakiben de bilinmeyi açığa vurmaya ve tehdidi hedef alan şu soru gelir: "O en yüksek makamların ne olduğunu sen bilir misin?" İşte bu ilmin ve idrâkin ötesinde bir iştir. ⁴⁶

1. 2. 6. Siccîn

Siccîn (سَجِّينٌ), incelediğimiz sûrenin 7. âyetinde bulunan 'siccîn' kelimesi "devamlı", "şiddetli", "kötülerin kitabının konulduğu yer", "cehennemde bir dere", ayrıca "açık ve ortada", "dibinin çevresine çukur kazılmış hurma ağacı", "devamlı şey", "şiddetli vuruş", "açık açık geldi" manasına gelir. ⁴⁷

Siccîn'in yerin yedi kat altında siyah bir kaya olduğu ve altına fâcirlerin* ⁴⁸ kitabının konulduğu, şeytan ve zürriyetinin bulunduğu yerin yedi kat altı, Cehennem'de

⁴²Ebû Tahir Mecdüddin Muhammed ibn Yakub Fîruzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, Müessesetü'r Risale, Beyrut, 1986, 1694.

⁴³ İsfehânî, *age.*, 583.

⁴⁴ İlyas Üzüm, "İlliyyîn" *DİA*, XXII, 123-124

⁴⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında*, XX, 426

⁴⁶ Seyyid Kutub, *Fîzilâl'il Kur'an*, Trc., M. Emin Saraç vd., Birleşik yay., İstanbul, tsz., XVI, 92.

⁴⁷ Fîruzâbâdî, *Kamûsü'l Muhit*, 1554

⁴⁸ * Fâcir kelimesinin açıklaması için bkz., s.13

bulunan ağzı açık bir kuyu olduğu⁴⁹ da söylenmiştir. Bu kelimenin hapsedilme manası da ifade edilmiştir.⁵⁰

İkrime'ye (ö.105/723) göre Siccîn, hüsrân ve horlanmak demektir.⁵¹

Ebû Hayyân (ö.745/1344) şöyle dedi: Zahir olan, Siccîn'in kitap olduğudur. Bunun için de "yazılmış kitap" ona bedel yapıldı.⁵² Fücûrın kitabı "siccîn" de olunca, buna mukabil iyilerin kitabı da "illiyîn" de olmuş olur.⁵³

"Siccîn, insanlar ve cinlerin kötülerinin, şeytanlar, fâsıklar ve kâfirlerin amellerini toplayan kitaptır. Bir sonraki âyetin işareti ile anlaşıldığı gibi o şerrin kaydedildiği kayıt defteridir. "Siccîn'in ne olduğunu sana hangi şey bildirdi? (O) yazılmış bir kitaptır. Sana ve kavmine Siccîn'in ne olduğunu bildiren nedir? O, onların isimlerinin kaydedildiği kitaptır. O, satırlara dökülmüş, yazısı net, şeytanların, kâfirlerin ve fâsıkların kötü amellerini toplayan kitaptır. Bu, Siccîn olarak adlandırılan sicil, her fâcir için bir sahifenin tutulduğu en büyük sicildir."⁵⁴

1. 2. 7. Fücûr

Fücûr (فجر) kelimesi, fâcir ismi failinin cemi sığasıdır. Fâcir ise sözlükte haktan bâtıla meyleden, yalancı, zinakâr ve âsi anlamına gelen "fecd" kökünden türemektedir.⁵⁵ Fâcir kelimesinin kökünü oluşturan fücûr, "şehvet gücünün ileri dereceye varması" veya "nefsin insanı şeriat ve ahlâk ilkelerine aykırı işler yapmaya sevkeden özelliği" diye de tarif edilir.⁵⁶ Din ıstılahında ise; inkâr, şirk, yalan, zina, hırsızlık gibi Allah'ın ve Peygamber'in haram kıldığı fiilleri işleyen, kâfir, münafık, müşrik ve asilere, doğru yoldan sapan ve ahlâk dışı davranışlarda bulunan kimselere denir.⁵⁷ Fücûr Kur'an'ın üç âyetinde muttakiler ile ebrâr'ın zıddı olarak kullanılmıştır. Kur'an'da fücûrın; din gününü yalanlayan, haddi aşan, çok günah işleyen, Allah'ın âyetlerine eskilerin

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arap*, 203; Âlûsî, *Rûhü'l Me'ânî*, XV, 274.

⁵⁰ Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Maverdi, *en-Nüketü ve'l Uyun Tefsiru'l Maverdi*, Daru'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut, 1992, VI, 226.

⁵¹ Maverdi, *en-Nüketü ve'l Uyun*, VI, 226.

⁵² Esirüddin Muhammed b. Yussuf El Ceyyani Ebu Hayyan el-Endülüsî, *Bahru'l Muhît*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 2005, VIII/440.

⁵³ Kutub, *Fizilâl'il Kur'an*, XVI, 92.

⁵⁴ Vehbe Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, Risale yay., İstanbul, 2005, XV, 410-411.

⁵⁵ er-Râzî, Muhtarü's-Sihah, 429; İsfehânî, *Müfredat*, 373.

⁵⁶ Ali b. Muhammed Seyit Şerif El-Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, Dersaadet, İst., 1318 h., 420.

⁵⁷ Osman Karadeniz, "Fâcir", *DİA*, XII, 71-72.

masalları diyen, işledikleri suçları kalplerini karartmış olan kimseler olduğu, bunların yakıcı ateş içinde (cahîm), zindanda (siccîn) olacakları bildirilmiştir.⁵⁸

İncelemekte olduğumuz sûrede, fâcirlerle ilgili yer alan özellikleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a) Eksik ölçme ve eksik tartma
- b) Din gününü yalanlama
- c) Haddi aşmak
- d) Günah işlemek
- e) Allah'ın kitabına eskilerin masalları diye iftira etmek.⁵⁹

1. 2. 8. Ebrâr

Ebrâr (الأَبْرَار), 18 ve 22. âyette yer alan ebrâr kelimesi; berr veya bârr'ın çoğuludur. Berr, hayır işini çokça yapan anlamında kullanılmaktadır.⁶⁰ Hiçbir şeye zerre miktarı eziyet vermeyen kimseler “ebrâr” olarak nitelendirilmiştir. İman düzeyinde iyiliği, doğruluğu şiar edinen Cenab-ı Hakk'ın rızası doğrultusunda iyilik yapan, doğru yolda yürüyen kimsenin sıfatı olarak kullanılmıştır.⁶¹ Ebrâr, Allah'a, Resulü'ne, ahiret gününe inanan ve dünyada amel-i sâlih işleyen kişi olarak da tarif edilmektedir.⁶²

“Ebrâr” kelimesi ile ifade edilen iyiler, her türlü hayrı işleyen ve Allah'a itaat üzere olan kimseler demektir. Bunun mukabili “füccâr” kelimesi ile ifade edilen kötüler ise her türlü haddi aşan günahkâr asi kimselere şamildir.⁶³

Bakara sûresi 177. âyetinde ebrârın kökü olan “berr”in tarifi şöyle yapılmıştır: *İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara,*

⁵⁸ İsmail Karagöz, “Fâcir” *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006, 168; Zühaylî, *Tefsîru'l Mûnir*, XVI, 412.

⁵⁹ Havva, *El-Esas Fi't-Tefsir*, XVI, 91.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânül Arab*, 252; İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemül Vesît*, 48-49; İsfahanî, *Müfredat*, 40-41.

⁶¹ Celal Yıldırım, *İlmin ışığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu yay., İstanbul, 1989, XIII, 6664.

⁶² Vehbe Zühaylî, *Tefsîrül-Mûnir*, Bilimevi, İstanbul, 2003, XXX, 125.

⁶³ Kutub, *Fizilâl'il Kur'an*, XVI, 92.

dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır!⁶⁴

Bu âyete göre; iman, ibadet ve ahlâk ilkelerine bağlı, insanlara karşı görevlerini yerine getirerek devamlı iyilik yapmaya çalışmak, kişiyi “ebrâr” sınıfına dâhil etmektedir. Bu âyetin tarifine bakarak ebrâr’ın Allah’a, kullara ve nefesine karşı görevlerini yerine getiren ve daima iyilikle iç içe olanlar olduğunu söylemek de mümkündür.

1. 2. 9. Teğamüz

Teğamüz (تَغَامُز), ğamz kökünden olup birbiri ile işaretleşmek, göz kırpmak, birilerini kötölemek, aşağılamak, itibarını düşürmek için kaş göz işareti yapmak⁶⁵ anlamındadır.

Müşrikler inananlarla karşılaşınca veya topluluk içerisinde bir araya gelince rencide etmek, horlamak, küçük düşürmek için kaş-göz işareti yapıp onları alaya alırlardı.⁶⁶

1. 2. 10. Tesvîb

Son âyette bulunan Tesvîb (تَتَوَيْب) ve isabe kelimeleri ise sevap (karşılık) vermek demektir. Sevap da ceza kelimesi gibi, iyi veya kötü yapılan herhangi bir şeyin karşılığıdır.⁶⁷ Sonraları sevap kavramı daha çok hayır işleri için kullanılır olmuştur. Nitekim ceza kavramının daha çok günah işlerin karşılığı olarak kullanıldığı gibi.⁶⁸ Ancak bu âyetteki tesvîb cezalandırma manasındadır. Yani, mü’minlerle alay etmelerinin cezasını çektiler mi? Burada sorunun manası takrirdir. Yani, “tabiki yaptıklarının karşılığını gördüler” demektir. (Süvvibe) ve (Esabe) kelimeleri aynı manadadır.⁶⁹

⁶⁴ Bakara, 2/177.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânül Arab*, 3296; İbrahim Mustafa vd. *Mu’cemül Vesît*, 661; İsfehânî, *Müfredât*, 365.

⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 710; Sâbûnî, *age.*, III, 1471.

⁶⁷ İbrahim Mustafa vd. *Mu’cemül Vesît*, 102; İsfehânî, *Müfredât*, 83.

⁶⁸ Sümevra Tekin, *Mutaffifin Süresinin Din Eğitimi Açısından Yorum Ve Tahlili*, İstanbul, 2008, MÜ Yük. Lisâns Tezi, 26.

⁶⁹ Beğavi, *Meâlimu’t-Tenzîl*, IV, 463

Sevap kelimesinin kullanılması ise “*Onları elem verici bir azapla müjdele*”⁷⁰ âyetinde olduğu gibi inananlarla alay eden küfür ve şirk ehlini istihza için kullanılmıştır. Yani kâfirler Allah’a iman edenlerle alay ederken Allah da (c. c) onlarla alay etmiş olmaktadır. “Bu makamda “sevap” kelimesiyle yapılan gizli istihza ne kadar manidardır!”⁷¹

⁷⁰ Tевbe 9/34

⁷¹ Kutup, **Fîzilâl’il Kur’an**, XVI, 97.

2. BÖLÜM

2. 1. SÛREDE FERDÎ HAYAT İLE İLGİLİ ZİKREDİLEN AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR

2. 1. 1. Övülen Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar

2. 1. 1. 1. Ahlâk

Ahlâk (اخلاق), Arapça'da “seciye, huy, tabiat” gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde genellikle insanın fiziki yaradılışı için halk, manevî yapısı için ise hulk kelimesi kullanılır.⁷²

Bireysel ve toplumsal bir erdem olan ahlâk “bireyin kişiliğini yansıtan güzelliklerdir.”⁷³ Gazzâlî (ö.505/1111), ahlâkı “nefiste yerleşmiş bir melekedir. Ondan herhangi bir fikri zorlama olmaksızın (insan) eylemleri kolaylıkla ortaya çıkar” diye tarif eder.⁷⁴

Ahlâk, huy, fikir ve düşünüp taşınmaya ihtiyaç duymaksızın fiilin nefisten kolaylıkla sadır olmasıdır.⁷⁵ Ahlâk, “insanın toplum içindeki her türlü davranışlarını ve onlarla olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla ortaya konulan ilke ve kuralların tümüdür.”⁷⁶

Ahlâk, “insanın iyi veya kötü şeklinde vasıflandırılmasına yol açan manevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu irâdeli davranışların bütünüdür.”⁷⁷

Başka bir tanımda ise ahlâk; “İnsanın ahenkli ve uygun bir tarzda yaradılışına ait tabii sıfatlardır. İnsan tabiatında yaratılanlarla birlikte, sonradan kazanılmış ve sahip olunmuş özellikler ”⁷⁸ şeklinde tanımlanmıştır. “İslâm filozofları, hulk veya hulukun

⁷² İbni Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 1245.

⁷³ İsfehânî, *Müfredat*, 359-360.

⁷⁴ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhya'u Ulum'id-Din*, çev. Sıdkı Gülle, Huzur yay., İstanbul, 1998, III, 107; Mustafa Çağrıncı, *Gazâlîye Göre İslâm Ahlâkı*, Ensâr neşriyat, İst., 1982, 9.

⁷⁵ Nasîruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nasrî*, ed.Tahir Özakkaş, çev. Anar Gafarov- Zaur Şükriov, Litera yay. İstanbul, 2007, 81

⁷⁶ Hüsameddin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, Hü-Er Yay., Konya, 2003, 15; Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, 15.

⁷⁷ Mustafa Çağrıncı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, Marmara Üniv., İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 1989, 5.

⁷⁸ Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerime Göre Ahlâk Esasları*, Şamil yayınevi, İstanbul, 1985, 15.

çoğulu olan ahlâkı, “nefiste yerleşik olan yatkinlikler” şeklinde tarif etmişlerdir. Bu yatkinlikler sayesinde fiiller, nefisten her hangi bir fikrî ve iradî güçlüğe hacet kalmaksızın sâdır olur. Eğer bu yatkinlikler iyi olursa nefisten “faziletler”, kötü olursa “reziletler” sâdır olur”⁷⁹ demişlerdir.

İslâm tarihine bakıldığında ehemmiyetine binaen, Haris el- Muhasibi'nin (ö.243/857) er-Riâye fî Hukukillah, İbn Miskeveyh'in (ö.421/1030) Tehzîbü'l Ahlâk, Gazzâlî'nin (ö.505/1111) İhyâ'ü Ulumi'd-Din, Nasîrüddin Tûsî'nin (ö.672/1274) Ahlâk-ı Nâsırî, Adudüddin el-Îcî 'nin (ö.756/1355) Ahlâk-ı Adudiyye, Celeleddin ed-Devvânî 'nin (ö.908/1502) Ahlâk-ı Celâlî, Hüseyin b. Ali el-Kâşifî 'nin (ö.910/1504) Ahlâk-ı Muhsinî, Gıyaseddin Mansûr'un (ö.948/1541) Ahlâk-ı Mansûrî, Kınalızâde Ali Efendi 'nin (979/1572) Ahlâk-ı Alâî'si başta olmak üzere birçok İslâm âlimi'nin ahlâk konusunda ya müstakil eser, risâle yazdığı ya da kitaplarında bir bâb olarak işlediği müşahede edilmektedir.⁸⁰ Çünkü bu dinde ahlâk temel direklerden bir direktir ve insanların bütün davranışlarını içine alır.⁸¹

İslâm âlimleri genel itibari ile insanlarda davranış modeli olarak ahlâkın olumlu ve olumsuz iki özelliğine dikkat çekmektedirler. Örneğin hidâyete uyma, görev ve sorumluluk şuuru, sözünde durma, sürekli çalışma, israf etmeme, yardımseverlik,⁸² dua, insanlara iyilik yapma, dürüst olma, anne babaya güzel davranma, şükür, iffetli olma, aklı kullanma, başkasına yardımcı olma, empati kurma, saygı-sevgi, takva, ihsan, vb. olumlu özellikler güzel ahlâk olarak; ilahî vahyi yalanlama, şeytana uyma, bile bile başkasına zarar verme, günaha ısrar etme, alay, kıskançlık, fesat çıkarma, haset, hırsızlık, yalan, rüşvet, iffeti korumama, kibir, zulüm, riya, cimrilik, fahşa, bağy, fisk, fücûr vb. olumsuz davranışlar ise kötü ahlâk olarak kabul edilmektedir.⁸³

İster olumlu ister olumsuz olsun her ahlâkın bir alt yapısı, bir yerden beslenmesi ve yansıması vardır. Bu açıdan bakıldığında ahlâkın üç boyutu vardır. Bunlar bilgi, duygu ve davranış boyutları olarak bilinir. Ahlâkî bilgi ahlâk değerleri hakkındaki bilgilerdir. Devlet malını yemenin kötü bir şey olduğunu insanın bilmesi ahlâkî bir

⁷⁹ Mehmet Aydın, “Ahlâk”, *DİA*, II, 1-10.

⁸⁰ Bkz., Aydın, “Ahlâk”, II, 10-18.

⁸¹ Kutup, *Kur'an Araştırmaları*, I, 177

⁸² Ahzab, 25/72.

⁸³ Bkz., Ahmet Ağırakça, “Ahlâk”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, I, 111-113; Mustafa Çağrıncı, “Ahlâk”, *DİA*, II, 2.

bilgidir. Devlet malı yememesi ahlâkî bir davranıştır. Yemesi durumunda suçluluk hissetmesi ahlâkî bir duygudur. Fakat her zaman bilgi, davranış ve duygu birbiriyle dayanışma içinde olmayabilir. Ahlâkî bilgi ve davranış genellikle model olarak örnek alınan insanlardan öğrenilmektedir.⁸⁴

Bundan dolayıdır ki Yüce Allah: “*Sen üstün bir ahlâka sahipsin*”⁸⁵ diye Peygamber’ini övdükten sonra; “*Andolsun, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için Peygamber güzel bir örnektir*”⁸⁶ buyurarak genel itibari ile her konuda, özel anlamda ise ahlâkın ancak bir rol modelden öğrenileceğini bize hatırlatmaktadır. Bu açıdan, kimi/kimleri örnek aldığımızı ve kime/kimlere örnek olduğumuzu da gözden geçirmemiz gerekir.

Bütün bunlardan anlaşılan şudur ki ahlâk, bilgi ile başlar ve öğrenilir, duygu ile içselleştirilip nefse kabul ettirilir, davranışla da icraata dökülür. “Ahlâk olmadan, insanların yönetimi için kanunların kifâetsizliği nasıl bir gerçekse, ahlâkı pratik hayata intikâl ettiren âdâb-ı muâşeret olmadan ahlâkın, nazariye olmaktan öteye geçmeyeceği de öyle bir gerçektir.”⁸⁷ Ancak şunu da unutmamak gerekir ki ahlâk bilgiden çok davranışa, teorikten çok pratiğe, sözden çok fiiliyata bakar. Ahlâkî vasıflara haiz olduğumuzda, onları hayat tarzı haline getirdiğimizde diğer toplumların fertleri de bizim hayat tarzımızı taklit edeceklerinden kimsenin şüphesi olmasın.⁸⁸ “Toplum olarak hayatımızda en çok sıkıntısını çektiğimiz, işlerin başında dinin ahlâkî boyutunun fert ve toplum hayatımızda tezahür etmemesi, pratike olmaması olayı yatıyor.”⁸⁹

“Hâlbuki Tanrının varlığına inanan bir insanın dini ve ahlâkî tecrübeleri, ayrı ayrı değil iç içedir. Gerçek anlamda dindar olan bir kimsenin, ahlâk kurallarını hiçe sayması mümkün değildir.”⁹⁰

Kur’an inançla beraber ahlâkı da merkeze alarak kişi ve toplumların ıslâhını esas alır. “Kur’an’ın ahlâk anlayışına göre, inançların hayata yansıtılması gerekmektedir.”⁹¹

⁸⁴ Erol GÜNGÖR & Salim AKÇAY, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Yaşam*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1995, 220.

⁸⁵ Kalem, 68/4.

⁸⁶ Ahzap, 33/21.

⁸⁷ M. Zeki Duman, *Kur’an-ı Kerim’de Âdâb-ı Muâşeret Görgü Kuralları*, Tuğra neşriyat, İstanbul, tsz., 13.

⁸⁸ Bkz., Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, TDV yay., Ankara, 2000, 12-14.

⁸⁹ Zeki Tan, *Kur’an’a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Özgü yayınları, İst., 2010, 273.

⁹⁰ Mehmet S. AYDIN, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, TDV Yay., Ankara, 1991, 220.

⁹¹ Mehmet Paçacı, *Kur’an’a Giriş*, İsam yayınları, Ankara, 2013, 69.

“Zira inancını hayatına yansıtan inançlı ve ahlâklı bireyler sosyal hayatta da adaleti sağlayacak, başkalarına haksızlık etmeyecektir.”⁹²

Kur’an bir taraftan toplumdaki yanlış icraat ve vahyin öngördüğü hayat tarzına uymayan ahlâkî zafiyetleri, bazı örnek ve tarihi karakterler üzerinden anlatıp müşahhaslaştırarak, ahlâkî ilkelere uymayan toplumların nasıl helaket ve felakete sürüklendiğini anlatır.⁹³ Diğer taraftan da insana her iki dünyada kendisine huzur ve saadet getirecek, insanı kendisi ve çevresi ile barışık bir hayata götürecektir olan ahlâkî faziletleri haber vermek suretiyle bizi bilgilendirir. Bu şekilde haberdar etmektedir ki sonradan gelenler gereken ibret ve dersi çıkarınsınlar da aynı ahlâkî zafiyetlerin ve gayr-i ahlâkî durumların beraberinde getirdiği olumsuz sonuçlarına düşmesinler.⁹⁴ “Tek cümle ile ahlâk, doğru yolu seçmek için bize yol gösterir”⁹⁵ Ahlâk ile ilgili bu açıklamalardan sonra şimdi Mutaffifin sûresindeki ahlâkî tutum ve davranışlardan övülen kısımlarının neler olduğuna bir bakalım.

2. 1. 1. 2. İyilerden (Ebrâr) Olmak

İşlemekte olduğumuz sûrenin 18. âyetinde Ebrâr’ın kitabının illiyyinde olacağı, 22. Âyetinde ise ebrâr’ın nimetler içinde olacağını haber verdikten sonra o nimetlerin neler olduğunu devamındaki âyetlerde haber verir.⁹⁶

Şüphesiz insanın dünyaya gönderiliş gayelerinden biri de iyiler ile kötülerin⁹⁷, cennetlik ile cehennemliklerin, ebrâr ile füccârın belirgin hale gelmesidir. Kur’an-ı Kerim insanların hesap gününde “said ve şaki”⁹⁸ veya ebrâr ve füccâr olarak iki sınıfa ayrılacağını haber verir. Füccârın cehim’e (cehennem azabına) duçar olacağını, ebrârın ise naim’e (cennet nimetlerine)⁹⁹ nail olacağını söyler. Demek ki asıl maharet ve fazilet emek verip, çaba sarf edip şaki ve füccârdan olmaktan sakınıp said ve ebrârdan olabilmektir. Peki, ebrâr kimdir:

⁹² Paçacı, *age.*, 71.

⁹³ M. Sait Şimşek, *Kur’an Kıssalarına Giriş*, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2013, 23.

⁹⁴ Bkz., Şimşek, *age.*, 24.

⁹⁵ Aydın, *age.*, 220.

⁹⁶ Mutaffifin, 83/22-28.

⁹⁷ Bkz., Mülk, 67/2.

⁹⁸ Bkz., Hud, 11/105.

⁹⁹ Bkz., İnfitar, 82/13, 14.

Ebrâr o kimselerdir ki, kendisinden istenildiğinde veren, davet edildiğinde icâbet eden, Allah kendisini Tevhid'e davet ediyorken emir ve yasaklarına uymak kaydı ile Allah'ın davetine icabet edendir.¹⁰⁰ “Ebrâr, imanlarında sadakat sahibi olan mü'minlerdir.”¹⁰¹

“Ebrâr, itaat, ibadet ve iyilik edenler, ibadeti kabul edenler, yeminine sadık olanlar, va'dini yerine getirenler demektir. İyilik yapan anlamında berr (çoğulu, ebrâr ve berere) insanları;¹⁰² iyi, sadık, itaatkâr ve temiz anlamında melekleri¹⁰³ nitelemek için kullanılmıştır.”¹⁰⁴

Görüldüğü gibi Kur'an'da; insanın övüldüğü kavramlardan biri 'ebrâr' dır. Kur'an ve sünnete göre mü'min, muttaki olan¹⁰⁵, adağını yerine getiren, kıyamet gününden korkan, yoksula, yetime ve esire yemek yediren, Allah'tan korkan sabırlı¹⁰⁶, iman, amel, söz, fiil ve davranışlarında doğru (sadık)¹⁰⁷, güzel ahlâk sahibi olan¹⁰⁸, ana-babasına iyilik eden¹⁰⁹ ve Allah'a yaklaştırılmış¹¹⁰ kimselere “ebrâr” (iyiler) denilmiştir. Buna göre bir insanın “ebrâr” derecesine erebilmesi için iman edip Allah'a ve Peygambere itaat etmesi, isyan olan söz fiil ve davranışları terk etmesi, Allah ve kul hakkına riâyet etmesi, kemaliyle hayır sahibi, iyiliksever, şerre razı olmayan, sâlih, itaatkâr ve dürüst olması gerekir.”¹¹¹

Kur'an-ı Kerim'de “Berr” çoğulu “Ebrâr” olarak geçen kelime Bakara 177. âyetinde detaylı olarak açıklanmıştır. Kur'an'daki övgüleri hak edebilmek, cennet nimetlerini elde edecek olan ebrârdan (iyiler) olabilmek için ancak âyette zikredilen hususlarla amel etmeye bağlıdır. Bunu biraz detaylandırarak olursak Bakara sûresinin 177. âyetinde Ebrâr'ın (iyilerin) sahip olduğu ya da sahip olması gereken özellikleri şöyle sıralamak mümkündür. Bunlar:

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilat*, 461.

¹⁰¹ Mahallî & Suyutî, *Tefsîru'l Celaleyn*, 588.

¹⁰² Bkz., Meryem, 19/14, 32; Al-i İmran, 3/193, 198; İnsan, 76/7-10, 12.

¹⁰³ Bkz., Abese, 80/16.

¹⁰⁴ Karagöz, *age.*, 66.

¹⁰⁵ Bkz., Al-i İmran, 3/193,198.

¹⁰⁶ Bkz., İnsan, 76/7, 10, 12.

¹⁰⁷ Bkz., Müslim, *İman*, 104, III, 2013.

¹⁰⁸ Bkz., Müslim, *Birr*, 14, III, 1980.

¹⁰⁹ Bkz., Meryem, 19/14, 32.

¹¹⁰ Bkz., Mutaffifin, 83/21-28.

¹¹¹ Karagöz, *age.*, 67.

- İman esaslarının temel ilk beş konusu (Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman),
- Mal’a olan ihtiyaç ve sevgisine rağmen Yüce Allah’ın rızasına ermek için onun emir ve tavsiyelerine uyarak (onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, isteyene ve -özgürlükleri için- kölelere vermek kaydıyla) mali yardımlarda bulunma,
- İslâm’ın temel konularından olan özelde namaz ve zekât, genelde ise tüm emredilmiş ibadetlerini yerine getirme,
- İster Allah ile olsun, ister kullar ile olsun yapmış olduğu antlaşma ve sözleşmelere riâyet etme,
- Eziyetlerin arttığı en zor ve sıkıntılı zamanlarda bile direnip sabırlı ve metanetli olma şeklinde gösterilmiştir.¹¹²

Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde görüldüğü gibi bu âyette de (Bakara:177) yalnızca en başta gelen erdemlerin sıralandığı, dolayısıyla birr’in (iyiliğin ve iyi kişilerden/ebrâr olmanın) muhtevasının sınırlandırılmadığı düşünülürse birr’in iman, ibadet ve ahlâka dair bütün iyi hasletleri kapsayacak genişlikte bir kavram olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim Fahreddin er-Razi de bu âyet münasebetiyle birri, “bütün saygılı davranışları (taat) ve insanı Allah’a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kelime” şeklinde tarif etmiştir.¹¹³

Söz konusu âyetin devamında, gerçekten dürüst ve takva sahibi olan kişiler’in (ebrâr) ancak belirtilen hasletleri kazananlar olduğunu ifade etmiştir. “Birr” ve en genel anlamı ile “Allah’a karşı saygılı olma” demek olan takva arasındaki bu yakınlık Kur’an-ı Kerim’de başka vesilelerle de gösterilmiştir. Yine Bakara sûresinde¹¹⁴, bir örnek olmak üzere, evlere kapıdan girmek yerine arka taraftan girmek gibi ahlâk ve görgü kurallarına aykırı bir davranışın “Birr” sayılamayacağını belirttikten sonra birrin takva sahibi insana has bir fazilet olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁵

Maverdi’ye (ö.450/1058) göre ise “birr” insanlara karşı iyi olmak ve iyilik yapmaktan doğar ve kişiye insanların sevgi ve hoşnutluğunu kazandırır. Maverdi “birr”

¹¹² Bkz., Ali Toksarı, “Birr”, *DİA*, VI, 204-205.

¹¹³ Bkz., er-Râzî, *Mefatihü'l Ğayb*, V, 37.

¹¹⁴ Bkz., Bakara, 2/189.

¹¹⁵ Toksarı, “Birr” VI, 204-205.

terimini geniş bir şekilde tahlil ettiği Edebü'd-dünya ve'd-din adlı eserinde bu erdemi, sosyal hayatın kurulması ve işleminin temel şartları arasında saydığı ülfet'in bir unsuru olarak görmüştür. Ona göre "birr" sıla ve ma'ruf olmak üzere iki şekilde tezahür eder. Sıla "karşılık gözetmeksizin mal yardımında bulunmak", ma'ruf ise "gerek söz gerekse davranışla insanların iyilik ve mutluluğu, dirlik ve düzenliği için çalışmak" anlamına gelir.¹¹⁶

Netice olarak şu ortaya çıkar ki rıza-i ilahîyi yakalamak ve Hak Teâlâ'nın övgüsüne mazhar olmak Ebrâr'dan olmaya bağlıdır. Ebrâr'dan olabilmek ise Hakk'a ve halka karşı dürüst, ahlâklı, kişiyi füccâr kılan her türlü hal, tavır, amel ve icraatlardan sakınmaya ve kendisine yüklenilmiş olan sorumluluklarının gereklerini yerine getirmeye bağlıdır. Ebrâr olmanın neticesi olarak da Allah'ın (c.c) vaad ettiği nimetlere erişmek vardır.¹¹⁷

Ebrâr'ın cennette karşılaşacakları nimetler ise şöyle tasvir edilmektedir: *Ebrâr (iyiler) elbette nimet içindedirler. Koltuklar üzerine oturup seyrederek. İlâhî lutufların sevincini yüzlerinden okursun. Onlara mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içecek sunulur. ... O içkinin karışımı tesnîmden, yani Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktanır.*¹¹⁸

Âyette ebrâr, cennette koltuklar üzerine oturup seyrederek diye ifade edilmiştir. Kimi ve neyi seyredecekleri konusunda müfessirler, Allah'ın (c.c) vaad ettiği cennetin ikrâm ve nimetlerini¹¹⁹ veya (mü'minlerle alay eden, onlara eziyet etmiş olan) cehennemliklerin hallerini ya da Mutaffifin 15. âyette onlar (füccâr)'ın ahirette Rabblerini görmekten mahrum kalacaklarına mukabil ebrâr'ın seyredecekleri şeyin Rabblerinin cemâli olacağı şeklinde yorumlamışlardır.¹²⁰

Celâleyn Tefsirinde ise şöyle latîf bir farka dikkat çeker: Mutaffifin 23. âyetindeki koltuklar üzerinde seyredelerden maksat cennet ehlinin kendilerine verilmiş nimet ve güzellikleri seyr ve temaşa etmesidir. Ancak aynı sûrenin 35. âyetindeki koltuklar üzerinde seyredelerden maksat ise dünyada iken kendilerine gülen ve eziyet eden şu

¹¹⁶ Ebü'l Hasan Habib el-Maverdi, *Edebü'd-Din Ve'd-Dünya*, Trc. Ali Akın, çelik yay. 1998, 184.

¹¹⁷ Bkz., Mutaffifin, 83/22.

¹¹⁸ Mutaffifin,83/22-28.

¹¹⁹ Beğavî, *Me'alimü't-Tenzil*, IV, 461.

¹²⁰ Bkz., Muhammed b. Ali b. Muhammed eş- Şevkânî, *Fethü' l Kadîr*, Darü'l Küttabü'l Arabî, Beyrut, tsz., V, 466.

anda ise cehennemde azap gören kâfirleri seyrederek demektir.¹²¹ Yani birinci temaşa zevkû sefa ve keyif temasası iken, ikinci temaşa ise zalimlerden intikam alma temasasıdır denilebilir.

2. 1. 1. 3. Ebedi Kazanç İçin Yarışmak

İşlemekte olduğumuz sûrenin 26. âyetinde bir yarıştan bahseder. Cennet nimetlerinden bahsettikten sonra "*İşte yarışanlar bunda yarışsınlar*" buyurarak bir yarışa teşvik etmektedir. Bu dünyaya imtihan için gelen insanoğlu şüphesiz bu imtihan yerinde kendi geçimliği, rahatı, geleceği ve çoluk çocuğunun nafakası için çalışacaktır. Zaten dinimiz tembelliği yasaklayıp çalışmayı emretmekte ve meşru çerçevede yapılan her türlü çaba ve emeği de ibadet kabul etmektedir.¹²²

Yüce Allah (c.c): "*İnsan için, kendi emeğinin karşılığında başka hiçbir şey yoktur*"¹²³ buyurarak dünya-ahirette kişinin eline geçeceği şeylerin ancak emeği nispetinde olacağını haber verip çalışmaya ve emek sarf etmeye teşvik etmekte ve tembelliği men etmektedir. "İslâm dini ruhbanîyet ve dünyayı imar etmekten yüz çevirmeyi red etmiştir. Bunun yanında çalışanlara büyük sevap va'dederken cehdu gayrette bulunmayı tembellik göstermeyi yermiştir. Tembelliği, ruhun ve bedeninin çöküşü olarak değerlendirmiştir."¹²⁴

Kur'an'da dünya hayatına gerektiği kadar önem verildiğini çalışmanın, üretimin, kazanmanın, ticaretin teşvik edildiğini, bunları yaparken de yüksek ahlâk ve erdemlere riâyetin övülüp emeğin kutsal kabul edildiğini biliyoruz.¹²⁵

İslâm'ın dünya hayatında çalışıp çabalama konusundaki bakışı bu şekilde olmakla beraber sadece dünyaya çalışıp, ona müptela olup ahireti unutmayı ya da tam tersi ahirete çalışıp dünyayı ihmal etmeyi de kınamıştır. Ve "*Allah'ın sana verdiği (servet ve zenginlik gibi) şeylerde ahiret yurdunu ara. (Onları insanların yararına harcayarak ahirette seni mutlu kılacak mükâfatı elde etmeğe çalış). Dünyadan da nasibini unutma. (İmkânlardan ölçülü bir şekilde kendin de yararlan) Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.*"¹²⁶

¹²¹ Bkz., Mahallî & Suyutî, *Tefsîru'l Celaleyn*, 588.

¹²² Bkz., Şadi Eren, *Ticaret Ahlâkı*, Selsebil yayınları, İstanbul, 2015, 13.

¹²³ Necm, 53/39.

¹²⁴ Ahmet Günay vd., *I. Din Şûrası Tebliğ Ve Müzakereleri*, DİB yay., İstanbul, 1995, I, 87.

¹²⁵ Niyazi Usta, *Ekonomi Ahlâkı Ve İnsan Kaynağı*, Aktif Yayınevi, Erzurum, 2001, 22.

¹²⁶ Kasas, 28/77.

Başka bir âyette “... *İnsanlardan, Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver*” diyenler vardır. *Bunların ahirette bir nasibi yoktur*”¹²⁷ buyurarak tek taraflı çalışıp öbür bir tarafı ihmal etmeği kınamıştır. Bunun yerine “*onlardan, Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru diyenler de vardır*”¹²⁸ buyurarak her iki dünya için de çalışmayı, her iki dünyaya da talip olmayı ve her iki dünya için de dengeli bir hayat sürmeyi teşvik etmiştir.¹²⁹

Hadis-i Şerifte ise bu konu şöyle dile getirilir: “*Hayırlınız dünyası için ahiretini ya da ahireti için dünyasını ihmal eden değildir. Aksine hayırlınız odur ki her ikisinden de nasibini alandır.*”¹³⁰

Ancak insan, dünyayı imar etmek, rızık elde etmek ve daha çok kazanmak için koşuştururken bazen hırsına kapılıp sadece dünyanın geçici kazancını maksat haline getirip, ahiretin ebedi kazancını unutabilmekte ve ihmal edebilmektedir. Hâlbuki Kur’an “*Size ne verildiyse bu dünya hayatından (geçici) bir zevk almanız içindir. Allah katında olan ise daha iyi ve daha kalıcıdır*”¹³¹ buyurarak âhiretin ebedi kazancını ihmal edip dünyanın geçici kazancını gaye haline getirmeyi kınamaktadır.¹³² Ayrıca kontrol altına alınmayan ya da müsbet alanlara yönlendirilmeyen hırs duygusunun “*kişinin dini, ahlâkî ve psikolojik hayatına zarar vermeyecek şekilde sosyal hayatın düzenini bozduğu, toplumda barış, kardeşlik, adalet, eşitlik, özgürlük gibi yüce değerleri tahrip ettiği*”¹³³, ahiret hesabını ve azabını unuttuğu inkâr edilemez bir gerçektir.

Bu arzusunu gerçekleştirmek için kişi hile, sahtekârlık, çalma, gasp etme gibi gayr-i ahlâkî şeylere bile tevessül edebilmektedir. İnsan ölçüyü kaçırdığında tevessül etmek bir tarafa, hırs gözünü bürüdüğü için artık günah işlemek, zikredilen basitlikleri ve benzeri yanlışları yapma yarışına bile girebilmektedir. Bu gerçek âyet-i kerimede şöyle dile getirilir: “*Onlardan çoğunun günahı, düşmanlıkta, haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları ne kötüdür!*”¹³⁴

İşte âyet-i kerimede (Mutaffifin 83/2) dile getirildiği gibi çok kazanma hırsı ile yarışa giren insanoğlu hırs duyduğu kazancı elde etmek için ölçü ve tartıdan çalacak

¹²⁷ Bakara, 2/200.

¹²⁸ Bakara, 2/201.

¹²⁹ M. Salih Geçit, *Ekonomi ve İnanç*, TDV Yayınları, Ankara, 2009, 190.

¹³⁰ İsmail b. Muhammed b. Abdulhadi el-Aclûnî, *Kesfü'l Hafa*, Matbaatü'l Alemiye, Beyrut, 1971, II, 293.

¹³¹ Şura,42/36.

¹³² Bkz., Bakara, 2/200; İbrahim, 14/3; Şura,42/20.

¹³³ Mustafa Çağrı, “Hırs”, *DİA*, XVII, 384.

¹³⁴ Maide, 5/62.

kadar alçalıp günah yarışına bile girebilmektedir. Kalpleri günah ve isyana bürünerek kararış olanlar, ölçü ve tartıda hainlik edenler, işte bu kimseler, mal konusunda veya dünyanın değersiz nimetleri konusunda yarışirlar. Her biri bir an önce onlara ulaşmak ister. Onun en büyük payını almak için uğraşır. Bu nedenle geçici dünya nimetlerini elde etmek uğruna zulmeder, kötülük yapar, günahlar ve büyük cinâyetler işler.¹³⁵

Hâlbuki böyle basit ve değersiz mallar uğruna mücadele etmeye, çekişmeye ve yarışmaya değmez. Asıl yarış ebedi ve sınırsız olan Cennet nimetini ve ikramını elde etmek için yapılmalıdır. "*İşte yarışanlar bunda yarışsınlar.*"¹³⁶ Uğruna yarışılmaya değecek olan kazanç budur. En önce ulaşmayı hak eden değerli hedef ve üstün tutulmayı hak eden gaye budur.¹³⁷ "İsteyenler bunu istesinler. Bu da ancak hayırlara koşmak ve kötülüklerden kaçınmakla olur."¹³⁸ "Yarışanlar burada övülen nimetler için yarışsın. Biten ve daim olmayan nimetler için değil. Sanki âyet şunu söylemektedir: Yeme içme ve zevkte daimi olan ve sonu gelmeyen nimetler için yarışın ve bunlara rağbet edin."¹³⁹

Dünyalık elde ederken insanların yarış ve rekabet halinde olduğu, böyle bir fitri yapıya sahip olduğu gerçeğini göz ardı edemeyiz. Ancak "rekabet, denetim altına alınmadığı takdirde, kişilik çöküntülerine sebebiyet verebileceğinden, devamlı kontrol edilmeli ve sürekli olarak motivasyon aracı şeklinde kullanılmalıdır."¹⁴⁰

İşte âyet-i kerime tam da bu noktaya işaret ederek, madem kazanma hırsınız var, madem çok kazanmak, çok şeye sahip olmak, çok şeyi elde etmek istiyorsunuz, madem meşru veya gayr-i meşru olsun kazanmak için rekabet yapmak, yarış yapmak istiyorsunuz, öyle ise alın size yarış yapacağınız ebedi kazanç alanı. Bütün arzu ve isteklerinizin, bütün hayallerinizin gerçekleşeceği sınırsız, sonsuz kazanç yeri cennet ve gözlerin görmediği, kulakların işitmediği cennetin tüm nimetleri. Haydi, onu elde etmek için yarışa girin (وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ) "*İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışsınlar.*"¹⁴¹ Şu da bir gerçek ki orasının ebedi nimetini ve ebedi zevku sefasını

¹³⁵ Ali Küçük, *Besâir'ul Kur'an*, Özgü Cilt Evi, Konya, 2013, XVI, 250.

¹³⁶ Mutaffifin, 83/26.

¹³⁷ Kutub, *Fizilâl'il Kur'an*, XVI, 93.

¹³⁸ Neseffî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 616.

¹³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 465.

¹⁴⁰ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet yay., İstanbul, 1996, 75-76.

¹⁴¹ Mutaffifin, 83/26.

ancak (إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ) “*İyiler kesin kes cennettedir*”¹⁴² âyetiyle haber verildiği gibi ebrâr/iyi olanlar elde edebilir. Öyle ise ey o cennetin varlığına inananlar! Siz de o cenneti elde etmek istiyorsanız ebrârdan (iyi kişilerden) olmak için yarışın ve o sonsuz cenneti elde etmek için yarışa girin.

Allah Teâlâ'nın bu nimetlere alabildiğine teşvik edişi, onların son derece kıymetli olduğunu gösterir ve gayretimizi bulanık, hızlıca son bulan nimetler hususunda değil de böylesine kıymetli ve sürekli nimetler için yansıtmak gerektiğine işaret etmektedir.¹⁴³

Hayrete değer bir durum da şudur ki, ahiret kaygısı taşıyarak ulvî işlerde yarışanların ruhunda yücelmeler meydana gelirken, bütün himmetini dünyaya hasredenlerin ise ruhunda alçalmalar belirir. Ancak unutulmamalıdır ki yeryüzünü sulhla, takva ile imar etmek, hem dünyayı, hem de ahireti mamur etmek, ebedî hayatı kazanmak için hayırda yarışmak gerçek mü'minin vazifesi cümlesindedir.¹⁴⁴

2. 1. 1. 4. Hayırda Yarışmak

Sözlükte hayr (خير) kelimesi genel itibari ile “iyi, iyilik” veya “en iyisi daha iyisi” anlamında ve şerrin zıddı olarak kullanılır.¹⁴⁵ Ayrıca hayr, “akıl, adalet, fazilet, yararlı nesne gibi herkesin arzu ettiği şey” diye de tanımlanır.¹⁴⁶

“Hayır kelimesi, “sâlih amel” gibi kavramlara yakın anlamlarda olmak üzere her türlü iyi tutum ve davranışların ahlâkî değerini belirtmek üzere kullanılır. Kur'an genellikle insanın aslında ahirette kendisi için faydalı olacak bütün iyilikleri hayır diye isimlendirir.”¹⁴⁷ Âyetlerde genel manada Allah'ın (c.c.) rızasına uygun düşen, insanların kendisi, ailesi, içinde yaşadığı toplum için faydalı olan, kısacası fert ve kamu yararına olan şeylere hayır, sayılanların zıddı olan şeylere de şer diye bahsedilmektedir.¹⁴⁸

Ayrıca hayır, Allah'ın (c.c.) kullarına özel bir nimeti olan vahiy veya Kur'an-ı Kerîm için de kullanılmıştır.¹⁴⁹ “*Takva sahiplerine, 'Rabbiniz size ne indirdi? ' diye*

¹⁴² Mutaffifîn, 83/22.

¹⁴³ er-Râzî, *Mefâtihu'l Ğayb*, XI, 581.

¹⁴⁴ Kutub, *Fizilâl'il Kur'an*, XVI, 94.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 1298.

¹⁴⁶ İsfehânî, Müfredât, 160.

¹⁴⁷ Karaman vd., *age.*, I, 336.

¹⁴⁸ Karaman vd., *age.*, I, 646.

¹⁴⁹ Bkz., Taberî, *Câmiü'l Beyân*, I, 474 .

sorular, onlar da ‘Hayır indirdi’ derler ...” meâlindeki âyette ¹⁵⁰ hayrın vahiy yerine kullanıldığı en büyük hayrın vahiy ve vahyi hayata taşıma olduğu daha belirgin olarak görülmektedir.¹⁵¹ Dolayısıyla vahyi hayata taşıma yarışı da hayırda yarışmanın en sevaplısı ve en zirvesi olduğunu söyleyebiliriz.

Kur’an insanı iyiliğe, güzelliğe ve hayır işlemeye davet etmektedir. Davet etmekle kalmayıp dünya ve ahirette insana fayda sağlayacak her türlü hayırlı işlerde birbirimizle yarışmayı emretmektedir.¹⁵² Zira insanda fitrî olarak mevcut olan rekabet ve yarışma potansiyelinin hayır işlerine yöneltilmesi gereklidir. Menfî rekabet ve beraberinde getireceği zararlardan insanı kurtarmak ancak müsbet bir rekabet ile mümkün olabilmektedir.¹⁵³ Söz konusu rekabete Kur’an hayırda yarışmak diyerek birçok âyette teşvik etmektedir. Hem hayra çağırmayı hem de hayırda yarışmayı bizden istemektedir. Konuyla ilgili birkaç âyete yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”¹⁵⁴ “İşte onlar hayır (işlerin) de yarışirlar ve o uğurda öne geçerler.”¹⁵⁵ Âyette iman ehlinin vasıfları sıralandıktan sonra, Allah’a hesap verme ve takva şuuruyla sahip olduğu nimet ve imkânları ihtiyaç sahipleri ile paylaşma teşvik edilmiştir. “Hayır, işlerine koşup bu uğurda yarışma” iki manaya gelmektedir: Birincisi büyük bir istek ve arzu ile Allah’a itaat teşkil eden amellere yönelip fırsat buldukça bu hayır işlerini aksatmadan yapmak. İkincisi ise, çeşitli hayırlı işler için çalışıp çaba sarf etmek, başka insanlara iyilik yapma yarışı ve gayreti içerisinde olmak.¹⁵⁶ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) dini tarif ederken “Din, başkasının hayrını dilemedir”¹⁵⁷ buyurarak dinin özünde insanların ve insanlığın hayrını ve iyiliğini isteme olduğunu belirtmiştir.

Kur’an, emr edilen ibadetleri ve kulluk vazifeleri icra etmekle beraber hayır dilemenin ve hayır işlerinde yarışmanın, kişi için kurtuluş vesilesi olduğunu şöyle haber vermektedir: “Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır

¹⁵⁰ Nahl, 16/30.

¹⁵¹ Karaman vd., *age.*, I, 336.

¹⁵² Soner Gündüzöz vd., *Kur’an’dan Öğütler 1*, DiB Yayınları, Ankara, 2010, 291.

¹⁵³ Fersahoğlu, *age.*, 75

¹⁵⁴ Ali İmran, 3/104.

¹⁵⁵ Mü’minun, 23/61.

¹⁵⁶ er-Râzî, *Mefâtihi’l Ğayb*, XXIII, 107.

¹⁵⁷ Müslim, *İman*, 95; Ebu Davud, *Edeb*, 67; Nesai, *Bey’at*, 31.

işleyin ki kurtuluşa eresiniz. ”¹⁵⁸ Yani “Allah’ın sizin için uygun gördüğü ve sizi teşvik ettiği her türlü hayır ve ibadeti yapın.”¹⁵⁹

Yine başka bir âyette Yüce Allah (c.c.), kitaba vâris kıldığı kullarının üç kısma ayrıldığını, sonra asıl büyük lütfu, fazileti ve öne geçmeyi hak edenlerin hayırda yarışanlar olduğunu şöyle bildirir: “*Sonra bu Kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere miras bırakmışızdır. Onlardan kimi kendine yazık eder, kimi orta davranır, kimi de, Allah’ın izniyle, iyiliklere koşar (hayırda yarışır.) İşte büyük lütf budur.*”¹⁶⁰

Kur’an, dünyanın bir imtihan alanı olduğunu, doğru yoldan sapmış, heva ve heveslerine uymuş olanların yaptıkları yanlışlara rağmen inananların hayır ve iyilik yolunda yarışmaktan geri durmaması, herşeye rağmen Allah’ın mağfiret ve cennetini elde etmek için yarışması gerektiğini hatırlatır.¹⁶¹ Maide sûresinin 48. âyetinde geçmekte olan “ فاستبقوا الخيرات / hayırda yarışın” hakkında Neseî (ö.710/1310) şöyle der: Ölüm gelip fırsatı elinizden almadan önce hayır cihetinde olan şeylerde yarışmakta acele edin. Hayırdan maksat: Allah’ın (c.c) emrettiği şeylerin tamamıdır.¹⁶²

İnsanlar dünyada bir yarış içerisindedir. Bu yarış bazen doğru istikamet olan hayır; bazen de yanlış istikamet olan şer yolunda olmaktadır. Kur’an, bir gün Allah’ın (c.c.) huzurunda toplanıp hesap vereceğimizi hatırlatıp doğru istikamette devamlı surette hayır için yarışmamızı istemektedir. Bu durumu âyet-i kerime şöyle belirtir: “*Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği (yöneldiği) bir yönü vardır. Öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız olun, Allah hepinizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.*”¹⁶³

Netice olarak dünyada insanlar bir yarış içindedirler. Bu yarış bazen hayırda bazen şerde olabilir. Allah (c.c) dünya ve ahiret saadetimiz için hayırda yarışmamızı istemektedir. Yarışılacak hayır alanlarını da şöyle sıralamak mümkündür: İmanda yarış, ibadette yarış, ahlâkta yarış, güzel işte yarış, insanlığa hizmette yarış, vatana hizmette yarış, eğitimde yarış, üretimde yarış.¹⁶⁴ Bu ve buna benzer alanlarda yapılan hayır yarışları dünyamızı cennete çevireceği gibi ahiretteki ebedi cenneti de kazanmamıza

¹⁵⁸ Hac, 22/77.

¹⁵⁹ Ebubekir Cabir el-Cezâirî, *En Kolay Tefsir*, Mektup yay. İstanbul, tsz., VI, 41.

¹⁶⁰ Fatır, 35/32.

¹⁶¹ Bkz., Maide 5/48; Hadid, 57/21.

¹⁶² Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, I, 452.

¹⁶³ Bakara, 2/148.

¹⁶⁴ Gündüzöz vd., *age.*, I, 288-289.

vesile olacaktır. "İşte yarışanlar bunda yarışsınlar." ¹⁶⁵ Yani yarışircasına Allah'a itaat ve ibadete rağbet edin anlamına gelmektedir. ¹⁶⁶ Şüphesiz bu alana rağbet edenler arasında da hayır yarışını kazanacak olanlar ancak "temiz benlikleri, ulvî himmetleri, halis niyetleri ve çokça olan sâlih amelleri ile hayırda yarışanlar" olacaklardır. ¹⁶⁷

2. 1. 2. Yerilen Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar

2. 1. 2. 1. Ahiret Hesabını Unutmak

Dünyada imtihandan geçen insanoğlu, dünyalık elde etmeye çalışırken bazen ayağı, bazen gönlü kayıp harama düşebilir. Yüce Allah insanı haramdan ve yanlış yollardan sakındırmak için çeşitli uyarılarda bulunmuş ve bunu dikkate almayanların birtakım müeyyidelerle karşılaşacağını haber vermiştir. Şüphe yok ki bu müeyyidelerin en etkileyici olanların başında dünyadan sonraki hayat, hesap günü, ceza ve mükâfat, cennet ve cehennem inancıdır. Ve bu inancın dinamik olmasıdır. Dünya hayatında yapıp ettikleri her şeyden hesaba çekileceğine inanan kimseler, kendi otokontrollerini sağlamış iç âleminde en güçlü denetleyiciyi görevlendirmiştir. ¹⁶⁸

Bu inancı kendi nefsinde aktif hale getiren kişi sınırsız olan iç duygularının istek ve arzularını frenleyebilir. Gayr-i ahlâkî ve gayr-i meşru şeylerin önüne geçebilir. Yıkıcı olan hırs, heves ve ihtiraslarını kontrol altına alabilir.

Zannedilenin aksine "Kur'an genel anlamda dünya hayatını kötülemez ve olumsuzlamaz; yalnızca ahiret hayatı karşısında dünyanın tercih edilmesini, ahiretin inkâr edilmesini ve öte dünyaya kayıtsız kalınmasını eleştirir."¹⁶⁹ Bunu bir inanç eksikliği ve ahlâkî sorun olarak görüp insanı şöyle uyarır: "*Hayır, hayır! Ey insanlar sizler çabuk elde edeceğiniz dünya nimetlerini seversiniz ve ahireti bırakırsınız.*"¹⁷⁰ "*Doğrusu insanlar çabuk elde edilen dünya nimetlerini sever de ağırlığı çekilmez günü*

¹⁶⁵ Mutaffifin, 83/26.

¹⁶⁶ Mahali & Suyutî, *Tefsîrü'l Celâleyn*, 588.

¹⁶⁷ Ahmet b. Muhammed es- Sâvî, *Haşiyetü's-Sâvî A'lâ Tefsîrü'l Celâleyn*, Darü'l Ehyâü't-Türas El-Arabî, Beyrût, tsz., IV, 302.

¹⁶⁸ Bkz., Yıldırım, *age.*, XIII, 6658.

¹⁶⁹ Ejder Okumuş, "Kur'an ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış" *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı*, DİB yayınları, Ankara, 2012, 729.

¹⁷⁰ Kıyame, 75/20-21.

ötelerler. ”¹⁷¹ Ayrıca ahiret konusunu dile getiren bazı âyetlerde dünya hayatını ahirete tercih edip, ahiret hayatını göz ardı edenler şöyle tehdit edilmektedirler: “*Ahiret hayatı karşılığında bu dünya hayatını satın alanlar var ya, işte böylelerinin azabı hafifletilmeyecek ve onlara yardım edilmeyecektir.*”¹⁷²

Yine zannedildiği gibi insanların hile ve çalmaya başvurmalarının sebebi fakirlik değil; bilakis Şuayb’ın (a. s), terazide hilelere başvuran Medyenlilere: “...(Oysa) *Ben sizi nimet ve bolluk içinde görüyorum*”¹⁷³ demesi de gösteriyor ki özelde Medyenlileri genelde ise tüm insanları böyle bir hırsızlığa sevk eden amilin fakirlik değil ahlâksızlık ve doymak bilmeyen hırs ve hevesleri olduğudur. Bunun yanında ahireti unutmuş olmaları gerçeğidir. Âyette de belirtildiği gibi insanları adaletsizliğe, ölçü ve tartıda noksanlaştırmaya sevk eden, öldükten sonra dirilmeyi ve dirilişten sonra hesap vermeyi unutmalarıdır.¹⁷⁴ Çoğu insanın pervasızca ve hayâsızca günah işlemeleri, dirildikten sonra hesap vermeyi hesaba katmamalarından ileri gelmektedir.¹⁷⁵

Hayat bütünlüğünü sağlayan en önemli faktörlerin başında şüphesiz ahiret inancı gelmektedir. Dünya hayatının geçici kazancına ve hırsına kendini kaptıranların hile, sahtekârlık, ölçü ve tartıda hırsızlık vb. basitliklere tevessül etmelerinin altında aslında ahirete imanın ve ahirette hesap vermenin unutulmuş olması yatmaktadır.¹⁷⁶ Dolayısıyla yeryüzündeki onca ahlâksız işlerin ahiretsiz anlayıştan yani ahireti hesaba katmamaktan doğduğunu söyleyebiliriz.

Muttaffîfîn sûresinin 4 ve 6. âyetlerinde bu hakikat şöyle dile getirilir. “*Onlar, o büyük gün diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı? -ki, işte o gün insanlar âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacaklar.*” Bu hitap dirilişi inkâr eden kâfirlere olabileceği gibi dirilişe iman ettiği halde ahirette hesap vereceğini unutmuş iman ehline de olabilir.¹⁷⁷ Bu âyetlerde ölçü ve tartıda hile yapan kimselerin yeniden dirilişe kesin olarak inanmaları bir yana bunu muhtemel görmeleri halinde bile bu sahtekârlığa cüret etmelerinin mümkün olmadığına dikkat çekmektedir.¹⁷⁸

¹⁷¹ İnsan, 76/27.

¹⁷² Bakara, 2/86.

¹⁷³ Hud, 11/84.

¹⁷⁴ Mutaffîfîn, 83/4-6.

¹⁷⁵ İzzet Derveze, *Et-Tefsirü'l Hadîs*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2014, IV, 383.

¹⁷⁶ Derveze, *age.*, 383.

¹⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihi'l Ğayb*, XI, 83.

¹⁷⁸ Yazır, *age.*, IX, 68.

İnsanın hile, sahtekârlık ve günaha teşebbüslerinin arka planında özellikle ahirete imanın unutulmuş olduğu gerçeği yatmaktadır. O gün dirileceklerine dair bir zan dahi onların hilekârlıktan, insanların mallarını haksız yere yemekten, insanlara zulmetmekten, alışverişte ölçü ve tartıyı eksik yapmaktan alıkoymuş olurdu. Fakat onlar, hileli işlere o kadar dalmışlardır ki tekrar dirileceklerini, yaptıklarının hesabının mutlaka sorulacağını aklına bile getirmemektedirler.¹⁷⁹ Dünyevi gaile, meşgale ve çoğaltma hırsı ve sanki dünyada ebedi kalacakmış¹⁸⁰ gibi bir anlayış ve tutum insanda kalın bir gaflet perdesi oluşturur ve ahireti unutturur. Ahireti, hesabı unutanı ise hiçbir terazi ve teknik alet düzeltemez.

Elmalılı'nın (ö.1361/1942) da belirttiği gibi insanın eline verilen terazi ne kadar sağlam, ne kadar hassas, ne kadar teknolojik olursa olsun, insanın vicdan ve Allah korkusu tartısı sağlam olmadıkça onlar (tartı aletleri) işe yaramaz ve hilelerin önüne geçilmez. Yapılan hile ve sahtekârlıkların önüne geçilebilmesi ancak Allah korkusu ve ahirette hesap verileceği bilincinin verilmesine bağlıdır.¹⁸¹

İncelemekte olduğumuz sûrede; hak, hukuk ve adaletin yerleşmesi, iyilik ve hayır duygusunun yaygınlaşması için önce ölçü ve tartının düzeltilmesinin gerekliliği anlatılır. Ölçü ve tartıda hile yapma alışkanlığının veyl gibi bir tehdidi ve azabı beraberinde getirdiği haber verilir. Bu sahtekârlığın asıl nedeni ise kul hakkını ve ahiret hesabını unutturan inanç noksanlığı olduğu, ıslahı için de öncelikle ahirete iman ile hesap günü bilincinin oluşmasına/oluşturulmasına bağlı olduğunu hatırlatmak üzere buyrulmuştur ki: “*Onlar büyük gün için tekrar diriltileceklerine inanmıyorlar mı?*”¹⁸² Zira hesap gününün ne kadar çetin olduğunu bilen başkasının hakkına geçmez, kul hakkı denildi mi hesabı düşünür ve titrer. İbni Ömer bu sûreyi okuduğunda “insanlar Allah'ın huzuruna hesap için dikileceği gün” âyetine geldiğinde öyle feryatla ağladılar ki geri kalan kısmını okumaktan aciz kalırdı.¹⁸³

Allah (c.c), ölçü ve tartıda hile yapanların hile yapma sebebini, öldükten sonra dirilmeye iman etmemelerine bağlamaktadır. Yüce Allah, alışverişlerde ölçü ve tartıdaki noksanlığın azabı gerektirdiği beyan ettikten sonra devamında da bu ifsadın nasıl ıslâh

¹⁷⁹ Kutub, *Fizilâl'il Kur'an*, XVI, 88.

¹⁸⁰ Bkz., Hümeze, 104/2, 3.

¹⁸¹ Yazır, *age.*, IX, 68-69.

¹⁸² Mutaffifin, 83/4-5.

¹⁸³ er-Râzî, *Mefâihü'l Ğayb*, XI, 84.

edileceğini de göstermektedir. Kuran, taffif alışkanlığı nedeninin, hak ve ahiret sorumluluğunu unutturan itikat bozukluğu olduğunu söyler. Bunun ıslâhı için de ahirete iman ile kullarda sorumluluk duygusunu uyandırmayı gaye edinmiştir. Böylece de ahiret inancının toplum ıslâhındaki önemini vurgulamaktadır.¹⁸⁴

Dördüncü ve beşinci âyet, ölçü ve tartıda noksanlığı dile getirirken bu noksanlığın gerekçesini de dile getirerek iman ile amel, ahlâk ile amel, iman ile ticaret arasında bağlantının olacağını bize öğretmektedir. Yani tartıdaki noksanlığın nedeninin önemli bir ahlâkî / imanî bir mesele olduğu vurgulanmaktadır. Böylesine önem arz eden ahlâkî problemler her zaman mevcut olan ve tüm insanları ilgilendiren bir özellikte olduğu için Kur'an bunların üzerinde önemle durur.¹⁸⁵ Dolayısıyla kişilerdeki iman ve ahlâk eksikliğinin, ticaretlerindeki eksikliği meydana getirdiğini anlamış oluyoruz. Zira bir alandaki noksanlık başka alanda farklı bir noksanlığa sebebiyet vermektedir.

Kâinattaki tüm denge ve düzeni koruyacak ya da bozacak olan insandır. İnsan hayattaki denge ve düzeni koruyup kollamakla görevlendirilmiş¹⁸⁶, bu donanımla yaratılmış ve imtihan alanı olan dünyaya gönderilmiştir. İçtimai dengelerin bozulmasına sebep olan ve yaptığı ifsadın sonuçlarına katlanacak olan ve ayrıca yaptıklarından dolayı hesaba muhatap olacak olan da yine insanın kendisidir. Şüphesiz her şey insanın iç âlemine dayanmakta ve orada nihâyet bulup sonra hayata yansımaktadır. Yaşadığımız şu hayatta kanun ve kurallar neye dayandırılırsa dayandırılınsın şurası bir gerçektir ki “hukuki olayların sağlıklı yürümesi, insanın kalbine bağlıdır. Zira sosyal hayatın temelini insan psikolojisi teşkil etmektedir. ”¹⁸⁷ Bundan dolayı, kanunlar ve kurallardan daha çok aktif bir vicdan muhasebesi, ahirete iman yani Allah'a hesap verme merkezli bir iç eğitim çoğu sıkıntılarımızın ilacı olacaktır.

İnsanları, zikredilen hilelerden alıkoyan faktörlerin başında kuşkusuz ahiret inancı gelir. Ahirette vereceği hesabı düşünen insan Allah'ın (c.c) razı olmadığı şeyleri yapmaktan kaçınır. Lakin ahirete inanmayanlar gözlerini kıpmadan bu gibi şeyleri çok rahat yaparlar, hatta fırsat kollamada yarış içine girerler.¹⁸⁸ Bu sebeple 4. 5. ve 6.

¹⁸⁴ Musa Öziş, *Mutaffifin Süresi Tefsiri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, İstanbul, Marmara Üniv. SBE, 1997, 59.

¹⁸⁵ Derveze, *age.*, 383.

¹⁸⁶ Bkz., Rahman, 55/7-9.

¹⁸⁷ Bayraktar Bayraklı, *Kur'anda Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfi Yay., İstanbul, 1999, 104.

¹⁸⁸ Ateş, *age.*, X, 368.

âyetlerde toplumda hak ve hukukun ahiret inancıyla desteklenmesi ve insanlara bu minvalde eğitim sunulması gerektiğine işaret vardır. Eğitimciler ve aileler bunu gözden uzak tutmamalı ve eğitim programlarında buna yer vermelidirler.¹⁸⁹

Dünyada huzurun, ahirette ise mutluluğunun elde edilmesi ancak bu hayatta icra edilecek güzel işlere bağlı olduğu hakikati, insanları davranışlarında âdil ve hakşinas olmaya sevk etmekte ayrıca kişiye disiplin kazandırmaktadır. Bu nedenle ahirette Allah'a (c.c) hesap verme şuuru devre dışı bırakılarak, kişinin başına buyruk, sınır tanımaz bir konuma gelmesine ortam sağlayıp ahlâkî kuralları çiğnemesine izin verilmemeli hatta caydırıcı müeyyideler uygulanmalıdır. Asıl mesele, insana en yüksek ahlâkî değerler düzeyi ve her yaptığına karşılık mutlaka hesaba çekileceği şuuru kazandırmaktır. Ahiret inancı yani Allah'a (c.c) hesap verme inancının ortadan kalkması insanı başıboşluğa, sorumsuzluğa ve kötümserliğe sürükleyip her iki dünyada da sıkıntı çekmesine neden olacaktır.¹⁹⁰

Hâsılı eksik ölçüp tartmaktan bahseden ilk âyetlerden sonra 4.âyette “ *Sahiden onlar kendilerinin diriltileceklerini sanmıyorlar mı?*” âyetinin gelmesi bu ahlâk ve alışkanlığın ahireti inkâr eden kâfirlere ait olduğuna işaret eder. Aslında eksik ölçüp tartma kâfir ve münafıklara mahsus bir huydur. Ancak bazı müslüman kişiler de ahireti inkâr etmediği halde ahireti unutma gibi bir gaflete düşebilir. Böyle bir hataya düşen müslümanın ise tövbe edip hakları sahiplerine vermesi; hak sahiplerini bilmiyorsa bunu tasadduk edip dua ve istiğfarla arınması gerekir.¹⁹¹

Netice olarak kişi dünyevi hayatını âsan ve âbad ederken ebedî hayatını ihmal ve berbat etmemelidir. Hasseten “Mü'minin ülküsü fani hayatla birlikte baki âlemi de kazanmak, vicdanî tatminle beraber ilahî rızaya da nail olarak ebedî saadeti elde etmek”¹⁹² olmalı ve ahireti unutma gafletine düşmemelidir. Allah'ı ve ahireti tamamen unutarak dini ve ahlâkî hiçbir kaygı taşımayan insanlar, Kur'an açısından tamamen dünyevileşmiş, başka bir deyişle şeytana uymuş kişilerdir. Bu tür insanlar, ahiret yerine dünya hayatını satın almış ve ticaretlerinde zarar etmiş müflis kişilerdir.¹⁹³

¹⁸⁹ Bkz., Öziş, *age.*, 61.

¹⁹⁰ Bkz., Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *DİA*, I, 544.

¹⁹¹ Havva, *El-Esas Fi't-Tefsir*, XVI, 87.

¹⁹² Okumuş, “Kur'an ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı*, 746-747.

¹⁹³ İlhami Güler, “Dünyanın Başına Gelen “Derin Sapkınlık”: Dünyevileşme, İslâmiyat, IV, 2001, sy.3, 46.

2. 1. 2. 2. Günah İşlemek Suretiyle Haddi Aşmak

İşlemekte olduğumuz sûrenin 11 ve 12. âyetinde “*Onlar ki din gününü yalanlarlar. Hâlbuki onu (hesap gününü) haddi aşan günahkârlardan başka kimse yalanlamaz (inkâr etmez)*”¹⁹⁴ uyarısı ile iyi insan olmanın gereği olan haddi aşmamak, haddini bilmek ve günahattan sakınmak, olgun bir seviyeye ulaşmak isteyen her insanın dikkat etmesi gereken bir husustur. Âyette geçen Mu'ted, bir kimsenin haddi aşması, hak olan yoldan sapıp dışarı çıkması demektir. Haddi aşan, ahlâkî sınırları tanımayan, Yüce Allah'ın koyduğu sınırları geçen, hakları tanımayıp çiğneyen insana bu sıfat verilmektedir.¹⁹⁵

Aşırı giden, hükümleri çiğneyen, haddini aşan manasındaki mu'ted ve günahkâr, günaha dalan-devam eden manasındaki “esîm” Kur'an-ı Kerim'in birkaç yerinde defaatle geçmektedir. Geçtiği her yerde de kınanmış, azapla tehdit edilmiş ve Allah'ın bu tipleri sevmediği şeklinde geçmektedir.¹⁹⁶

Günaha dalmak ve haddi aşmak insanı o kadar kemalattan, hakikatten uzaklaştırır ki kişiyi yaşadığımız hayat kadar ve hatta ondan daha fazla gerçek olan ahiret hayatını inkâra kadar bile götürür. Ahireti, hesap gününü ancak günaha düşkün, vebal yüklenen suç işlemekten çekinmeyen, rahat rahat dilediği ve nefsinin istediği gibi her günahı işleyen, ego tatmini, nefsin sınırsız arzu ve isteklerini, heva ve heveslerini yerine getirmek isteyen, hiçbir sınır tanımayan, sınırları, haramları nefsin arzularına ulaşmaya bir engel olarak görenler ahireti, hesabı inkâr ederler. İnkâr, her bir günahta küfre gidecek bir yol vardır hakikatince hakkını veremediği şeyi kabul etmemek kaydıyla kendini rahatsız eden vicdanın ve akl-ı selimin sesini bastırarak kendini avutmanın ve psikolojik olarak rahatlamanın yoluna gitmektir.¹⁹⁷

Mutaffifin sûresinin 12. âyetinde bildirilen, bu hak ve hukuk tanımayanlar, hakka dönüş yapmaları beklenirken icra ettikleri gayr-i ahlâkî tavır ve davranışlarına ısrarla devam etmişler. Bununla beraber günahın ve haddini aşmanın manevî sorumluluğundan kurtulmak adına mana âlemini, din gününü inkâra saplanmışlardır. Çünkü her hak

¹⁹⁴ Mutaffifin, 83/11-12.

¹⁹⁵ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 615; er-Râzî, *Mefatihü'l Ğayb*, XI, 6945; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında*, XX, 422.

¹⁹⁶ Bkz., Bakara, 2/283, Nisa, 4/107, Maide, 5/106, İnsan, 76/24, Bakara, 2/178, Maide 5/94.

¹⁹⁷ Bkz., Said Nursî, *Lem'alar*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1996, 9.

sahibinin hakkını alacağı, haksızlığın ise yapanın yanına kâr kalmadığı bir günün varlığı onları rahatsız etmekte ve istedikleri keyfi eylemlerini gerçekleştirmeye mani olmaktadır.¹⁹⁸

Şehvetlerine düşkün, keyiflerince hareket ederek sonunu düşünmeyip Allah'ın ve kullarının haklarına tecavüz etmeye alışmış olduklarından dolayı cezaya ve ceza gününe inanmak hoşlarına gitmediği, ona inanmak keyiflerini kaçıracağı için ancak onlar “o ceza gününün aslı yoktur” demektedirler.¹⁹⁹

Din gününü inkâr psikolojisi aslında hesap vermekten korkmanın ve vicdanı susturmanın tepkisel yansımasıdır. Din gününü inkâr etmenin arka planında bazı olumsuz psikolojik tavırlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de hesap vermekten korkmaktır. İşte bu duyguyu bastırmanın yolu olarak da bu tip kişiler saldırgan ve saygısız hâle gelir kendilerini tatmin etmek için de din (hesap) gününü inkâr ederler.²⁰⁰

Bütün dinler arasında yalnız İslâmiyet dini hesap günü kavramı üzerinde kesin olarak durmaktadır. Zira ahlâkın temeli, Rabbü'l Âlemin sırrında din gününe inanmak ve ona hazır olmaktan geçer.²⁰¹

Mutaffifin sûresinin girişinde insanlarla muamelelerinde dürüstlükten sapmış, kişiliksiz, egoist tiplerin ahirette duçar olacakları kötü akıbet haber verildikten sonra, inkârın menşei ve münkirlerin sıfatları beyan edilerek şöyle buyrulur: “*Oysa onu (hesap gününü), haddi aşan günahkârlardan başkası inkâr etmez.*”²⁰²

Bu âyet, ahireti inkârın arkasındaki asıl saiki (sebebi) bize bildirmektedir. Ahireti inkâra saplanmış olanların, günaha düşkün, günahın esiri oldukları, şahıslarında müşahhaslaşan isyan ve tuğyanın onları ahirete inkâra sevk ettiği vurgulanmaktadır.²⁰³ Eylem bazında ortaya koydukları meşru olmayan, gayr-i ahlâkî, gayr-i vicdanî tavırlar, aslında onları çepeçevre kuşatmış olan günahın eseridir. Vahye dayanmayan, hikmetten uzak, merhamet duygusunu menfaat duygusuna kurban eden bu anlayış ve yaşayış aslında Allah'a kulluk yapmayı zül addeden ancak kendi nefsanî isteklerine ve şeytani vesvese ve desiselere, kul ve köle olmuş, va'z edilmiş (konulmuş) ilahî sınırların dışına

¹⁹⁸ Zühaylî, *age.*, XV, 410.

¹⁹⁹ Yazır, *age.*, IX, VIII, 5657

²⁰⁰ Haluk Nurbaki, *Amme Cüzü Yorumu I-II*, Damla yay. İstanbul, 1986, 131.

²⁰¹ Nurbaki, *age.*, 131.

²⁰² Mutaffifin, 83/12.

²⁰³ Kutup, *Fîzilâl'il Kur'an*, XVI, 90.

çıkmiş mu'ted ve esîm kişilerin yoludur. Bu durum ilahî rehberliği kabul etmeyenleri bekleyen acı bir akıbetir.²⁰⁴

Âyette “mu'ted” ile beraber zikredilen “esîm” ise, اثم / ism kelimesinin fe'îl / فعيل vezninden mübalağa ismi failidir.²⁰⁵ “İsm/اثم” kavramı da cezayı gerektiren amel²⁰⁶, yapılması helal olmayan işler ve sevaptan alıkoyan ameller için konulan bir isimdir.²⁰⁷ Bu durumda “esîm”, haram şeyleri yapan, “günahkâr çokça günahı olan, günaha dalan-devam eden, noksansız ve daimi olan lezzetleri göz ardı edip nefsin geçici ve noksan olan arzu ve isteklerine kendini kaptırmış kişi”²⁰⁸ ve ayıplanacak şehvetlere batmış, günaha düşkün²⁰⁹ manasına gelir.

Arapçadaki “ism” kelimesi Türkçeye günah diye çevrilmiştir. Farsça bir kelime olan ve cünah kelimesinden dönüştüğü varsayılan “günah”; kelime olarak, cezayı gerektiren amel, Allah'ın emirlerine aykırı olarak görülen iş ve dini suç manalarına gelir. Kur'an'da günah kelimesi yerine fisk, ism, zenb, kebire, ma'siyet, isyan, fahşa, lemem gibi kelimeler kullanılmıştır.²¹⁰

Terim olarak; “İnsanın beşerî arzusunun ilahî arzuya uymayı reddetmesi, meşruiyetini Allah'ın varlığından alan şeylere saldırması ve gayr-i meşru olma keyfiyetini yine Allah'tan alan şeyleri işlemesi” olarak tarif edilmiştir.²¹¹

Sûfiler nazarında ise, sadece dinin yasakladığı hareket ve davranışlar tek değil, aynı zamanda yasak olmazsa bile kulun gönlünü kendisine çekerek Allah'ı unutturduğu ve isyana sürüklediği için kalbin meyledip ilgi duyduğu şeyler²¹² ve insanın ilim, irade ve kudret gibi kendisiyle amel edip hayra ulaşacağı şeyleri ihmal etmesi de günah sayılmıştır.²¹³

²⁰⁴ Küçük, *age.*, XVI, 257.

²⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 30.

²⁰⁶ İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemül Vesît*, 6.

²⁰⁷ İsfehânî, *Müfredât*, 10.

²⁰⁸ Âlûsî, *Râhu'l Me'ânî*, XV, 279.

²⁰⁹ Zühaylî, *age*, XV, 410.

²¹⁰ İbrahim Kafî Dönmez ed., “günah”, *İnanç, ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi*, MÜİFV yay., İstanbul, 2006, II, 609.

²¹¹ Şemsettin Sami, *Kamus-i Türkî*, “Günah”, Kapı yay., İstanbul, 2011, 1185; er-Râzî, *Mefâtihü'l Ğayb*, 4/292.

²¹² M. Zahid Kotku, *Tevbe*, Seha neşriyat, İst., tsz., 8.

²¹³ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhü'l Beyân Fî Tefsîru'l Kur'an*, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, X, 373.

Hadis-i Şerifte ise günah şöyle tarif edilir: “*Günah, içini rahatsız eden ve başkalarının muttali olmasından hoşlanmadığın şeydir.*”²¹⁴ Başka bir hadiste Peygamber efendimiz (s. a. v.), insanın içinde burkuntuya sebep olan günahın, o kişinin mü’minlik alameti olduğunu beyan etmiştir.²¹⁵ Hadisten anladığımız mefhum ile kişi günaha lakayt kalıyorsa, günahın varlığı onu rahatsız etmiyorsa, bu o kişinin nifakına delil olmuş olur.

Kişi günah işleye işleye günahı ve hataları adeta onu kuşatır hale gelir. Bu hakikat Kur’an’da şöyle bildirilir: “*Kim bir günah işler de günahı onu her taraftan kuşatırsa, işte öyleleri ateş ehlidir. Ve orada ebedi kalacaklardır.*”²¹⁶

Elmalılı bu âyeti şu ifadelerle açıklar: “...Her kim bir seyyie kazanır, bir fenalık yapar ve yaptığı fenalık kendisini her taraftan kuşatırsa; içini ve dışını, kalbini ve dilini ve diğer bütün azalarını kaplarsa, kötülüğü alışkanlık haline getirir ve bir de helal görmeye başlarsa işte bunlar ateş ashabıdır o ateşte süresiz kalırlar.”²¹⁷ “Günaha aldirmamak, açıkça günah işlemekten çekinmemek, günah işledikten sonra pişmanlık duymaksızın günahında ısrar etmek, kısaca günah karşısında tavizkâr ve umursamaz davranmak kişiyi cehenneme sürükler.”²¹⁸

Esîm yani günahkâr kişi, günaha karşı umursamaz davranır. Günahı rahatça işler ve arınmayı da hiç aklına getirmez. Hâlbuki “büyük olsun, küçük olsun günahlar her zaman tehlikedir. Tövbe ve sâlih amelle bunların silinmesi için çalışmak gerekir. Günahlar nefsi kuşatıp tövbeye fırsat vermeyecek şekilde insanın karakteristik özelliği haline gelmeden önce gerekli önlemi almak bir zorunluluktur.”²¹⁹

Fıtratta hayır duygusu ve meylî esas olduğundan dolayı günah kişide sadır olan arzı bir haldir. Ancak günah da işlene işlene kişinin kişilik ve karakterinin bir parçası haline gelebilmektedir. Zira “Ruhen çözülen insanın ahlâkî suçların yanına gelmemesine imkân yoktur.”²²⁰

²¹⁴ Müslim, *Birr*, 5; Tirmizi, *Zühd*, 52.

²¹⁵ Bkz., Müsned-i Ahmed b. Hanbel, IV, 12.

²¹⁶ Bakara, 2/81.

²¹⁷ Yazır, *age.*, I, 399.

²¹⁸ Mehmet Emin Özafşar ed. “Cehenneme Giden Yollar ” *Hadislerle İslâm*, DİB Yay., İst., 2017, VII, 640.

²¹⁹ el-Cezâirî, *age.*, I, 117.

²²⁰ Muhammed Kutub, *İslâm Ve Materyalizme Göre İnsan*, trc. Kemal Sandıkçı, Şamil yay., İstanbul, 302.

Maneviyatı günahlarla çözülmüş ve çürümüş, yapmakta olduğu kötü işlerin bilincini sarmış, günahlar içinde tutsak kalmış, şehvetinin esiri olmuş, karanlıklar içerisinde yüzen ve günahları kendisini çepeçevre kuşatan fertler hem ferdî hem de ictimâî planda toplumun suç makinelerine dönüşebilmektedirler. Günah ve haram kaygısının olmadığı, ilahî hesabın muhasebesinin yapılmadığı bir ortamda iman, eman ve emniyet tehlikeye girer. İmanı küfür, emanı zulüm, emniyeti ihanetler tehdit etmeye başlar. Emniyet tedbirlerinin çoğaldığı günümüzde, hak-hukuk bilmez bu haddi aşan, günah esirlerinin etkisi inkâr edilemez.²²¹

Hadis-i Şerifte: “*Dikkat ediniz her hükümdarın bir korusu vardır. Allah’ın korusu da haramlardır*”²²² buyrulmakta ve günah, girilmesi yasak bölgeye benzetilerek ifade edilmiştir. Böylece kişi kendisine haram olan şeylere tevessül edip daldığında, haddini ve hattını aşmış olur.

Biz bu noktada ferdînin hangi zaaflarından dolayı bu ilahî sınırları aştığına kısaca değinelim. Kur’anî çerçeveden bakıldığında günahın en önemli sebebi ve saiki iman ve takva zayıflığıdır. Çünkü takva, “Allah’tan korkup sakınmadır. Şâyet bu bir insanın kalbine yerleşirse, artık bundan böyle kendisini gözetecek, hesaba çekecek bir bekçiye ihtiyacı yoktur. Çünkü onun takvası, kendisini her türlü şerden alıkoyar. Her türlü hayra da yöneltir.”²²³ Ancak takvası olmayan ve günaha dalan, Allah’ın sevmediği şeyi seviyor, onun hoşlanmadığı şeylerden hoşlanıyordur. Bu durum imanını kalbine sevdirememiş, orada sindirememiş, imanını içselleştirememiş, takva elbisesini ruhuna giydirememiş, bununla beraber küfür, fiske ve fücürü yüreğinden sildirip dışlayamamış olanın şe’nidir. Mü’min bu hal ve tavırdan beridir.²²⁴

Günahkâr şahıs o cürümünü işlediği an ne Allah’ı ne âhireti ne mükâfatı ne de mücazâtı hesaba katmaz. Bu nedenle aslında o günahı Rabbine karşı işlemiş ve Rabbinin hududunu ihlal etmiş olur. Eğer O’nun hududunu korumuş olsaydı ona karşı günah işlemez ve ahireti ise asla inkâr etmezdi.²²⁵

İmanî zayıflık ve cehaletle birlikte Allah’ın affını umarak günahla iç içe bir halde

²²¹ Ateş, *age.*, I, 170-171.

²²² Buhari, *iman*, 39.

²²³ Sait Havva, *Allah Erinin Ahlâk Ve Kültürü*, çev. Harun Ünal, Yenda yay., İst., tsz, 388.

²²⁴ Bkz., Hucurat 49/14.

²²⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, X, 458.

yaşanabileceği anlayışı da insanı günaha sürükleyen etkenlerden biridir.²²⁶ Bu durum şeytanın insanı günaha çeken en büyük tuzaklarından birisidir. “Allah’ın mağfireti boldur, kebair günahları bile affeder; bu küçük günahdan bir şey olmaz” vb. yanlış telkinlerde bulunarak insanı kandırır.²²⁷

Ayrıca şehvî arzuları tahrik eden çok etkenin bulunması ve arkadaş seçimini günahın yatağına kurulmuş bir zeminde sürdürmek de günah ve isyanın sebeplerinden sayılabilir.

Görüldüğü gibi günah ve günah kanalları; imana, amele ve ahlâka, bireye ve cemiyete yönelmiş bir tehdit, önüne gelen değeri çökerten bir virüs, sakınılması gereken bir mikrop illetidir. Bu illetin devası, Kur’an’ın imanı inşa eden, imana güç katan âyetlerini hayata taşımaktır. Amellerinin karşılığının ne olduğunu öğrenerek cehaletten kurtulmaktır. Çünkü “*Kulları içinde ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkarlar.*”²²⁸ Allah’ın rahmeti umularak girilen günah bataklıklarından kurtulmanın yolu boş ümit ve kuruntuların esiri olmaktan kurtulmaktan geçer. Zira Allah ümitli olması gerekenleri şu ifadelerle beyan etmiştir: “*İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihat edenler var ya, işte onlar Allah’ın rahmetini umabilirler.*”²²⁹ Evet, emeksiz ümit nefse hoş, hakikat veçhiyle de boş bir kuruntudur. Zira “...Cennet ucuz değil, cehennem dahi lüzumsuz değil.”²³⁰ Binaenaleyh mü’mine yaraşan ve yakışan havf ile yaşamak, reca ile ölüme yürümektir.

Ayrıca şahsi ve ameli kemalata talip olan mü’min, sâlih insanlarla arkadaşlık yapacak, sadıklarla soluk alıp verecek ki Kur’an ve sünnetin hayat veren ilkelerini yaşantısına yansıtabilsin. Rabbanî ve Nebevî yol istikametinde yürüsün ki günah, isyan, tuğyan vb. bâtil şeylerin hedefi ve mahalli olmaktan kurtulabilsin.²³¹ Rabbani ve nebevi istikamette yol alanların korunacaklarını Hz. Peygamber veda hutbesinde şöyle bildirmiştir: “*Size iki şey bırakıyorum bunlara sınımsız sarıldığınız sürece sapıtmazsınız. Bunlar Allah’ın kitabı Kur’an ve benim sünnetimdir.*”²³²

²²⁶ Bkz., Fatır 35/5; Lokman, 31/33.

²²⁷ Bkz., ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 368.

²²⁸ Fatır, 35/28.

²²⁹ Bakara, 2/218.

²³⁰ Nursi, *Mektubat*, 472.

²³¹ Bkz., Said Hakim, *Rabbani Yol Ve Sünnetullah*, İnsan yayınları, İzmir, 1992, 191,192.

²³² Tirmizi, *Menakip*, 31.

Kâmil bir iman, olgun bir şahsiyet sahibi olan mü'min, Rabbini ve Resulünü sever, onların gösterdiği hedef doğrultusunda yaşar. Kimlik ve kişiliğini ilahî vahiy ve nebevi terbiye (rehberlik) ile inşa eder. Allah ile olan ilişkisini sağlam temellere oturtur. Allah ile olan bağına Allah korkusu ve sevgisini emr edilen ibadetler ve nehy edilen kurallara riâyatle sürdürür. Böyle aktif ve pratiğe dönüşmüş bir iman-amel bütünleşmesi ile kendisi günahattan muhafaza eder.²³³

Günahın insanları çepeçevre kuşattığı günümüz dünyasında, bu tutum ve yol nefsi zorlayıcı ama selametli bir kemalat ameliesidir. Allah ve resulüne bu denli bir bağlılık ve günaha girmeyi ateşe girmekle eş değer gören mü'min duruşun meyvesi, imandan kaynaklanan huzur, haz ve lezzettir.²³⁴ Ayrıca bu imanî lezzetin yanı sıra küfür, fık ve fücurdan nefrettir.²³⁵

Hülasa, günahlardan sakınarak haddini aşmayan birey, helal dairesinde iş görmekle iktifâ eder. Bu durum, imanlı, ahlâklı, karakterli, misyon ve vizyon sahibi, şahsi kemalatını gerçekleştirmiş bir mü'mini netice verir. Bu erdemli şahsiyet Yusuf misali zindanları zinaya tercih eder.²³⁶ Çağın getirdiği her türlü iffetsiz, hayâsız, seviyesiz, adap ve edepten yoksun durum ve ortamlarla muhatap olsa da; Allah'ı, ahireti, hesap ve mizanı hatırlayıp ürpercek ve parmak uçlarını harama açılacak pencerelerin tuşlarından koruyacaktır. Böylece hak ve hukuk tanımayıp, ahlâk ve erdem yoksunlarının dünya ve ahiretlerini berbat etmelerine mukabil, iman, itaat ve güzel ahlâk ile her iki dünyasını da abat edeceklerdir.²³⁷

2. 1. 2. 3. Hakikate Karşı Duyarsızlık

İncelediğimiz sûrenin 13. âyetinde, haddi aşan günahkârların en bariz özellikleri şöyle dile getirilir: “*O’na âyetlerimiz okununca eskilerin masalları derdi*” buyurarak kişinin kendisini hakikatler karşısında kapalı hale getirmesi ve önyargılı olmasınınmıştır. Aslında müşrikler daha çok ahiret gününü hatırlatan âyetlere

²³³ Bkz., Hidâyet Aköz, *Kur’an’da Allah-Kul İlişkisi*, Seriyte Yayınları, İstanbul, 2000, 22.

²³⁴ Bkz., Buhari, *İman*, 1/60; Müslim, *İman*, 2/3.

²³⁵ Hucurat,49/7.

²³⁶ Bkz., Yusuf,12/33.

²³⁷ Okumuş, “Kur’an ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi Kur’an Özel Sayısı*, 746-747.

“eskilerin masalları” derdi. ²³⁸ Bununla beraber ölümden sonra dirilme, yaptıklarının karşılığını bulma ve bu ikisinin dışında ²³⁹ vahyin getirdiği hakikatleri kabul etmemek için, kafa yorma ve gerçeği tefekkür etme zahmetine girmeksizin kolayca ve sorumluluktan kaçan bir tavırla, gelen vahiyleri, vahiy ile gelen her şeyi ve bu kapsamda peygamberlik kurumu ve vahiy kültürünü red edip ²⁴⁰ uyarıcı âyetlere “Esatiru’l Evvelin” Eskilerin Masalları ²⁴¹, “öncekilerin hikâye ve hurafeleri”²⁴² deyip alaycı bir tavırla inkâr ederlerdi.

Âyetteki zamirin müfret sığasıyla gelmesinden dolayı, Mu’ted, Esîm olup âyetlere eskilerin masalları diyen “kişiden maksat da Velid b. Muğire, bazılarına göre Nadr b. Haris olduğu söylenmişse de, en doğrusu zikredilen bu kötü vasıflar kimde varsa tamamı içindir.” ²⁴³ Bu hitap kendini yenileme, kalbini ve beynini hakikatlere açma yerine ön yargılı bir şekilde kendini vahyin hakikatine kapatıp “*Eskilerin Masalları*”²⁴⁴ diyerek, kendi kemalatlarının ve terakkilerinin önüne set çeken herkesedir.

Hakikat diye bir kaygı taşıyan, kemalatın ve faziletin zirvesine ulaşmak isteyen insan, eski-yeni demeden, hakikat kimden ve nereden gelirse gelsin onu alır. Hele hele gelen vahiyse âlemlerin Rabbinden geldiyse insanoğluna düşen şey onu almak, anlamak, idrâk etmek ve tatbik etmektir. Rahmet ve insanlığa hidâyet olan Kur’an’ın rehberliğinden faydalanmaktır. ²⁴⁵ Kaldı ki hadiste, “*hikmet müminin yitik malıdır. Nerede bulursa onu alır*”²⁴⁶ tavsiyesi ile hakikatin zirvesine çıkmak isteyen kişilerin ilim-irfan adına, teknik ve teknoloji adına her türlü veriye kendisini açması ve kendi ufkunu önyargılarla örüp, verilere kapatmaması gerekir.

Dünün cahil müşrikleri sahip oldukları anlayışı, zihniyeti ve hayat tarzını değiştirmemek için inen vahye “Esatiru’l Evvelin” derlerdi. Bugünün modern cahilleri

²³⁸ Kutup, *Kur’an Araştırmaları*, I, 185.

²³⁹ Molla Musa Celâlî Beyâzîdî, *Hâşiyetü’l Vâdihü’l Mesâlik Alâ Tefsîrü’l Medârik*, Ravza Yayınları, İst., 2017, VI, 463.

²⁴⁰ Mehmet Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri II*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, 349-350.

²⁴¹ Bkz., er-Râzî, *Mefâtihü’l Gayb*, XI, 87-88.

²⁴² Mahalî & Suyutî, *Tefsîrü’l Celâleyn*; Sâbûnî, *age.*, 1471.

²⁴³ Kâdî Ebî Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *Tefsîru Ebi’s-Suûd Veya İrşâdü’l Akli Selim*, Daru’l Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1971, VIII, 347-348.

²⁴⁴ Bkz., En’am, 6/25; Enfal, 8/31; Nahl, 16/24; Mü’minun 23/83; Furkan 25/5; Neml, 27/68, Ahkaf, 46/17; Kalem, 68/15.

²⁴⁵ İsmail Karagöz, *İlahî Emirler*, Kar yayınları, Ankara, 2016, 17.

²⁴⁶ Tirmizi, *İlim* 19; İbni Mace, *Zühd*, 17.

de aynen sahip oldukları anlayış, zihniyet ve müptela oldukları yaşam tarzlarının değişmesini, rahatlarının bozulmasını istemedikleri için Kur'an âyetlerine, Kur'an'ın tebliğcisi ve uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'in (s. a. v.) sünnet ve hadislerine; "Efendim bunlar 14 asır önceye ait şeylerdir. O döneme hitap etmiştir. Dünya değişmiş, zaman farklılaşmış, o eskiden kalma hükümlerle bugünü dizayn edemeyiz. Onlar eskilerde kaldı. Bugün için daha çağdaş, daha modern şeylere ihtiyacımız var demektedirler." O günün cahil müşrikleri ile bugünün modern müşrikleri arasında zihniyet açısından bir farkın olmadığını bizatihi müşahede ediyoruz.²⁴⁷

İçler acısı bir durumdur ki söz konusu şeytani söylemlere ve zihniyete sahip olanlar sadece kâfirler değildir. Müslüman olduğunu söylediği halde aynen bu zihniyete sahip olup Kur'an-ı Kerim'in hükümlerinin eskiye göre olduğunu, bu günün modern insanına hitap edemediğini söyleyip dolaylı olarak Kur'an âyetlerine, "Esatiru'l Evvelin" (eskilerin masalları) diyen insanlar azımsanamayacak derecede mevcuttur. Bunu dilleriyle ifade etmeye çekinseler de maalesef hal, tavır ve yaşantıları ile bunu ortaya koyabilmektedirler.²⁴⁸

Bugün için de bazı insanlar önyargılı davranıp geçmişe ait bilgileri idrak etmeden, anlama zahmetinde bulunmadan hemen "Eskiye ait, eskiler için geçerlidir" derler. Bazı insanlar da önyargılı davranıp yeniye ait bilimsel bir bilgi, teknik ve teknolojik şeyler görse hemen karşı çıkıp "Bunlar eskiden yoktu, bunlar yeni şeylerdir, bid'attır" derler ve karşı çıkarlar. Bu her iki tip de önyargı, yanlış zihniyet ve takıntılarından dolayı farkında olmadan kendilerini hakikatlere, faziletlere vb. hikmet ve güzelliklere kapatmış olurlar. Gerektiği oranda o hakikatlerden istifade edemeyip önyargılarının kurbanı olmaktadır. Önyargılarından sıyrılıp da hakikate yönelmezler. "Onların bu tavırları, meseleleri aklı değerlendirmelere tabi tutmamaları sebebiyledir."²⁴⁹Zira önyargıda muhakeme yapılmadan bir konum alış ve akıl öncesi bir durum vardır. Akılcı bir teste tabi olmadan yapılan bir tercih ve içgüdüsel bir tepki söz konusudur.²⁵⁰

Önyargılarla örülmüş bir bakış açısı hakikati görmekten mahrum kalır. Bundan

²⁴⁷ Bkz., Küçük, *age.*, 262-264.

²⁴⁸ Bkz., Ebû'l A'lâ Mevdudî, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, Çev. Nurettin Temiz, İnkılâb yayınları, İstanbul, 1986, 62-65.

²⁴⁹ Şimşek, *age.*, 79.

²⁵⁰ Bkz., Tage Lindbom, *Başaklar Ve Ayrık Otları Modernliğin Sahte Putları*, çev. Ömer Baldık, İnsan yayınları, İstanbul, 1997, 92.

dolayıdır ki Yüce Allah: “*Kâfirleri uyarsan da uyarmasan da birdir. Onlar iman etmezler*”²⁵¹ buyurmuştur.

Peygamberler kavimlerine getirdikleri ilahî hakikat manzumesi olan vahiy ile onları uyardıklarında küfürden tevarüs klişe sözlerle vahyin karşısında dikilmişlerdir.

İster Peygamberimiz Hz. Muhammed’e (s.a.v.) karşı olsun, ister kendi kavmine ab-ı hayat olarak vahyi sunan diğer peygamberlere karşı olsun, ister kendi toplumlarının düştüğü girdaplara kurtuluş reçeteleri sunan hidâyet ve hakikat önderlerine karşı olsun onların bu saygısızca tavırları değişmemiştir. Zaman, mekân ve şahıslar değişse de tutum, zihniyet, tavır ve kalıplar genellikle aynı olmuştur.²⁵²

Hakikate kendini kapatmış bu tür bakış açıları ilahî hakikati ve hakikat önderleri olan peygamberleri ve hakikat yolunun yolcuları olan âlimleri ve mü’minleri baskı altına almak ve itibarsızlaştırmak için “öncekilerin masalları, mitolojileri” (esatirü’l – evvelin)²⁵³ dedikleri gibi, “apaçık büyü” (sihrün mübin)²⁵⁴, “çok eski yalan” (ifkûn kadîm)²⁵⁵ tarzı refleksler göstermişler ve göstermektedirler. “Hatta o toplumun mensup olduğu din mücedditleri bu toplumlar tarafından dışlanır ve dini yıkmakla, bid’adçı olmakla suçlanır.”²⁵⁶

Bugün dahi nefislerine, şehvetlerine heva ve heveslerine uyanlar aynı zihniyetle, aynı önyargıyla Müslümanların eliyle, diliyle, beyinleriyle ortaya koydukları her şeye karşı çıkıp Mü’minlere gerici, mürteci, yobaz, eski kafa, aşırı dinci diyebilmekteler. Ve aynı itirazcı ve istemezükçü refleksleri gösterebilmekteler.²⁵⁷

Seyyid Kutub (ö.1386/1966), onların bu saygısızca tavırlarının temel sebebinin azgınlık ve günahlarının neticesi olduğunu; gerekçelerinin de Kur’an-ı Kerim’in öğüt ve ibret için aktardığı önceki milletlerin kıssalarının ve Allah’ın değişmeyen yasasının tüm insanlara sürekli olarak hükmeden ve asla şaşmayan yasayı açıklamasını göstermektedir.²⁵⁸ Kendilerini hakikate kapatmalarının tek nedeni önyargı değildir elbette. Kur’an’a baktığımızda bu tavrı tetikleyen başka sebeplerin de olduğu haber

²⁵¹ Bakara, 2/6; Yasin, 38/10.

²⁵² Mevdudi, *Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 71.

²⁵³ Kalem, 68/15.

²⁵⁴ En’am, 6/7.

²⁵⁵ Ahkaf, 46/11.

²⁵⁶ Şimşek, *age.*, 80.

²⁵⁷ Bkz., M. Hayri Kırbasoğlu, *Ahir Zaman İlmihali*, Yayınevi yay., Ankara, 2010, 195-197.

²⁵⁸ Kutub, *Fîzilâl’il Kur’an*, XVI, 90.

verilmektedir. Binaenalyh, atalarının inancında sabitkadem olmak istemeleri de onu katıksız doğru olarak görmeleri kendilerine gelen hakikate kendilerini kapatmalarına sebep olmuştur. Bu durumu beyan babından bir âyet zikrederim.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah: *“Onlara: “Allah’ın indirdiklerine uyun” denilince; hayır, biz atalarımızdan gördüklerimize uyarız” derler. Peki ya onların ataları hiçbir şeyi düşünmeyen, doğru yolu bulamamış kimseler idiyelerde mi öyle yapacaklar?”* buyurmaktadır.²⁵⁹

Bu âyet ışığında bakıldığında, “basiretsizlik, bilinçsizlik, kötü niyet, çıkarıcılık gibi çeşitli psikolojik zaafılar, kompleksler yüzünden ruhları kötürümleşmiş, şeytanın kışkırtmalarına açık ve dirençsiz hale gelmiş insanlar her devirde “atalarımızın yolu”dedikleri yanlışlara taassupla bağlanarak akıllarını sağlıklı ve gereği gibi kullanma, hidâyetten nasiplenme imkânlarını kendi elleriyle ortadan kaldırmaktadırlar. Allah’ın, kitabı ve peygamberi aracılığıyla bildirdiği hakikatlere karşı direnmek suretiyle dalalette kalmayı sürdürmektedirler.”²⁶⁰ Ayrıca, hakikatin yerine ikame ettikleri “zan ve kuruntuları”²⁶¹ akıllarını kullanmayı heva ve heveslerine tabi olmaları²⁶² da hakikatin kaynağından uzaklaşmayı ve mahrum olmayı doğurmuştur.

Aşikârdır ki bu tür bir taklitçilik ile aklını diskalifiye etmiş birey ve toplum kendisini hidâyet ve hakikate kapalı hale getirmiş olur. Zira toplum ve fertlerin dinamik bir yapı ve doğru bir istikamete kavuşmaları ancak önyargı ve kör taklitten kurtulmalarıyla mümkündür.²⁶³

Bu itibarladır ki Mü'min, hak ve hakikate âşık ve açıktır. Önyargıların, Kur'an ve Sünnet yolundan sapmış olan atalar kültürünün esir ve kurbanı değildir. Zann'ın değersiz verilerinden arınmış, aklını kullanarak hevasını kontrol altına alandır. Bundan dolayı mü'min kişi her türlü önyargıdan uzak ve her türlü faydalı veriye açık olmalıdır. Çünkü Kur'an-ı Kerim mü'minleri vasfederken: *“Onlar ki sözü dinler ve en güzele uyarlar. İşte onlar, Allah’ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahipleridir ”*²⁶⁴ buyrulur her türlü fikre, görüşe, anlayışa, veriye ve bilgiye açık

²⁵⁹ Bakara, 2/170; ayrıca bkz., Lokman, 31/21.

²⁶⁰ Karaman vd., *age.*, I, 255.

²⁶¹ Bkz., Yunus 10/36; Necm 53/27; Zuhuf 43/20.

²⁶² Bkz., Yunus, 10/42, 43; Muhammed, 47/14.

²⁶³ Bkz., Şimşek, *age.*, 79.

²⁶⁴ Zümer, 39/18.

olunması ve kulak verilmesi gerektiğini tavsiye etmekle beraber doğru ve güzel olup akla uygun olana tabi olmayı da şart koşmaktadır. Âyetin sonu akla vurgu yapar. Râzî de bundan yola çıkarak, söylenen ya da duyulan sözün doğru ya da yanlışlığını ayırt edecek olan akıldır diyerek insanın her konuda akli hüccet olarak kabul edip değer vermesi gerektiğini söyler.²⁶⁵ Bu açıdan Mü'minler “öğrendikleri sözler içinde akıl ve sağduyularıyla en iyi ve en doğru bulduklarına değer verir, ona uyarlar.”²⁶⁶ Hz. Peygamber de, mü'minin hak ve hakikat adına, iyiye, doğruya, güzele ulaşma adına takınması gereken tavrı şöyle ifade eder: “*Hikmet müminin yitik malıdır. Nerde bulursa onu alır.*”²⁶⁷

Netice olarak denilebilir ki hakkı bulmak ancak hakikate açık olmaya mebnidir. Peşin hükümlü, hakikati tek kalemde çizen kişiler ise Kur'an'ın hayat veren mesajlarına gönülleri ve kulakları kapalı, kendilerine gelen hakikate “bunlar eskilerin masalları” deyip, kem zihniyetleriyle kendilerini karanlığa mahkûm etmiş olurlar. Bu anlayış ve zihniyete müptela olanlar “a'lay-ı illiyyîn” yerine “esfel-i safilin'e” mahkûm olurlar.

2. 1. 2. 4. Kalbin Paslanması

Varlıklar içerisinde insan ne kadar değerli ve muteber ise,²⁶⁸ insan içindeki kalp de öyle değerli ve muteber bir mertebede konumlandırılmıştır. Bu denli öneme haiz kalbin korunması insanın hem dünya hem de ahireti açısından hayatî bir önem arz etmektedir. Pervasızca günah üstüne günah işlemek kalbin ölümüne sebep olur. Kalbin ölümü ise kalıbın ölümüne benzemez. Çünkü kalbin ölümü, insandaki manevî cevherlerin ölümü, anlamın ölümü ve neticede ebedi saadetin ölümü demektir.²⁶⁹ Ayrıca insan kalıbı ile değil; kalbi ile insandır. Zira insanın gerçek manası kalbi ile taşıdığı özellikleridir. Bu özellikleri ile insan Yüce Allah'ın dostu olur, yeryüzünde onun halifeliğini üstlenebilir. Varlıklar içinde ilahî emaneti taşımaya hak kazanır.²⁷⁰

İncelediğimiz sûrenin 14. âyetinde geçen ve kalbin paslanmasını ifade eden “râne” fiili, sözlükte “galip geldi, kuşattı, istilâ etti” demektir.²⁷¹ Mastarı olan “rayn” ise parlak

²⁶⁵ Bkz., er-Râzî, *Mefâtihü'l Ğayb*, XXVI, 260, 262.

²⁶⁶ Karaman vd., *age.*, IV, 608.

²⁶⁷ Tirmizi, *İlim*, 19; İbni Mace, *Züht*, 17.

²⁶⁸ Bkz., Tin 95/4; İsra 17/70.

²⁶⁹ er-Râzî, *Mefâtihü'l Ğayb*, 11, 87; Kutub, *Fizilâl'il Kur'an*, XVI, 90.

²⁷⁰ Dilaver Selvi, *Gönül Doslarının Cemiyeti Islahı*, Hacegan Yayınları, İstanbul, 2005, 30.

²⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 192.

bir şeyin üstünü örten pas ²⁷², günahların kalbe galip gelip onu ele geçirmesi ²⁷³ manalarına gelir. Râne, kapladı manasındadır; pasın aynayı, kılıcı kaplaması gibi. Ve aslı galebe çalmak, galip gelmek anlamındadır. Örneğin içki, onu içenin aklını kapladı, istila etti denilir. ²⁷⁴

Kalbin hakkını vermeyenlerin, kalbini ilahî hakikatlere kapatıp kirletenlerin durumu şöyle haber verilir : “*Hayır hayır; aksine onların kazandıkları kalplerini paslandırıp körletmişler.*” ²⁷⁵

Âyetin sarîh ifadesinden de anlaşılmaktadır ki işlenen günahların vebal kiri bir pas tabakası gibi insanın kalbini kaplayıp karartır, dolayısı ile insanın düşünce ve duygularını olumsuz olarak etkiler. Ve Hazreti Peygamber’in “nazargahı ilahî” diye tarif ettiği ²⁷⁶ ve Allah’ın bakıp değer verdiği kalbin, hakikatleri kavramasına mani olur. ²⁷⁷

Âyette dikkat çekilen husus, insanın kesp ettiği günahlarının kalbini kirlettiğidir. Bu hakikati Gazzâlî şöyle dile getirir: “Yerilmiş sıfatlar kalp aynasına doğru yükselen kapkara bir dumanı andırırlar, bunlar kalp aynasına yığılıp kesafet kazanınca ayna simsiyah kesilir, kapkara olur ve tamamen Allah’tan perdelenir. Âyette kalplerin mühürlenip pas tutması olayı işte budur.” ²⁷⁸

Burada âyet şuna dikkat çeker, onların âyetlerimizi anlamamaları âyetlerimize “eskilerin masalları” demeleri âyetlerde sahih olmayan bâtil söz vb. sebeplerden dolayı değil aksine aynanın üzerindeki pasın aynanın fonksiyonunu icra etmesine mani olduğu gibi küfür ve isyan günahlarından dolayı kalpleri pas tutmuş bu da âyetlerimizi anlamalarına engeldir. ²⁷⁹ Yani sorun âyetlerde değil nefislerindedir.

Bu konu ile ilgili olarak Bursevî (ö.1137/1725) tefsirinde şöyle ince bir detaya yer verir: “Rayn” (râne’nin mastarı), ilahî rahmet ve hakkın tecellilerine engel olan, kalp ile iman arasına giren kalın bir küfür perdesidir. Buna mukabil “ğayn” (ğane’nin mastarı)

²⁷² İsfehânî, *Müfredât*, 208.

²⁷³ Firûzabâdî, *Kamûsü’l Mühit*, 1551.

²⁷⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 708; Bursevî, *Rûhü’l Beyan*, X, 374; Âlûsî, *Rûhü’l Meânî*, XV, 279.

²⁷⁵ Mutaffîfîn, 83/14.

²⁷⁶ Bkz., Müslim, *birr*, 33; İbni mace, *Züht*, 9.

²⁷⁷ Taberî, *Câmi’ül Beyan*, XXX, 62; Derveze, *age.*, IV, 385.

²⁷⁸ el-Gazzâlî, *İhya’u Ulum’id-Din*, 29.

²⁷⁹ Bursevî, *Rûhü’l Beyan*, X, 373-374; Âlûsî, *Rûhü’l Meânî*, XV, 279-280; Ebû Suûd, *İrşadü Akl-ı Selîm*, VIII, 348.

kelimesi vardır ki bu da kalp ile iman arasında ince bir şehvet ve gaflet perdesidir. Dolayısı ile kişi iman ile (küfür perdesi olan) râyn'den; safiyet (günahlardan arınma), ilim, zikir ve sâlih amel ile de (gaflet perdesi olan) ğayn'den kendini kurtarabilir.²⁸⁰

Azgınlık, işledikleri suçlar sebebi ile kalpleri paslanmıştır. Zira kötü amelleri neticesinde insanın kalbi pas tutar ve kararır. Söz dinlemeye yanaşmayanlar, iman etmek, istifade etmek ve amel etmek üzere ilahî vahyi dikkate almadıkları, kendi yanlışlarını fark edip ıslah etme çabasına girmedikleri için de Allah onların kalplerini mühürlemiştir.²⁸¹

Hiz. Peygamber günahın kalbe etki tehlikesini şu ifadelerle haber verir: “ *Kul bir günah işlediği zaman, kalbine siyah bir leke vurulur. Eğer tövbe edip vazgeçerse kalbi yeniden parlar, cilalanır. Tövbe etmez de isyana ve günaha devam ederse o siyah lekeler kalbi kaplayıncaya kadar çoğalır.*”²⁸² Hadis-i Şeriften anlaşılana somut ve tıbbi bir örnek üzerinden anlatacak olursak şuna benzer: Nasıl ki insan vücudunda üreyen kanserli bir hücre önce küçüktür, fark edilmeden büyür. Eğer fark edilip tedavi edilirse vücut kurtulur. Eğer önemsenmezse ve tedavi edilmezse yavaş yavaş büyür ve tüm vücuda yayılır. Böylece bütün organlar için tehlike arz eder ve hatta önemsenmediği için tüm vücuda yayılır ve vücudun ölümüne sebep olur. İşte kanserli hücre ile vücut ve tedavi ilişkisi ne ise; kalp-günah ve tövbe ilişkisi de aynen öyledir.

Kalbin kararır mühürlenmesi, paslanıp manaya kapanması günahların sebebi değil belki sonucudur. Zira konu ile ilgili âyetlere bakılacak olursa²⁸³ mühürlenmenin küfür, isyan ve nifakın sonucu olduğu rahatlıkla görülecektir. Bu durumda küfür, isyan ve münafıklık “sebebe”, mühürlenme, paslanma veya kararma ise “sonuç”tur.²⁸⁴

Dolayısıyla hakikate karşı duyarsız kalıp duymazlıktan gelen ve doymak bilmez bir iştahta günah sofrasına dalıp kalbini şerrin arenasına çeviren kimseler hakikatleri ve o hakikatleri getiren elçileri değil kendilerini suçlamalıdır. Zira “İşledikleri günahlar ve ruhlarına kazıdıkları şer ve iğrençlik karakterleri, basiretlerini bağlamış, gözlerini

²⁸⁰ Bkz., Bursevî, *Rûhü'l Beyan*, X, 374.

²⁸¹ Küçük, *age.*, XVI, 257.

²⁸² Müslim, *İman*, 231; Tirmizi, *Tefsir*, 75.

²⁸³ Bkz., Bakara, 2/6-7, 88; Nisa, 4/155; A'râf, 7/100-101; Tevbe, 9/87, 93; Yûnus, 10/74; Nahl, 16/108; Rûm, 30/59; Mü'min, 40/35; Casiye, 45/23; Muhammed, 47/16; Saff, 61/5; Münâfikûn, 63/3.

²⁸⁴ Okuyan, *age.*, II, 353.

perdelemiş, kalplerini taşlaştırmıştır.”²⁸⁵ Bu sebeptendir ki ilahî nimetlere mazhar olan ve nice mucizelere şahid olan Yahudi toplumunun hak ve hakikat karşısındaki tutum ve davranışları, Allah’a verdikleri misakın gereğini icra etmemeleri onların kalplerini kaskatı yapmıştır. Bu durumları Allah (c. c) tarafından şöyle kınanmıştır: “ *Bütün bu olaylardan sonra kalpleriniz yine katılaştı. Şimdi onlar taş gibi hatta taştan bile katıdırlar.* ”²⁸⁶

Gözden kaçırılmaması gereken hakikat şudur ki; iman içirilmeyen, imana kanmayan bir kalp, küfür, şirk ve nifaka kanarak kendini kandırır. Amel-i sâlih ile beslenmeyen bir kalp, yüzünü günahın zehirli sofrasına dikerek, o tarafa meyleder. Merhametin misafir olmadığı bir kalpten zulüm çıkar. Sevginin uğramadığı kalpten kin ve nefret çıkar. Hâsılı hayra konuk olmayan bir kalp kendi şerrinin kurbanı olur. “Kebâir günahlara devam eden, tövbeyi erteleyen, ihmal eden böyle bir kalp hayrı kabul etmediği gibi ona meyl bile etmez.”²⁸⁷

Yüce Allah kalpleri kasvet bağlamış bu kimseleri tehdit niteliğindeki şu âyet-i kerîme ile haber verir: “*Allah’ın göğsünü İslâm’a açtığı, böylece rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.*”²⁸⁸ Bu âyetten de anlaşıldığı üzere kalp Allah’tan, Allah’ın zikrinden ve gönderdiği mesajından ne kadar gâfil kalırsa o derece katılaştır ve o oranda yanlışla, sapıklığa meyleder. Bu yanlışlığa, günaha ve sapıklığa devam ettikçe de kirlenir, paslanır, körelir ve nihâyetinde kaskatı, kapkara bir hal alır ve mühürlenir.²⁸⁹ Yani kanser tüm vücuda yayılmıştır ve artık yapılacak bir şey kalmamıştır.

Başka bir âyette onların basiretsizlerinin temel sebebinin körelmiş kalpten kaynaklandığı haber verilerek şöyle buyrulur: “*Müşrikler yeryüzünde gezmiyorlar mı ki, bu sayede kalpleri gördüklerinden ibret alabilsin. Ve kulakları söylenenleri işitebilecek bir duyarlılık kazansın. Çünkü kör olan onların gözleri değil, fakat göğüs boşluğundaki kalpleri kördür, duyarsızdır.*”²⁹⁰

²⁸⁵ Derveze, *age.*, IV, 385.

²⁸⁶ Bakara, 2/74.

²⁸⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, 708.

²⁸⁸ Zümer, 39/22.

²⁸⁹ Kutup, *Fîzilâl’ül Kur’an*, XVI, 90.

²⁹⁰ Hac 22/46.

“Eğer bu kalpleri basirete açık olsaydı, bu olayları anar anmaz harekete geçecekti. Anında ibret dersi alacaktı. Geçmiş milletlerin harap olmuş yurtlarının şahsında somutlaşan akıbetten ürkererek imana doğru kanat çırpacaktı. Ne var ki, bu kalpler, geçmiş milletlerin harap olmuşluklarına bakıp ibret alacaklarına, imanın ufku doğru kanat çırpacaklarına, o korkunç azaptan korkacaklarına, Yüce Allah’ın kendileri lehine belli bir süre ertelediği azabın hemencecik kendilerine isabet etmesini istiyorlar.”²⁹¹

Söz konusu insandaki manevî cevherlerin hassı olan kalp korunmadığı zaman yukarıda serdettiğimiz bütün olumsuzlukların menşei olur. Korunmazsa kirlenir, kararır nihâyetinde iyilik ve hayra liyakati kalmadığından dolayı mühürlenir.²⁹² İşte böylesine kötü bir akıbetle duçar olmamak için mü’min aklen ve kalben hüşyar (uyanık) olmalıdır. Kalbini tüm marazlardan arındırmanın çarelerine başvurmalıdır.²⁹³ Bu gayret kişinin şahsi kemalatı, dünyevi selameti, uhrevî saadeti açısından önemli bir yere haizdir. Zira kalbin kemalatı, eylemin kemalatını netice verir. Bu hakikati Hz. Peygamber (s. a. v.) şöyle haber verir: “*Dikkat edin cesedin içinde bir çiğnemek et vardır ki o iyi olursa bütün ceset iyi olur. O bozuk olursa bütün ceset bozuk olur. Dikkat ediniz işte o kalptir.*”²⁹⁴

Bu nebevi ihbar, iman ve amel ile selim olmuş bir kalbin selamet ve esenliğe mazhar olacağını, selim kalp sahibinin olgun eylemler üreteceğini; terbiye edilmemiş, kötü niyet, kin, nefret ve hırs gibi olumsuz duygularla beslenen bir kalbin ise kasavet ve huzursuzluğa maruz kalacağını, böyle bir kalp sahibinin ise kötü eylemler üreteceğini bildirir.²⁹⁵ “Malumdur ki maddî kalbin fesadı ve bozulması ile maddî hayat ve bedeni sıhhat da bozulur. Dolayısı ile Hz. Peygamber (s.a.v.) mezkûr hadisi ile kinaî bir mana ile cismanî ve maddî kalbin insanın maddî hayatının direği olduğu gibi, manevî kalbin de insanın manevî hayat ve istikametinin direği, esas ve temeli olduğunu kast etmiş olması akıldan uzak değildir.”²⁹⁶

Ayrıca manevî marazlarla muallel bir kalbin, faziletten, kemalattan, erdemden, hayırdan yoksun, günah ve şerre kaynak olacağı haber verilmiştir. Şerre çok istek ve

²⁹¹ Kutub, *Fizilâl’il Kur’an*, XVI, 91.

²⁹² Bkz., Bakara, 2/7.

²⁹³ Bkz., Gazzâlî, *İhya*, III, 26-30.

²⁹⁴ Buhari, *İman*, 39; Müslim *Musakat*, 107.

²⁹⁵ Bkz., Mehmet Görmez, *Kalbin Erbaini*, OTTO, Ankara, 2014.

²⁹⁶ İbrahim Akgün, *Kur’an’da Tefekkür*, (Basılmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi SBE, Şanlıurfa, 2000, 66.

arzuyula bağlanan kalp, gaflet ve vesveseler ile manaya körelir.²⁹⁷ Ve bu kalp sahibini hayvanlardan daha aşağı bir dereceye düşürür. Zira Kur'an kalp sahibi olup da tefekkuh etmeyen ve hakikate ynelmeyenleri hayvana benzetir ve hatta hayvandan da daha alt seviyede olacağını söyler.“...Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvan gibidirler; hatta daha şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır.”²⁹⁸

Kemalatın zirvesine aday olan ve onu arzulayan mü'minler, manevî zirveye ulaşmasını engelleyecek her türlü tehlikeden korunmak için kalbin hakkı ve gıdası olan zikir ile kalp ve ruhlarını beslerler.²⁹⁹ Allah yörüngeli ve Allah merkezli çarpan bir kalp haşyet ile silkelenip değerler karşısında hürmet ile eğilirken, değerersiz eyleme dönmeyi ateşe girmek kadar çirkin görür. Selim bir kalbe sahip olmak isteyenler kalplerini vahyin havuzunda yıkayıp arındırırlar. Dünyanın, şeytanın ve nefsin kazuratı (kir ve pası) kendisini kirletmeden kalplerini derdest etmeden, ilahî vahyin şu fermanına kulak kesilirler: “Allah'tan gelen oğtlerin ve onun indirdiği gerçeklerin etkisi ile m'minlerin kalplerinin yumuşayacağı, rpereceği gün hâla gelmedi mi? Mü'minler daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Uzun zaman geçince onların kalpleri katılaştı ve çoğu yoldan çıkmış kimseler oldu.”³⁰⁰

Bu âyetten de anlaşılacağı gibi insanoğlunun kalbi Allah'ın oğd ve mesajı olan Kur'an ile ne kadar irtibat halinde ise o oranda yumuşak, şefkat ve merhamet içre güzel bir kalp; ne kadar da mesafeli ve uzak olursa o oranda da katı, paslı ve hastalıklı bir kalp olacaktır.³⁰¹ Ve sahibini doğru yola değil aksine eğri yola ve sapkınlığa götürecek ve ahirette de ona hiçbir fayda sağlamayacaktır. Zira Kur'an bize ahirette ancak selim bir kalbin kişiye fayda sağlayacağını haber verir.³⁰²

Netice olarak, selim bir kalpten başka hiçbir şeyin fayda vermeyeceği gne³⁰³ hazırlıklı gidebilmek, Hâkimler hâkimi olan Yüce Allah'ın huzurunda hesap verirken mahcup olmamak için kalbi manevî kir ve paslardan korumalı tövbe ve inabe ile

²⁹⁷ Gazzâlî, *İhya*, III, 27.

²⁹⁸ Araf, 7/179.

²⁹⁹ Gündüzöz vd., *age.*, 87.

³⁰⁰ Hadid, 57/16.

³⁰¹ Görmez, *age.*, 76.

³⁰² Bkz., şuara 26, 88, 89.

³⁰³ şuara, 26/88, 89.

cilalamalı, zikir ile doldurupkalbi ve şahsi kemalat ufkuna doğru kanat çırpılmalıdır.³⁰⁴ Zira kalp, “*Haberiniz olsun ki, kalpler ancak Allah’ın zikri ile olgunlaşır.*”³⁰⁵ İlahî ferman gereği kemalat ve rüşünü itminan ve huzurunu kendisini ilahî zikre açmak ve yakarıyla elde edebilir. Arınmış selim bir kalp ve sâlih amel, selametli bir kemalata yolculuktur. Aksi ise yerinde saymak, gerilemek hatta ve hatta bütün bu manevî getirilerden mahrum kalmaktır.³⁰⁶

2. 1. 2. 5. Rü’yetullah’a Mani Olan İşler Yapmak

Çalışmakta olduğumuz sûrenin 15. âyetinde : “*Hayır, doğrusu onlar o gün rablerinden (onu görmekten) mahrum kalacaklardır*”³⁰⁷ buyurulmaktadır. “O’nu görmeyecekler, O’na bakmaktan mahrum olacaklar”³⁰⁸ anlamına gelen bu âyeti, İslâm Âlimleri Rü’yetullah’a delil olarak kabul etmişlerdir. “Rü’yet” kelimesi, Arapçada (R-a-y) kökünden gelen bir mastardır. Sözlükte görmek, bakmak, inanmak, bilmek, sanmak, sonucunu düşünmek, tefekkür etmek, planlamak ve rüya görmek anlamlarına gelir.³⁰⁹ Allah kelimesine izâfesi ile oluşan “Rü’yetullah” tamlaması ise terim olarak; “cennette mü’minlerin Cenab-ı Hakk’ın cemalini seyretme lütfüne ermeleri” diye tarif edilir.³¹⁰

Rü’yetullah, cumhur-i ulema ile diğer İslamî fırkalar arasında üzerinde çokça tartışılan kelimelerin kadim bir konusudur. Bu konuda çokça tartışma olmasının sebebi, diğer itikâdî meselelerdeki gibi kesin ve kat’i delillerle irtibatın olmayışındır. Bu sebeple, her ne kadar ehl-i sünnet ve’l cemaat -ki Müslümanların çoğunluğudur- anlayışından, çizgisinden sapma ve doğrudan ayrılma olsa da bu konudaki ihtilaf küfrü veya riddeti gerektirmez.³¹¹

Rü’yetullah, Mutezile âlimleri tarafından kabul edilmemekle beraber, Ehl-i sünnet vel-cemaat âlimleri umumiyetle Allah’ın ahirette görüleceğini, bunun hem âyetle hem

³⁰⁴ İsmail Karagöz, *Kur’an’da Zikir Kavramı Ve Allah’ı Zikir*, DİB yayınları, Ankara, 2005, 29.

³⁰⁵ Raad,13/28.

³⁰⁶ Karagöz, *Kur’an’da Zikir Kavramı Ve Allah’ı Zikir*, 32; Görmez, *age.*, 89,90.

³⁰⁷ Mutaffifin, 83/15.

³⁰⁸ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l Mikbâs*, 640; Mahallî & Suyutî, *Tefsîrü’l Celâleyn*, 588.

³⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l Arab*, 1537 ; İbrahim Mustafa vd., *Mu ‘cemu’l- Vesit*, 320.

³¹⁰ Temel Yeşilyurt, “Rü’yetullah”, *DİA*, XXXV, 311; Fikret Karaman, “Ru’yetullah”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 562; Alaaddin Başar, *Nurdan Kelimeler- II*, Zafer yayınları, İstanbul, 2000,192.

³¹¹ M. Sait Ramazan el- Bûtî, *Kübra El-Yakiniyyati’l Kevniye*, Daru’l Fikr, Beyrut, 2015,170.

de hadisle sabit olduğunu söylemişlerdir.³¹² Konu ile ilgili olarak ehl-i sünnet âlimlerinin görüşü şöyledir:

Şüphesiz Rü'yetullah (Allah'ı görmek) aklen caiz, naklen vaciptir. Sem'i deliller ahirette mü'minlerin Allah Teâlâ'yı göreceklerini göstermektedir.³¹³

Mü'minler cennette Allah'ı göreceklerdir.³¹⁴ Bu aklen caiz, şer'an vacip ve mü'minler için gerçekleşeceğinin vücubiyetini Kur'an ve sünnet haber verir.³¹⁵

Âyette, kâfirlerin ceza olarak Allah'tan mahrum kalacağını söylerken; buna mukabil sâlih kulların ikram/mükâfat olarak Allah'ı göreceklerine delalet eder. Bu nedenle mukarreb kulların çoğu Cennet nimetlerinden olan Rü'yetullah'ın ümit ve hayaliyle hayata tutundular. Dünyada yaşadıkları zaman zarfında bu nimetten başka âhiretin başka bir nimetini temenni etmediler.³¹⁶

“Şâyet âbidler, zâhidler ahirette Rablerini görmeyeceklerini bilselerdi (şayet öyle olsaydı) dünyaları başlarına yıkılırdı.”³¹⁷

Beğavî (ö.516/1122) söz konusu âyetin tefsirinde şu bilgilere yer verir: “Hayır. Şüphesiz ki onlar o gün Rableri(ni görmek)ten katiyetle mahrumdurlar.” âyeti ile ilgili bazıları: “Onlar (kâfirler) Allah'ın ikram ve rahmetinden men edileceklerdir dedi. Katade: O, kendilerine bakılmayacak ve temize çıkarılmayacaklar demektir. Müfesirlerin çoğu: Allah'ın rü'yetinden mahrum olacaklarını söylemektedirler. ...Hüseyin b. Fadl ise, “onlar dünyada Tevhit'ten mahrum oldukları gibi ahirette de Rü'yetullah'tan mahrum olacaklardır demektir.”³¹⁸

Konu ile ilgili Zühaylî (ö.1436/2015) tefsirinde şu bilgilere yer verir: Bu âyette, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü görüleceğine delil vardır. Eğer öyle değilse, bu âyetin anlattığının bir anlamı olmaması gerekir. Kâfirlerin de mahrum olmakla bir zararları olmaması lazım gelir. Allah Teâlâ “*Yüzler o gün parıldar. Rabbine bakar*”³¹⁹

³¹² Gölcük, *age.*, 108.

³¹³ Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdullah el- Herevî et- Taftazânî, *Şerhu'l Akaid*, trc. Talha Hakan Alp, Yasin yay., İstanbul, 2008, 195.

³¹⁴ El-Firûzâbâdî, *Tenviru'l Mikbas*, 640.

³¹⁵ Nidâl Âleraşı, *El-Bedru'l Envâr Şerhü'l Fikhü'l Ekber Li İmam Azam Ebî Hanife en-Numan*, Daru'n- Nûri'l Mübîn Li'n-Neşri Ve't- Tevzi' Amman, 2017, 323.

³¹⁶ er-Râzî, *Mefatihü'l Ğayb*, XI, 88; Bûtî, *age.*, 172, 173.

³¹⁷ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, IV, 460.

³¹⁸ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, IV, 460.

³¹⁹ Kıyame, 75/22-23.

buyuruyor. Yüce Allah mü'minlerin O'na bakacaklarını bildirmiş, kâfirlerin de O'ndan mahrum olduklarını ilan etmiştir. Şafii dedi ki: Gazap ettiği bir kavmi engellediğine göre, razı olduğu kavmin de göreceğine delalet etmektedir. Sonra da şöyle dedi: Vallahi! Muhammed b. İdris, kıyamet günü Rabbini göreceğine inanmasa, dünyada O'na ibadet etmezdi.³²⁰

Mu'tezile imamlarından Ebû Ali El-Cübbai (ö.303/916) başta olmak üzere Mu'tezilî görüşe sahip olanlar ahirette Rü'yetullah'ın gerçekleşmeyeceği görüşünü savunmaktadırlar.³²¹ Delil olarak da şu âyetleri öne sürmektedirler: “*Onu gözler kavrayamaz.*”³²² Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya (a.s) hitaben : “*...Sen beni asla göremezsin.*”³²³

Hâlbuki ilk âyetteki “gözlerin onu kavrayamayacağı” ile maksat, O'nun dünyevî gözlerle kavrayamayacağıdır. Kavramanın imkânsızlığı görmenin imkânsızlığı manasına gelmez. İkinci âyette zikr edilen “...sen beni asla göremezsin” ifadesi ile de sen beni bu dünyada göremezsin. Zira bu dünyevî gözlerle bu mümkün olamamaktadır manasında anlamak gerekir.³²⁴

Rü'yetullah'ın gerçekleşeceğine dair âyetler ve konu ile ilgili Elmalılı, Mu'tezile'nin bakış açısına ve yorumuna eleştiride bulunarak şöyle söylemektedir: “Ehl-i sünnet bu bakışı “görme” manasında anlayarak ahirette mü'minlerin Allah'ın cemalini göreceğini ispat etmişlerdir “Beni asla göremezsiniz”³²⁵âyetine sarılan Mu'tezile de bu bakışı “bekleme” manasında yorumlamışlardır. Oysa gayesine ulaşmayan beklemenin neticesi neşe değil, hayal kırıklığı ile üzüntü olacağından burada sadece “bekleme manasını doğru olmayacağını anlatır.”³²⁶

Bu konuda delil olan başka bir âyet-i kerîmede Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*İyi işler yapanlara daha güzeli (El Hüsna); birde fazlası var. Yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de aşağılık (hissi). Onlar cennet ehlidir ve hep orada ebedi kalacaklardır.*”³²⁷

³²⁰ Zühaylî, *age.*, XV, 413; Bûtî, *age.*, 173.

³²¹ Şerefettin Gölcük, *Kelam Tarihi*, Esra yay., İstanbul, 1998, 71.

³²² En'am, 6/103.

³²³ A'raf, 7/143.

³²⁴ İbn Kesir, *Tefsir-i Kur'ani Azim*, II, 167; Beğavî, *Me'alimü't-Tenzil*, II, 99.

³²⁵ Araf, 7/143.

³²⁶ Yazır, *age.*, VIII, 430.

³²⁷ Yunus, 10/26.

Görüldüğü üzere âyette geçen “El- Hüsna” kelimesi, harf-i tarif almış müfred bir kelimedir. Yani ma’rifedir. Bu bakımdan bir önceki âyette geçmiş olan bir isme delalet etmiş olmalıdır. Önceki âyetle beraber bu âyetin meâli ise şöyledir: “*Allah, daru’s-selama çağırır ve dilediğini doğru yola eriştirir. İyi davrananlar için Hüsna ve bir de ziyade vardır.*”³²⁸ Allah’ın insanları çağırdığı yer, daru’s-selam yani cennettir. Binaenaleyh iyi davrananlar için ve güzel amel sahipleri için cennet vardır. Bu sabit olunca, insana cennetle birlikte verilecek olan “ziyade”nin cennetten ayrı bir şey olması gerekir. Çünkü insana verilen cennet, içindeki tüm nimetleriyle birlikte verilir. “Ziyade” ise bunların dışında bunlardan ayrı bir şeydir. Aksi halde, eğer Mu’tezile’nin dediği gibi burada ziyadeden maksat cennet olmuş olsaydı, iki ayrı kelime ile aynı şey verileceği bildirilmiş olurdu ki buda lüzumsuz bir tekrardan ibaret olurdu. “Ziyade”nin cennet nimetlerinden ayrı bir şey olması hususunda Fahreddin er-Razi: “Üzerine ilave olunan şey, belirli bir miktar ile tayin edildiği zaman, “Ziyade”nin o şeyin cinsinden olması gerekir. Fakat belirli bir miktar ile tayin olunmamışsa “ziyade”nin o şeyin dışında başka bir şey olması gerekir. Mesela, bir kimse “Sana on kilo buğday ve birde ziyade verdim” derse, bu ziyadenin buğday cinsinden olduğu anlaşılır. Fakat miktar tayin etmeksizin “Sana buğday ve bir de ziyade verdim” derse buradaki “ziyade” buğdaydan farklı bir şey olması gerekir ve öyledir.”³²⁹

Rü’yetullah konusunu dile getiren: “*Nice yüzler o gün (sürur içinde) ışıldar, parlar; rablerine nazırdırlar (onun cemaline bakmaktadırlar).*”³³⁰ “*Koltuklar üzerinde bakarlar.*”³³¹ “*İyi davrananlar için Hüsna ve bir de ziyade vardır.*”³³² “*Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.*”³³³ Bu âyetler Allah’ın gözle görüleceğine delildirler. Bunun yanı sıra çok sayıda sahabe, tabiin, etba’t-tabiin’den mütevatir olarak birçok hadis de mevcuttur.³³⁴ Bunların içerisinde iki hadisi zikretmekle iktifa edeceğiz.

Ebu Hureyre (r. a) diyor ki: Bazı kimseler:

³²⁸ Yunus, 10/25-26.

³²⁹ er-Râzi, *Mefatihü’l Ğayb*, IV, 333.

³³⁰ Kıyamet, 75/22.

³³¹ Mutaffifin, 83/23.

³³² Yunus, 10/26.

³³³ Kaf, 50/35.

³³⁴ M. Sâlih Useymîn, *Şerhü’l Akidetü’l Vâsitiyye Li Şeyhü’l İslâm İbni Teymiyye*, Mektebetü’l Hüda El- Muhammediyye, Beyrut, 2011, 253.

-“Ya Rasulellah! Kıyamet gününde Rabbimizi görecek miyiz?” dediler.

Rasulullah (s. a. v.):

-“*Dolunay gecesinde ayı görmenize engel var mıdır?*” dedi.

Onlar:

-“*Hayır ya Resulellah*” deyince,

-“*İşte Rabbinizi de öyle görürsünüz*” buyurdu.³³⁵

Cennet ehli cennete girdiği zaman Allah Tebâreke ve Te’âlâ: Arttırmamı istediğiniz bir şey var mı? diye sorar.

Onlar: *Yüzlerimizi ak etmedin mi? Ateşten kurtarıp da cennete koymadın mı? (daha ne isteyelim) diyecekler. Derken perde açılır. Ve Rablerine nazar etmekten daha sevimli bir şey onlara verilmiş değildir.*³³⁶

Serdedilen bu âyet ve hadislerden hareketle anlaşılmaktadır ki, İslam âlimleri, Allah’ın dünya gözü ile görülmesinin mümkün olmadığı ittifak ederler. Bunun yanında ehl-i sünnet âlimleri, “Bir şeyin görülebilir olmasını o şeyin var olma şartına bağlayarak varlığında şüphe olmayan Allah’ın (c.c) ahirette görülmesinin aklen mümkün olduğunu ve mü’min kullarına görüneceğini kabul ederler.”³³⁷

Mahiyet boyutuna gelince, “Rü’yetullah, cennet hayatına özgü bedendeki algı güçleri ile oluşacak ve bütün cennet nimetlerinin üstünde insana haz ve huzur verecek, Allah’ın özel kullarına gösterdiği ve olgusal âlemin şartlarının çok üstünde, farklı olarak gerçekleşecek özel bir iltifat ve kabul olarak değerlendirilmelidir.”³³⁸

Netice olarak cemal ve kemal sahibi olan Allah’ın herkes tarafından görülmeyeceği anlaşılmaktadır. Kim ki iman ehliyse ve imanını amel-i sâlih ile teyit etmişse, bu zevke o erişecektir. Aksi halde Mutaffifin sûresinde de buyrulduğu gibi: “...Onlar o gün rablerinden yoksun (görmekten mahrum) kalacaklardır” âyeti gereği, Allah’ı ve ahireti hesaba katmayan, hayatın hakkını vermeyip haddini aşan, birey ve

³³⁵ Buhari, *Tevhid*, 23, *Rikak*, 52; Müslim, *İman*, 299, 302; Tirmizî, *Cennet*, 15, 20; El-Münzirî, İmam Hafız Abdulazim b. Abdulkavi, *Hadislerle İslâm “Terğip ve Terhib”*, Çev. Heyet, A. Muhtar Bükükçınar, Ahmet Arpa, Huzur yayınları, İstanbul, VII, 393.

³³⁶ Müslim, *İman*, 297; Tirmizî, *Cennet*, 16.

³³⁷ Karaman vd., *age.*, II, 586, 587.

³³⁸ Alettin Bozkurt, *Kur’an’da Kıyâmet*, Nokta Yayınları, Konya, 2000, 168, 169.

toplum bazında sorumluluk gerektiren durumlarda, edep-adap ve hukuk tanımayanlar Allah'ın cemalinden mahrum kalacaklardır. Bu cemalden mahrumiyet ve ilahî huzurdaki mahcubiyetle beraber, onların ateşe sürülmesi de yalanlayıp durdukları ahiretteki müstahakları olacaktır.³³⁹

Ahiret gününde mücrimlerin saflarının mü'minlerin saflarından ayrıştığı,³⁴⁰ imanını bir imkâna çeviremeyip hayat misyonunu bihakkin ifa etmediğinden dolayı yüzlerin karardığı³⁴¹, cennetin yakınlaştırılıp cehennemin tutuşturulduğu³⁴² o çetin günde bu vasıftaki insanların safında olmak, onlarla azap ortağı olmak ve nimetlerin en büyüğü olan cemalüllahı temaşadan mahrum kalmak büyük bir kederdir. Kederlerden dolayı onlar yok olmayı dileycekler.³⁴³ “Onların Rablerinden mahrum bırakılmaları tüm azapların üstünde bir azaptır. Tüm mahrumiyetlerin üzerinde bir mahrumiyettir.”³⁴⁴

Kâfirlerin mahrumiyetlerine mukabil Allah (c. c), imanı kâmil, güzel ahlâklı, şahsiyetli ve karakterli muttaki kullarını rızasına ve cemaline mazhar kılarak “*Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclislerindedirler*”³⁴⁵ âyetine mazhar bir şekilde saadet sarayında mesrurane bir hayat bahşedecektir. Zira ilahî cemali görme şerefi, dünya hayatında yaşadığı zaman zarfında onu görüyormuşçasına bir hayat süren, iman şuuruna eren muhsinlere layıktır (hastır).

³³⁹ Bkz., Cezairî, *age.*, X, 283.

³⁴⁰ Yasin, 36/59.

³⁴¹ Kıyamet, 75/24; Abese, 80/40-41.

³⁴² Tekvir, 81/12-13.

³⁴³ Nebe', 78/40; Furkan, 25/14.

³⁴⁴ Kutub, *Fîzilâl'ül Kur'an*, XVI, 89.

³⁴⁵ Kamer, 54/55.

3. BÖLÜM

3. 1. SÛREDE İÇTİMÂÎ HAYAT İLE İLGİLİ ZİKREDİLEN AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR

Mutaffifin sûresinde geçen sosyal hayat ile ilgili ahlâkî tutum ve davranışları, Ticaret Ahlâkı İle İlgili Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar, Beşerî Münasebetler İle İlgili Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar şeklinde iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

3. 1. 1. Ticaret Ve Ticaret Ahlâkı İle İlgili Tutum Ve Davranışlar

Ticaret, kâr amacı ile mal mübadelesi mesleğine denir. Bu mesleğin erbabına ise tâcir (çoğulu tüccar) denir.³⁴⁶

Ticaret, insan yaşamının vazgeçilmesi mümkün olmayan bir parçasıdır. “Herkes doktor, mühendis olmak zorunda değildir ama herkesin alışveriş yapmak zorunda olduğu bir gerçektir.”³⁴⁷ Tüm insanlar yiyecek, içecek ve giyecek gibi zaruri ve asli olan temel ihtiyaçlarını karşılamak durumundadırlar. Bu sebeple alışveriş yapma zorunluluğu hâsıl olmaktadır. “Diğer yandan namaz, oruç, hac gibi ibadetleri eda edebilmek için şartlarını, rükünlerini ve yasaklarını öğrenmek gerekli olduğu gibi; geniş anlamda ibadet olan helal ve meşru bir ticareti yapabilmek için de ticarî ve ahlâkî prensipleri öğrenmek gereklidir. Hz. Ömer’in (r. a), “Alışveriş usulünü bilmeyenler çarşı ve pazarımıza girmesinler”³⁴⁸ demesinin temel esprisi de bu olsa gerektir.”³⁴⁹

Ticaret kelimesi Kur’ân’da dokuz yerde geçmektedir.³⁵⁰ Genel itibarı ile bu âyetlerde ön plana çıkarılan şey, geçici bir kazanç için ebedi kazancı feda etmekten ve dünya kazancı ile uğraşırken Allah’tan gâfil kalmaktan ve fani metaa kapılıp daimi kazanç olan ahireti ihmal etmekten sakındırmaktır. Bununla beraber insanların yaptığı ticarete bâtil yollara sapmaktan, haksız kazanç elde etmekten sakınıp dürüstlük ve karşılıklı rıza ilkesine dayalı olarak ticaret yapmalarını teşvik edip işin ahlâkî ve hukuki boyutuna dikkat çekmektedir.³⁵¹

³⁴⁶ Cengiz Kallek, “Ticaret”, *DİA*, XLI, 134.

³⁴⁷ Muhlis Akar, *İş Ve Ticaret Ahlâkı*, DİB yay., Ankara, 2008, 28.

³⁴⁸ Tirmizi, *Vitr*, 21.

³⁴⁹ Akar, *age.*, 29.

³⁵⁰ Kallek, “Ticaret”, XLI, 134; Ayrıca bkz., Bakara, 2/16, 28; Nisa, 4/29; Tevbe, 9/24; Nur, 24/37; Fatır, 35/29; Saf, 61/10; Cuma, 62/11.

³⁵¹ Bkz., Nisa, 4/29.

Hadis-i Şeriflerde ise Peygamberimiz: “Güvenilir, dürüst tâcir, peygamberler, siddıklar ve şehitlerle beraberdir”³⁵² “Rızkın onda dokuzu ticarettedir”³⁵³ buyurarak ticarete teşvik etmiş olmakla beraber “Muhakkak Allah’tan korkan, iyilik yapan ve doğru olanlar dışındaki tâcirler kıyamet günü fâcirler olarak diriltilecektir”³⁵⁴ hadisi ile de ticaret yapanların ticarî muamelelerinde harama ve kul hakkına düşme konusunda çok hassas ve dikkatli olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Hatta bu konunun ehemmiyetine binaen İslâm âlimleri bu mesleğin icrası farzı kifaye, tâcirin ticaretle ilgili hükümleri öğrenmesi farzı ayn olarak telakki etmişlerdir. Nitekim Hz. Ömer’in ahkâmını bilmeyenleri ticaret yapmaktan men etmesi de ticaretin salt bir alışveriş ve kazanmaktan ibaret bir şey olmadığı aksine bu işin fihhi, hukuki, ahlâkî boyutunun bilinmesi ve ona göre icra edilmesinin ehemmiyet arz ettiğini göstermektedir.³⁵⁵

Müslüman kişilerin ticaretinde yolsuzluk ve hile yapması, harama tenezzül etmesi bir yana yapacağı ticareten hayır, bereket ve Allah’ın rızasını umarak Allah’a dua etmesi ve yalvarması gerekir. Haddizatında “Resulullah’ın ticarete başladığında dua edilmesini vurgulayan hadisleri³⁵⁶ Müslümanlarca münferiden uygulandığı gibi bir pazar ritüeline dönüşen toplu niyazlarda yapılmıştır. Nitekim fütüvvet geleneğinin ve ahilik teşkilatının ticaret hayatına hâkim olduğu eski devirlerde bazı iş merkezlerinde esnafın sabahları dükkân açmadan önce bir yerde toplanıp dua ettiği bilinmektedir. Hatta esnaf sabah namazından sonra çarşının belli bir bölümünde toplanır, seçkin bir kişinin önderliğinde doğruluk yemini ile helal ve bereketli kazanç için dua ederek dükkânlarını açardı.”³⁵⁷

Bu eski gelenek dahi Müslüman’ın ticaretini Allah’tan gâfil olarak yapamayacağını, aksine onun adıyla başlaması ve ona sadık kalacağına yemin etmesi ve Allah’tan hayır-bereket talep ederek ticaretine koyulması gerektiğini bize öğretir. Ki bu şekilde yapılan bir ticaret, sadece ticaret olmakla kalmayıp aynı zamanda bir ibadete dönüşmüş olup hem dünya hem de ahiret kazancı olmuş olur.

³⁵² Müsned, III, 437; İbn Mace, *Ticaret*, 1; Tirmizi, *Büyük*, 4.

³⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, VII, 352.

³⁵⁴ Müsned, III, 428, 444; Tirmizi, *Büyük*, 4.

³⁵⁵ Hüsameddin Affâne, *Fıkhî Ve Ahlâkî Yönleriyle İslam’da Ticaret*, Trc. Servet Bayındır, Polen yayınları, İstanbul, 2007, 26, 27.

³⁵⁶ Darimi, *isti’zan*, 57; Tirmizi, *da’avat*, 36.

³⁵⁷ Kallek, “Ticaret”, XLI, 135.

Ticarete tarihi seyir noktasında bakacak olursak, İslâm'ın ortaya çıkış tarihlerinde Mekke, bulunduğu yarım adanın hem dini hem de ticarî açıdan merkez konumdaydı. Mekke kıraç topraklara sahip olduğundan tarıma elverişli değildi. Mekkeliler bir kısmı hayvancılık yapıyor ama daha çok ticaretle geçimlerini sağlıyorlardı. Kur'an'da da ifade edildiği gibi ³⁵⁸ yaz mevsiminde kuzeye yani Şam, Filistin ve Bizans bölgelerine, kış mevsiminde ise güneye yani Yemen ve Hindistan'a ticaret seferleri düzenlerlerdi. ³⁵⁹ Mekke çevresinde Ukaz, Mecenne ve Zü'l-mecaz gibi senenin belli mevsimlerinde muhtelif panayırların ³⁶⁰ ve on kadar fuarın kurulması, sefer yapan kervanların uğrama güzergâhı olması Mekke'yi aktif bir ticaret merkezi haline getirmişti. ³⁶¹ Mekke toplumunda faiz ve tefecilik mevcuttu. Ayrıca karşılıklı ilişkiler büyük ölçüde hileye, garara ve kumara dayalı olup, ticarî muameleler dürüstlük ilkesinden uzaktı. Bu durum ise "Hak ve adalet ilkesinden uzak, kısa vadeli çıkara dayalı ve güçlüden yana ticarî ilişkiler toplumun yozlaşmasına sebebiyet vermişti. Dolayısıyla Mekkî sûreler dini-itikadî meselelere hasredilmemiş, insan ilişkilerindeki yozlaşmanın iktisadî hayattaki yansımalarıyla ilgili çeşitli âyetler de inmiş. Hz. Peygamber bu yasakları açıklayıp ticareti sağlıklı bir yapıya kavuşturarak özendirmiştir. Böylece ticaret Hicaz bölgesinin ve İslâm toplumunun iktisadî ve kültürel hayatının ana unsurlarından biri konumuna gelmiştir." ³⁶²

İslâm tarihine baktığımızda başta Peygamberimiz ve Bera b. Azib, Zeyd b. Erkam, Ebu Said el-Hudrî, ³⁶³ Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, gibi sahabeler olmak üzere bütün İslâmî şahsiyetler ve Müslümanlar ticarete önem vermişler. Ticarî faaliyetlere gösterilen önem günümüze kadar devam edegelmiştir. Hatta Müslüman şahsiyetler ve Müslüman tüccarlar ticareti sadece bir maddî kazanç kapısı değil aynı zamanda ticaret vasıtasıyla ülkeler ve kıtalar dolaşarak İslâm dininin tebliğine bir vesile olarak görmüşlerdir. ³⁶⁴

"Dünyanın en uç noktalarına kadar İslâm'ın, Müslüman tüccarlar vasıtasıyla ulaştığı bir gerçektir. İslâm medeniyeti Avrupa'ya ilk defa İspanya ile adımını atarken, bunda Müslüman tüccarların rolü göz ardı edilemeyecek kadar büyük olmuştur. Aynı şekilde

³⁵⁸ Kureyş, 106/1-4.

³⁵⁹ İhsan Süreyye Sırma, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017, I, 390-391.

³⁶⁰ Affâne, *age.*, 33.

³⁶¹ İbrahim Sarıçam, *Evreysel Mesaj*, DİB Yay., Ankara, 2011, 51; Sırma, *age.*, I, 404

³⁶² Kallek, "Ticaret", XLI, 135.

³⁶³ Buharî, *Büyu'*, 8, 20.

³⁶⁴ Affâne, *age.*, 59.

Afrika, Asya ve Avrupa'nın birçok bölgesine de İslâmiyet Müslüman tüccarlar sayesinde girmiştir.”³⁶⁵

Şurası bir gerçektir ki uzak doğu ülkelerine İslâmiyet'in ulaşması fetihlerle değil Çin, Endonezya ve uzak doğu ülkelerine ticaret seferleri düzenleyen Müslüman tüccarlar vasıtası ile olmuştur. Özellikle Endonezya ve adaları Yemen, Basra Körfezi çevresinden gelen tüccarlar Cava ve Sumatra adalarına da özellikle musonlar sebebiyle uğramak durumunda kalıyorlardı. Arap yarımadasını çevreleyen bölgelerden, Kuzey Afrika ve İspanya'dan farklı olarak Güney Asya bölgesine gelen Müslümanlar genelde bölgeyi bilen tüccarlar olup Hindistan, Çin, Nepal, Kamboçya, Vietnam, Filipinler gibi özellikle Endonezya'da bugün yerleşmiş köklü bir Müslüman varlığından bahsediliyorsa bunun birinci etkin unsurunu bunlar (Müslüman tüccarlar) oluşturmaktadır. Arap, İran ve Hint asıllı Müslüman tâcirler aracılığı ile Endonezya ve uzak doğu ülkelerine giren İslam dürüstçe yapılan ticarî ilişkiler sayesinde o bölgelere yayıldığı tarihi bir vakıadır.³⁶⁶

Müslüman tâcirlerin yerli Malay halkı ile doğruluk, dürüstlük gibi güzel hasletleriyle kaynaşması ve özellikle Malabar ve Sumatra'da evlilik yoluyla akrabalık bağları kurmaları birbirlerini daha yakından tanımalarına vesile olmuştur. Endonezya Müslümanlığının ilk dönemi oldukça parlaktı. Tâcirler dini emir ve nehiyler konusunda iyi eğitim almış kimselerdi ve fıkıh bilgileri de yeterliydi. Adaların bulunduğu coğrafya Abbasi ordularının buralara sefer düzenlemesine de elverişli değildi. Haliyle genel anlamda eğitim ve kültür ağırlıklı bir tebliğ ile bölgenin İslâmlaşması mümkün oldu.³⁶⁷

Müslüman tâcirlerin dürüstçe yaptıkları ticaretlerden dolayı farklı inançtaki insanları etkileyip İslam'a yaklaştırıyorsa; Müslüman olduğu halde ticaretinde hile ve sahtekârlık yapanların âdilikleri yüzünden insanların İslam'dan uzaklaşmaları da muhtemeldir.

İslâm dini her konuda olduğu gibi ticaret konusunda da belli başlı kurallar getirerek ticareti yapan kişilerin birbirlerine maddî ve manevî olarak zarar vermelerini, birbirlerinin mallarını haksız yollarla yemelerini, birbirlerini sömürmelerini engellemek

³⁶⁵ Akar, *age.*, 16.

³⁶⁶ Ali Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1979, 101; İsmail Hakkı Görsoy, “Endonezya'da İslamiyet”, *DİA*, XI, 197.

³⁶⁷ Ahmet Kavas, “İslâm'ın En Doğu Kapısı Endonezya”, *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs 2017, sy 317, 49.

için bazı ölçüler, sınırlamalar ve birtakım yasaklar koymuştur. Bu yasakların amacı, zarar ve kötülüğü bertaraf etmek, dünya ve ahiret zararlarından korumaktır.³⁶⁸

Ticarî hayatta çeşit çeşit şekilleri var olan hile ve aldatmalara karşı getirilen sınırlamalardan/yasalardan belli başlı olanlarını zikrederim: Faizli ve hileli muameleler, müşteriye birinci kalite mal gösterip ikinci kalite mal satmak, kumar ve şans oyunları, aldatıcı reklamcılık, yalan yere yemin, musarrat (satışa çıkarılacağı için sütü bir müddet sağılmamış hayvan) ve çalıntı malların piyasaya sürülmesi haram kılınmıştır. Pazara mal getirenlerin yolda karşılanıp piyasa fiyatını öğrenmeden mallarını ellerinden ucuza alma (telakki'r-rukban), ihtikâr, neceş, devam eden bir pazarlık üzerine pazarlık, bir satışta iki satış, malın ayıbını gizleme ve etiket bilgilerinde sahtekârlık yasaklanmıştır. Bunlara müstehcen neşriyat ticareti ile sağlığa zararlı muhtevaya sahip ürünlerin (alkol, uyuşturucu vb.) ticareti de katılabilir.³⁶⁹

“Esasen söz konusu yasaklar standart ürünlerin bulunmadığı, dolayısıyla ticaret metainin başta fiyat, kalite ve ölçüsünden şüphe edildiği, yeterince açıklık ve bilgi dolaşımının bulunmadığı o piyasalarda bilinmezlik ve belirsizliğin yanı sıra bununla da bağlantılı biçimde fahiş haksız kazançlar doğurması mümkün bütün işlemleri ihtivâ etmektedir. Hür insan; meyte, içki, domuz, kan, put, kumar ve falcılık aletleri gibi tüketimi veya kullanımı haram kılınmış necis şeyler; yasak olan kalemlerdir.”³⁷⁰

Ferdî, ailevi ve ictimâî hayatı dizayn ederek insanın dünya- ahiret saadetini hedefleyen, bu gezegene geldiği günden kıyamet kadar insanoğlunun karşı karşıya kaldığı her türlü sorunun çözüm ve çaresini sunan³⁷¹ Yüce Allah hem geçmişte, hem bugün, hem de yarın için insanları birbirine düşüren, huzursuz eden etkenleri Kur'an'ın muhtelif yerlerinde bize haber vermektedir. Yüce Allah, insanoğlunu birbirine düşüren ve farklı sıkıntılara sokan, çeşitli bunalım ve kaoslara sürüklemeye sebep olan etkenleri yasaklamaktadır.³⁷²

Dinimiz her şeyde olduğu gibi ticarete de ahlâkı öncelemektedir. Hz Peygamber (s.a.v.) “*Ben ahlâkî güzelliği tamamlamak üzere gönderildim*”³⁷³ buyururken de

³⁶⁸ İsmail Karagöz, *İlahî Yasaklar*, Kar yayınları, Ankara, 2016, 20.

³⁶⁹ Kallek, “Ticaret”, XLI, 134.

³⁷⁰ Karagöz, *İlahî Yasaklar*, 243.

³⁷¹ Kırbaçoğlu, *age.*, 397, 398.

³⁷² İbrahim Hilmi Karslı, “Kur'an'da Helal Kazanç”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, DİB Yayınları, İstanbul, 2013, 33.

³⁷³ Ebu Abdullah Malik b. Enes b. Ebi Âmir, *Muvatta, Hüsnü'l-Huluk*, Çağrı yay., İst., 1981, I-II, 904.

misyonunu da ortaya koymaktadır. “İlahî irâdenin peygamber göndermesinin sebebi “akli yetersizlik” değil “ahlâkî yetersizlik” ve ahlâkî değerlerin erozyona ve anlam kaymasına uğramasıdır”.³⁷⁴

Şüphesiz Kur’an’ın önemle üzerinde durduğu konuların başında ahlâkî değerler gelmektedir. Her şeyin ahlâkî olduğu gibi, ticaretin de bir ahlâkî vardır. Ticaretteki ahlâk ise, ölçü ve tartıdaki hassas dengeye riâyet, dürüst ve âdil olmaktır. İşte işlemekte olduğumuz bu sûrenin başında Yüce Allah (c. c), bu ahlâkî ilkelere riâyet etmeyenleri kınayıp azap ile tehdit ederken, bu hassas dengeyi sağlayıp ticaret ahlâkına riâyet edenlerin ise, ebrârdan olup yüce makamlara nail olacağını vaad etmektedir.³⁷⁵

Genelde tüm hayatın özelde ise ticaret hayatının dürüstçe, düzen ve güven içinde, merhametsizlik ve insafsızlıktan, haksızlık ve suiistimalden uzak olarak işlenmesi ve bu minvalde sürdürülmesi istenmiştir. Bu yoldaki tüm emek ve gayretler de geniş anlamda “ibadet” sayılmıştır.³⁷⁶

Diğer sosyal faaliyet alanlarında olduğu gibi ticarete de insanların ortak yararlarını, toplumsal huzur ve güven ortamını korumayı, insanların hak ve menfaatlerinin zarar görmesini önlemeyi hedefleyen hukuki düzenlemelerin yanında ahlâk kurallarının oluşturulması da gerekli olmuştur. (Dikkat çekicidir ki) bütün dini metinlerde ticaretin belirli ahlâk ilkeleri ve kuralları içinde yapılması üzerinde durulmuştur.³⁷⁷

İslâm öncesi dönemde, o günün dünyasında ve Arap toplumunda haksız kazanç yollarının yaygın olması ticarî muamelelerde adalet, hakkaniyet ve ahlâkî ilkelerin bulunmadığı bir gerçektir. İslâmiyet’in gelişi ile beraber Kur’an-sünnet endeksli, hak ve ahlâk merkezli bir ticaret anlayışı öngörülmüş, ticaretin sadece bir dünyevî kazanç şekli değil, dürüstçe ve ahlâklıca yapıldığı takdirde her iki dünyanın kazancı ve Allah’ın rızasına yaklaşıtııcı bir ameliye olarak görülmüştür. Kur’an-ı Kerim’de insanoğlunun karşılıklı rızaya dayalı ticaret anlayışı meşru görülürken, haksız yollarla, hile ve aldatmacayla yapılan ticaret yasaklanmış, gayr-i meşru ve gayr-i ahlâkî yollarla yapılan

³⁷⁴ Zeki Tan, “Kur’an Mesajının İletilmesinde Başat Özellik: Güvenilirlik”, *Iğdır Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2014, S.3&4, 108.

³⁷⁵ Bkz., Mutaffifin, 83/1-15.

³⁷⁶ Bkz., Eren, *Ticaret Ahlâkı*, 13.

³⁷⁷ Mustafa Çağrııcı, “Ticaret Ahlâkı”, *DİA*, XLI, 144.

ticaret anlayışının haddi aşma ve zulüm olacağını bildirmekte, ahirette ise cezasının cehennem ateşi olacağını belirtmektedir.³⁷⁸

İslâm'da ahlâklı bir şekilde yapılan ticaret teşvik edilmekle beraber, ticarete ibadetten daha fazla ilgi gösterilmesi eleştirilmekte,³⁷⁹ ticaret ile meşgul olan kişilerin ticaretlerinin Allah'ın zikrine ve ibadete engel olmaması gerektiğine dikkat çekilmekte,³⁸⁰ insanın dini ve ticarî hayatı arasında bir denge getirerek kişinin hem ticaretini hem dini sorumluluklarını beraberce götürmesi gerektiği tavsiye edilmektedir. “Böylece maddî ticareti yanında manevî ticaretini de yapabilir ve dünya ve ahirette bahtiyar olur.”³⁸¹

Ku'rân'da ölçü ve tartı ile ilgili geçen kavramlar, daha çok ticarî ahlâk bağlamında geçmektedir. Temel dînî ve ahlâkî sorumlulukların dile getirildiği bazı âyetlerde³⁸² ölçü ve tartıda ahlâklı olma ve dürüstlük emredilmektedir. İşlemekte olduğumuz Mutaffifin sûresinin başında ise ölçü ve tartıya hile karıştıranlar kınanmakta, ahirette ve de hesaba çekileceğine inanan bir kişinin yapmaması gereken bir muamele olduğu hatırlatılmakta, ölçü-tartı ve ticaretinde hile yapanlar ise azap ile tehdit edilmektedir.³⁸³

Ayrıca İslam, ticarete ahlâklı ve dürüst olmayı öne çıkarırken, merhamet ve müsamahayı da tavsiye etmektedir. Hadis-i Şerifte, en hayırlı tâcirin borcunu güzel bir şekilde ödeyen, borcunu güzellikle isteyen; en kötü tâcirin de borcunu ödemedi ve alacağını talep etmedi kötü davranan kimse olduğunu belirtmiştir.³⁸⁴ Alışverişte özellikle alacaklı iken kolaylık sağlamayı tavsiye eden ciddi sayıda hadis mevcuttur. Bir hadiste, “*Satarken, alırken, alacağını isterken kolaylık gösterene Allah merhameti ile muamele eder*”³⁸⁵ denilmektedir. “Hadislerde özellikle sıkıntı içinde bulunan borçluya kolaylık göstermenin, hatta alacağını bağışlamanın büyük fazilet kabul edildiği bildirilmiş; buna karşılık müşteriyi aldatmak için iyi malı üste, kötü malı alta koyma, sık

³⁷⁸ Bkz., Nisa, 4/29; Karagöz, *İlahî Yasaklar*, 243; Okuyan, *age.*, II, 355.

³⁷⁹ Bkz., Cuma 62/11.

³⁸⁰ Bkz., Nur, 24/36-37; Münafikûn, 63/9.

³⁸¹ Eren, *Ticaret Ahlâkı*, 37.

³⁸² Bkz., En'am, 6/151-153; A'raf, 7/85; Şuara, 26/181-183.

³⁸³ Bkz., Mutaffifin, 83/1-4.

³⁸⁴ Bkz., Müsned, III, 19.

³⁸⁵ Buhari, *Büyu'*, 16.

sık yemin etme, malın kusurunu saklama, ölçü ve tartıda hile yapma gibi davranışlar yasaklanmıştır.”³⁸⁶

İslâm’a göre, ticaret yapan her kişinin uyması gereken dini, ahlâkî ve hukukî kıstaslar vardır. Ticaret yapanlar söz konusu düzenlemeler ve kurallara riâyet etmelidirler. Ve çizilmiş sınırlarda durmalıdır.³⁸⁷

Ticaret ve alışverişin hukukî boyutu olmakla beraber ahlâkî boyutunun daha ön planda olduğunu söylemek de mümkündür. Zira ahlâklı olan ve yaptığı işin ahlâkîliğini bilen insan başkasının hak ve hukukunun mevzubahis olduğu konularda, onların hukukunu çiğnemez ve kul hakkı hassasiyetini bildiğinden insanlara asla zulmetmez. İşte böyle hassasiyetlere sahip insanlar ancak ahlâklı insanlardır. Bundan dolayı insanlara hukuk eğitiminden önce ahlâkî eğitimin verilmesi önem arz etmektedir. Çünkü ahlâkı öğrenen zaten başkasının hukukunu ihlal etmez, ticaretinde hile ve yolsuzluk yapıp başkalarının hakkına tecavüz etmez.³⁸⁸

Ahlâk kitaplarımızda kazanç yollarından hangisinin daha faziletli olduğu da işlenmiştir. Rivâyete göre doğru ve güvenilir tâciri metheden hadisle ilgili fikri sorulan İbrahim bin Edhem, “Bence dürüst tâcir ibadetle meşgul olandan daha değerlidir”³⁸⁹ demiştir.

Ticaret ve dünyevî kazanç için çalışırken tek gaye çok kazanç elde etmek olmamalı. Aksine insanların ihtiyaçlarını görmek, onları sıkıntılarından kurtarmak ve insanların rahat ve refahını sağlamak da gayeler arasında olmalıdır. Bu şekildeki bir düşünce dahi kişinin âdetini ibadete çevirir. Yoksa çok kazanma hırsına kapılıp helal-haram demeden çoğaltma ve biriktirme zafiyetine düşer ki, bu da Kur’an’ın kınadığı bir tutumdur.³⁹⁰

Ticaret ahlâkını en geniş olarak işleyen İslâm âlimlerinden biri de Gazzâlî’dir. Bu konuda en önemli şeyin, hadiste bildirilen “Nefsin için arzuladığın şeyi kardeşin için de arzulamak ya da arzulamadığın şeyi kardeşin için de arzulamamak” şeklindeki bilinen

³⁸⁶ Çağrı, “Ticaret Ahlakı”, XLI, 146.

³⁸⁷ Yusuf el-Kardavî, *Çağdaş Meselelere Fetvalar*, Trc. Vahdettin İnce, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1996, IV, 17.

³⁸⁸ Karşı, “Kur’an’da Helal Kazanç”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, 35.

³⁸⁹ Gazzâlî, *İhya*, II, 62.

³⁹⁰ Bkz., Hümeze, 104/1-3.

prensip olduğunu belirtmekte ve bu prensibin hayat bulması için de dört tane ahlâkî esasa riâyetin gerektirdiğini söylemektedir. Bunlar,

1. Kendisinde bulunmayan vasıflarla malı övmekten kaçınmak. Çünkü bu durum yalan ve kandırmaca olup haramdır. Tabi mal sahibinin malını gerçek vasıflarla tanıtmada sakınca bulunmamaktadır. Ayrıca Gazzâlî satıcının yemine başvurarak, basit dünya menfaati için Allah adını kullanarak satış yapmaktan sakınması gerektiğine dikkat çeker.

2. Satışı söz konusu olan malın bütün kusurlarını belirtmek. Zira kusuru bile bile saklamak da zulüm ve aldatma olduğu için haramdır. Nitekim Hz.Peygamber buğdayın ıslak kısmını altta, kuru kısmını üstte tutan satıcıyı “*Bizi aldatan bizden değildir*”³⁹¹ buyurmuştur.

3. Satışını yapacağı şeyi tam olarak bildirmek, hile yapmamak. Gazzâlî, ölçü ve tartıda eksiltme yapıp noksan tartanları kınayan âyetleri³⁹² ve hadisleri³⁹³ zikrederek bu alanda mesuliyetten kurtarabilmek için, alıcı ve satıcının karşılıklı fedakârlık göstermesi gerektiğini tavsiye eder.

4. İçinde bulunulan zamanın da meşru piyasa usullerine riâyet etmek. Hz. Peygamber (s.a.v.) mal sahibinin yolda karşılanarak pazardaki mevcut fiyatı öğrenmesine fırsat verilmeden satıcının malını ucuza kapatılmasını³⁹⁴ ve pazarlık esnasında mal sahibi ve müşteri arasına suni bir değer artışı oluşturmak suretiyle alıcının zarara uğratılmasına sebebiyet verilmesini³⁹⁵ yasaklamıştır.³⁹⁶

İlgili hadislerden ve zikredilen bu tespitlerden de anlaşıldığı gibi, ister büyük çaplı ticaretlerde olsun ister günlük yapılan basit alışverişlerde olsun mal sahibinin yalan yanlış reklamlarla müşteriyi aldatması ve yanıltması, yalan yere yemin etmesi, satacağı şeylerin kusurlarını saklaması, defolu malı sağlamış gibi yutturması, ölçü-tartı ve gramajda dürüst ve şeffaf davranmaması, piyasa ve rayiçten farklı ve gerçek olmayan yapay fiyatlar üretmesi, müşterinin cehalet ve gafletinden yararlanması iman ve ahlâkla bağdaşmayan gayr-i ahlâkî tutum ve davranışlardandır. Ayrıca muhatap müslüman

³⁹¹ Müslim, *İman*, 164; Tirmizi, *Büyü*’, 74.

³⁹² Mutaffifin, 83/1-3.

³⁹³ Bkz., Müsned, IV, 352; Nesai, *Büyü*’, 54; Darimi, *Büyü*’, 7.

³⁹⁴ Bkz., Buhari, *Büyü*’, 68, 71,72; Müslim, *Büyü*’, 11,19.

³⁹⁵ Bkz., Buhari, *Büyü*’, 60, Müslim, *Büyü*’, 13.

³⁹⁶ Çağrıci, “Ticaret Ahlâkı”, XLI, 146.

olsun veya olmasın fark etmez. Çünkü bu sıralanan kusurlar iz'an ve vicdan sahibi hiçbir insanın yapacağı şeylerden değildir.³⁹⁷

Gazzâlî, İhya'ü Ulum'id-Din adlı eserinin üçüncü kitabında "Kitabu Adabi'l-Kesb ve'l-Meaş (Çalışma Ve Geçim Kuralları)" başlığı altında bu konulara genişçe yer vermiştir. Söz konusu kitabın dördüncü bölümünde "ticarî muamelede ihsân" başlığı altında alıcı ve satıcıyı karşı tarafın menfaatini en az kendisinininki kadar düşünmeye teşvik eden açıklamalar yapmaktadır. Burada da şu hususlar yer alır: Satıcı malını makul bir fiyatın üstünde satmamalıdır. Müşteri zayıf ve yoksul olan satıcıya malın değerinden daha yüksek bir fiyat vermelidir. Alıcı borcunu güzellikle ödemelidir. Taraflardan biri cayarsa diğeri bunu kabul etmelidir. Yoksul borçluya mühlet verilmelidir.³⁹⁸

Gazzâlî İhya'nın "Tâcirin Dinini Esirgemesi" başlıklı konusuna girerken şu uyarılarda bulunur: Tâcir dünyada geçimiyle uğraşırken ahiretini unutmamalıdır; aksi halde ömrünü boşa harcamış, ticaretinin sonu hüsrarla bitmiş olur. Akıllı insan kendine karşı merhametli davranır; kendine merhamet eden kimse asıl sermayesini kurtarır. İnsanın asıl sermayesi dini, asıl ticareti de dini hayattaki kazancıdır.³⁹⁹

Daha sonra Gazzâlî tâcirin ticaret hayatında dinini esirgeyebilmesi (muhafaza edebilmesi) için riâyet etmesi gereken şartları şöyle sıralar:

- Ticarî hayata iyi niyetle ve sağlam bir inançla başlamak,
- Sadece kazanmayı düşünmeyip yaptığı işin bir farz-ı kifaye ve insanlığa hizmet olduğunu bilmek,
- Dünya pazarına dalıp ahiret pazarı olan camileri unutmamak,
- Bir yandan ticaretle meşgul olurken diğeryandan Allah'ı zikir ve tesbih etmekten geri durmamak,
- Ticarete aşırı kazanç hırsına kapılmamak,
- Sadece haramlardan değil şüpheli işlemlerden de sakınmak,
- Fıkıhtaki fetvalarla yetinmeyip vicdanının fetvasını da almak,

³⁹⁷ Karşlı, "Kur'an'da Helal Kazanç", *Helal Kazanç Helal Tüketim*, 35.

³⁹⁸ Gazzâlî, *İhya*, II, 186.

³⁹⁹ Gazzâlî, *İhya*, II, 195.

• Her türlü ticarî muameleden hesaba çekileceğini bilip bunun için hazırlıklı olmak.⁴⁰⁰

Ticaret ve ticaret ahlâkı ile ilgili bu kadar ön bilgi verdikten sonra, şimdi Mutaffifîn sûresinin nâzil olduğu ortamın şartlarına kısa bir göz atalım.

İslâm'ın doğuşu esnasında Mekke'deki müşrik toplum, Mekke'nin coğrafik olarak tarıma elverişli olmamasından dolayı çoğunlukla maişetlerini ticaretten temin ediyorlardı.⁴⁰¹ Ama onların içinde gücü ve nüfuzu elinde tutan bir kesim, geride kalanlara istediği gibi baskı yapar, alırken fazlasıyla alır fakat satarken eksik verirlerdi. Bu ekâbir sınıfı, Kureyş sûresinde belirtildiği gibi yaz (ın Şam'a) kış (ın Yemen'e) ticaret mallarının sevkiyatını yaparak büyük servetlere sahip bulunuyorlardı. Lakin bu ticarî mallarını Mekke pazarlarında, Ukaz panayırlarında satarken ölçü ve tartıda hile ve sahtekârlığa başvurarak alırken tam alırlar, satarken noksan verirlerdi. Bunların bu zâlimce ve ahlâksızca tavırlarını Yüce Rabbimiz kınamakta ve ticarete böyle gayr-i ahlâkî tavırlar içine girenleri “veyl” ile tehdit etmektedir.⁴⁰²

Aslında Mekkî sûreler daha çok akide ve ahlâka ait genel prensiplere yer verirken, Mutaffifîn sûresinde muamelata yer vermesinin sebebi, haddizatında ticaret hilelerinin aslında ahlâkın konusuna girmesinden dolayıdır. Yani alışverişteki hal, tutum ve tavırlar muamelat konusundan önce ahlâkın konusudur.⁴⁰³

Yüce Allah Müslümanların ileride Medine'ye hicret edeceklerini, Medine'deki Yahudi tüccarların ticaret hilelerinin çok daha fazla olduğunu bildiği için önceden Müslümanları adeta uyarır ve zımmen: Siz de ileriki zamanlarda ticaret işlerine bulaşacaksınız, bu ve bundan daha beter ticaret hileleri ile karşılaşacaksınız. Öyle ise bunlardan ibret alın, bu tehditleri dikkate alın ve ne hileye gelin ne de hileye başvurun dercesine onları önceden hazırlar.⁴⁰⁴ Ve bu konuda hem o günün insanına hem de kıyamete kadar gelecek tüm insanlara şöyle buyurur: “Ölçü ve tartıyı adalet ile yapın.”⁴⁰⁵ Bir şeyi ölçerken tam ölçün, tartarken de doğru terazi ile tartın.”⁴⁰⁶ Bu ve buna benzer

⁴⁰⁰ Gazzâlî, *İhya*, II, 186-194.

⁴⁰¹ Sırma, *age.*, I, 344-345.

⁴⁰² Kutub, *Fîzilâl'il Kur'an*, XVI, 85.

⁴⁰³ Küçük, *age.*, XVI, 259.

⁴⁰⁴ Küçük, *age.*, XVI, 242.

⁴⁰⁵ En'am, 6 /152.

⁴⁰⁶ İsrâ, 17/ 35.

âyetler göndererek insanın ticarete âdil, dürüst ve ahlâklı olmasını emretmektedir.

İş ve ticaret hayatında en önemli ilkelerden biri de her işte en iyiyi, engüzeli, en mükemmeli ve en temiz olanı yapmaya ve üretmeye çalışmaktır. Buna göre kişi; yaptığı işi sağlam, kaliteli ve en güzel biçimde yapmalı, işinde hile ve sahtekârlıktan sakınmalı, aldığı parayı hak etmeli, iş ve icraatlarını Allah'ın gördüğü, yazıcı meleklerin kaydettiği ve bunlardan ahirette sorgulanacağını düşünerek hareket etmelidir.⁴⁰⁷ Meşhur Cibrîl Hadisi olarak bilinen hadiste de Peygamberimiz (s. a. v.) ihsânı tarif ederken “*Allah'ı görüyormuşçasına ona kulluk etmelidir, her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni görmektedir*”⁴⁰⁸ diye tarif etmektedir.

Allah'a bir gün hesap vereceğine inanan bir insanın sadece ibadetinde değil hayatının her alanında ve özellikle de ticaret ve alışverişinde bu hassasiyete sahip olması gerekir ki kul hakkına girmiş olmasın.

Aslında ticarete ahlâkî hassasiyetlerin yerleşmesi, kişilerin insafına bırakılmaması gerekir. “Hz. Peygamber'in denetimindeki güzel uygulamalar Medine'de dürüst, doğru ve güzel bir ticarî uygulamanın yerleşmesini temin ettiği”⁴⁰⁹ gibi, bütün olumsuz şartlara rağmen kimsenin kimseyi aldatmadığı, ticarî ilişkilerin şerefli insan ilişkilerine dayandığı, tefecilik, faiz ve yalan yere yeminin olmadığı güvenilir bir ticaret anlayışının hâkim olması için ticaret erbabının eğitilmesinin yanısıra idarecilerin de sıkı kural ve denetimlerle müdahil olması gerekmektedir.

Tabi eğer piyasa doğal mecrasında işlendiği, dengeli ve serbest rekabetin yapıldığı, haksızlıkların yapılmayıp güven ortamının mevcudiyeti var olduğu sürece devlet müdahale etmemelidir. Ancak piyasada tekelleşme/kartelleşme benzeri oluşumlar oluyor ve toplum da bunlardan zarar görüyorsa devlet burada varlığını hissettirmeli, otoriteyi sağlamalı ve zararların önüne geçmelidir. “Devlet bunu yaparken İslâm'ın “iyiliği emir ve kötülükten nehiy” prensibini uygulamış olur.”⁴¹⁰

Şimdi Mutaffifin sûresinde beyan edilen, ticaretteki ahlâkî ilkelerin alt başlıklarını inceleyelim

⁴⁰⁷ Akar, *age.*, 27.

⁴⁰⁸ Buhari, *İman*, 37; Müslim, *İman*, 1; Ebu Davut, *Sünnet*, 16; Nesâî, *Mevakit*, 6.

⁴⁰⁹ Bkz., Mustafa Safa, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2015, 202.

⁴¹⁰ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret Ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2010, 295.

3. 1. 1. 1. Müşteriyi Aldatmamak Ve Dürüst Olmak

Sûrede, alışverişte hile ve aldatma yoluna giderek insanlarla olan ticarî muamelelerinde; alırken tam, satarken noksan vermek gibi gayr-i ahlâkî bir tutum eleştirilmektedir. Tabi bu hile ve sahtekârlığa başvurular bazen insanları baskı altına alarak bile bile az verip korku ve tehditle karşısındakini aza razı etme; bazen de ölçüsünde, tartısında, gramajında noksan olduğu halde tammış gibi gösterme hilesine ve aldatmacasına başvururlar. Bu tür hileler o günün insanında var olduğu gibi bugünün insanında ise zirve yapmıştır. Hatta bugünün insanı bu hile ve kandırmaca/aldatma işini pek çok yöntemle daha profesyonelce yapmaktadır diyebiliriz.⁴¹¹

“Esasında yolsuzluklar artık şekil değiştirmiş, terazi ve diğer elektronik tartı aletleri, yerlerini masa başı hırsızlıklara terk etmiş, insanların gözüne baka baka onları aldatmanın her çeşidi yaygınlık kazanmıştır. Üstelik bunu yapanlar çok maharetli bir işmiş gibi davranıp, insanların bilgisizliğinden yararlanarak ve suret-i haktan görünerek muhataplarını aldatma sanatları geliştirmişlerdir.”⁴¹²

Örneğin bugünün aldatmacasını profesyonelce yapanları dile getiren bir gazete: “Market Raflarında Gramaj Hırsızlığı” başlığı ile şöyle gündeme taşımıştır: “Ürünlerin gramajlarını düşürdüler ama fiyatlar sabit kaldı. Bir kiloluk toz şeker 750 grama, yarım kiloluk taze kaşar peyniri 400’e, 2. 5 kiloluk yoğurt 2 kilo 250’ye indi. ...çikolatalı gofret ise 38’den 32 grama indirildi.”⁴¹³ Bir kaçını daha sıralayacak olursak:

Bozulmuş ya da tüketim tarihi geçmiş malları satmak, malın etiketi üzerine yanlış gramaj ölçülerini yazmak, kalitesiz mala kaliteli mal markasını yapııştırarak, adı malı kaliteli malmış gibi piyasaya sürmek, muhtelif hastalıklara sebep olan zararlı maddeleri satmak, fabrika üretim standartlarının üstünde malı göstermek, anlaşmaya aykırı davranarak inşaat işlerinde düşük kalitede demir ve çimento kullanmak reklamlarda iyisini gösterip siparişte kötüsünü müşteriye ulaştırmak vb. çokça yapılan aldatmaya yönelik dürüstlikle bağdaşmayan hilelerdir.⁴¹⁴

Görüldüğü gibi hile ve aldatmanın modern versiyonlarıyla karşı karşıyayız. Oysa İslâm, hile ve aldatmayı barındıran iş ve işlemlerin her türlüünü yasaklamış ve

⁴¹¹ Affâne, *age.*, 69,70.

⁴¹² Okuyan, *age.*, II, 355.

⁴¹³ “Market Raflarında Gramaj Hırsızlığı”, *Yeniçağ Gazetesi*, 15 Mayıs 2013, 1.

⁴¹⁴ Affâne, *age.*, 70.

“Emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür” ⁴¹⁵ buyrularak hem Rasulüallah’a, hem mü’minlere hem de tüm insanlara hayatlarının bütün aşamalarında dürüst ve güvenilir olmalarını, hak ve adalet ölçülerine titizlikle riâyet etmelerini emretmiştir.

Sahabeden biri Peygamberimize gelerek; Ey Allah’ın Rasulü! İslâm hakkında bana öyle bir öğüt veriniz ki, sizden sonra kimseden bir şey sorma ihtiyacı duymayayım demesi üzerine Rasulullah; *“Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol”* ⁴¹⁶ buyurarak Müslüman kişinin her bir işinin de imanı gibi doğru olması gerektiğini öğütlemiştir.

Ebu Hureyre’den rivâyet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün pazar yerinden geçerken, elini bir zahire yığınının içine sokmuş, alt kısmının ıslak olduğunu görünce sebebini sormuştur. Satıcının; yağın yağmurun ıslattığını söylemesi üzerine: *“Bu ıslaklığı herkesin görmesi için zahirenin üzerine çıkarman gerekmez miydi? Hile yapan (aldatan) benden (bizden) değildir”* ⁴¹⁷ buyurarak toplumun huzuru için alışverişte, ticarete ve dolayısı ile bütün beşerî ilişkilerde hile ve aldatmanın her türlüünü kınamış, dürüst olmanın ve dürüst kalmanın gerekliliğini hatırlatmıştır.

Yukarıda verilen örnekte görüldüğü gibi ticaretteki hile ve aldatmacalar hiçbir zaman son bulmuyor sadece yöntem değiştiriyor. O gün ağır basın diye zahire ıslatılarak müşteri aldatılırdı; bugün ise fiyatı sabit tutup gramajdan çaktırmadan çalarak müşteriyi aldatma vardır. Oysa bu sûrenin başında olduğu gibi Kur’an’daki başka âyetlerde ⁴¹⁸ ve peygamberimizin çeşitli hadislerinde ölçü ve tartıda doğru ve âdil olmak emredilmiştir. Hile ve aldatmanın her türlüü kınanmış ve azapla tehdit edilmişken; güvenilir, doğru ve Müslüman tâcirin kıyamet günü peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber ⁴¹⁹ olacağına müjdesi verilmiştir.

Ayrıca Peygamberimiz *“Kusurlu bir malı, ayıbını söylemeden satmak bir Müslüman’a helal olmaz.”* ⁴²⁰; *“Alıcı ve satıcı doğru söyler, her şeyi açıkça ortaya*

⁴¹⁵ Hud, 12/112.

⁴¹⁶ Müslim, *İman*, 62.

⁴¹⁷ Müslim, *İmân*, 164, *Fiten*, 16.

⁴¹⁸ Bkz., İsrâ, 35; En’am, 15; Rahman, 8-9.

⁴¹⁹ Bkz., Tirmizi, *Büyu’*, 4.

⁴²⁰ Müslim, *İman*, 43,164; İbn Mace, *Ticaret*,45.

koyarlarsa, alışverişleri helal ve mübarek (bereketli) olur”⁴²¹ buyurarak, varsa malın kusurunu söylemenin, tarafların birbirine karşı dürüst davranmalarının alışverişin helal ve bereketli olmasının en önemli şartlarından biri olduğunu belirtmişlerdir.⁴²²

İktisadî ve ictimâî hayatın verimliliği ve huzurlu bir şekilde devamı da insanların birbirleriyle olan ticarî ve beşerî tüm ilişkilerinde birbirlerine karşı dürüst davranmalarına bağlıdır. Ölçü ve tartısında noksanlık yapan sattığı malın hakiki fiyatını gizleyen, niteliksiz malı kaliteli gibi sunan, ticarî ilişkilerinde yalan konuşan, muhatabına karşı dürüst davranmayanların, bu gayr-i ahlâkî hallerini Müslümanlıkla bağdaştırmak mümkün değildir. Bu şekildeki bir tutum bireylerin birbirlerine karşı olan güven duygularının yitirilmesine ve toplumdaki kaynaşmanın zedelenmesine sebebiyet verir. Ayrıca ictimâî hayatta yozlaşmaya, fitne ve fesadın yaygınlaşmasına, dolayısıyla toplumsal çöküntüye götürür.⁴²³

Tabi bu arada ticaretteki kârı ile aldatmayı karıştırmamak gerekir. Çünkü kâr ayrı bir şey, aldatma ayrı bir şeydir. “Aralarında bir bağ yoktur. Bazen tüccar % 50 veya % 100 kâr eder, fakat müşteriye aldatmış olmaz. Çünkü pazardaki ticaret eşyası buna uygundur. Veya daha yüksektir. Ama bu büyük kârın yanında müşteriye de uygundur.” Buna mukabil bazen müşteriye cüz’i bir kârla satılan şeyde dahi hile yapılmış, müşteri aldatılmış olabilir. Burada maksat göz önünde bulundurulmalıdır.⁴²⁴

Üzülerek ifade edelim ki, günümüzde dürüst ve güvenilir insanların sayısı azaldıkça; can, mal, namus ve nesil emniyeti tehlikeye girmekte, servetler yağmalanmakta, çek ve senetler karşılıksız çıkmakta, sahte ürünler piyasaları doldurmakta, birçok alanda ahlâkî çöküş ve çürümeler baş göstermektedir.⁴²⁵ Oysaki kişi ticaretinde ve günlük hayatında dürüst ve güvenilir davrandığı müddetçe hem itibar kazanır hem de rahat eder. Değil midir ki Peygamberimize henüz peygamberlik vazifesi verilmemişken ticaretindeki dürüstlük ve güvenilirliğinden dolayı kendisine “Muhammed’ül Emin” denilmiştir. Öyle ise Muhammedü’l Emin’e ümmet olması ile övünenlerin de günlük ve ticarî tüm hayatlarında onun gibi güvenilir, doğru, dürüst ve

⁴²¹ Buhari, *Büyu’*, 19.

⁴²² M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil yay. İst., 1984, 319-320.

⁴²³ Ejder Okumuş, *Kur’anda Toplumsal Çöküş*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, 161; Karlı, “Kur’an’da Helal Kazanç”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, 32.

⁴²⁴ Kardavî, *age.*, 4, 10.

⁴²⁵ Akar, *age.*, 31.

emin olmaları gerekmektedir. Zira Peygamberimiz (s. a. v.), Müslüman'ı ve Mü'min'i şöyle tarif etmiştir: “Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların güvende olduğu, Mü'min ise insanların malları ve canları hususunda kendisine güvendiği kişidir.”⁴²⁶

Konumuzla paralellik arz eden, ölçü ve tartıda doğru olmayı, bu konuda hassas ve titiz olmayı öğütleyen/emreden diğer birkaç âyet de şunlardır:

“Ölçü ve tartıyı adaletle yapın”⁴²⁷

“Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin için ondan başka tanrı yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.”⁴²⁸

“Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın.”⁴²⁹

“Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir.”⁴³⁰

“Ölçüyü tastamam yapın, (insanların hakkını) eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”⁴³¹

“Sakin dengeyi bozmayın. Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın.”⁴³²

Yukarıda geçen âyetlerde açıkça anlaşıldığı üzere tartıda adalet ve haklara riâyet konusunda titizlik göstermek Yüce Allah'ın bizlere hem emri, hem de tavsiyesidir.

Hâsılı “aslında, aldatan kişi en büyük zararı kendine yapar. Çünkü aldattığı anlaşıldığında itibarını kaybeder. Artık o, çevresinde aldatan biri olarak bilindiğinden iş yapamaz hale gelir, kendi önünü kapatmış olur.”⁴³³ Öyleyse Müslüman insan ve Müslüman tüccar özülle, sözüyle, iş ve icraatıyla doğru olmalı, her türlü sahtekârlıktan sakınmalıdır. Müşterisine mal satarken malının cinsini, özelliğini, kalitesini, ayıp ve

⁴²⁶ Buhari, *iman*, 4, 5; Tirmizi, *iman*, 12.

⁴²⁷ En'am, 6/152.

⁴²⁸ Hud, 11/84.

⁴²⁹ Hud, 11/85.

⁴³⁰ İsrâ, 17/35.

⁴³¹ Şuara, 26/181-183.

⁴³² Rahman, 55/8-9.

⁴³³ Eren, *age.*, 67.

kusurunu söylemelidir. Olduğu gibi görünmeli, görüldüğü gibi olmalıdır. Özü ve sözü doğru olmadıkça işinin de doğru olmayacağını bilmelidir.⁴³⁴

Netice olarak “Kur’an ve sünnette ticarî ve ekonomik hayatla ilgili olarak üzerinde titizlikle durulması istenen hususların başında dürüst davranmak gelir. Bu da hakların tam olarak verilmesini gerektirir. Bunun gerçekleşmesi ise ölçü ve tartıda hile yapmamak, sağlam terazi ile tartmakla olur.”⁴³⁵

3. 1. 1. 2. Kendisi İçin İstedikini Başkası İçin de İstemek

Bu sûrede kınanan, kişilerden ziyade mal hırsına bürünmüş hastalıklı kişiliklerdir. Onlar kendi lehine ölçüp biçtiklerinde farklı, başkaları için ölçüp biçtiklerinde farklı ölçüp biçerler. Alırken farklı, satarken farklı davranırlar. Borçlu iken farklı, alacaklı iken farklı tavır sergilerler. Alacaklı iken karşısındakine nefes aldırılmazken, borçlu iken borcunu ödemeyerek karşısındakine zulmederler.⁴³⁶

Bu âyetler, kişilik ve karakter zaafiyetine düşmüş, gözünü mal hırsı bürümüş hırsına yenilmiş olumsuz örnekleri hedef alır. Zira eğer kişi aldığı tam, verdiği noksan veriyorsa, doğruluktan ayrılmış, kişiliğini hırsına feda etmiş, akliselikle hareket etmiyor demektir. Çünkü aklını zerre kadar kullanan her insan empati yapar ve şunu bilir ki, kişi kendisi için ne istiyorsa başkası için de onu ister. Yani kişi kendisine satıldığı zaman ölçme ve tartmayı nasıl ki tam ve doğru istiyorsa öyle de sattığı zaman da ölçme ve tartmayı doğru yapması gerekmektedir.⁴³⁷

İnsanlar başkalarının haklarını da kendi hakları gibi tutarak düzgün bir ölçü ile ölçme duygusunu taşımadıkça hile yapmaktan kurtulamazlar. Ölçüp tartmanın doğru olabilmesi her şeyden önce hak-adalet fikri ve ruh doğruluğunun olması ile mümkündür. Ölçüyü, ölçeceği ve tartıyı doğrultacak olan da budur. Kalp ve vicdanlarında insaf ve doğruluğu, hak fikrini, imanı, Allah korkusunu beslemeyenler doğru aletle dahi ölçerken hile yapmaktan kaçınmazlar. Şâirin dile getirdiği gibi “Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır; fazilet hissi insanlarda Allah kokusundandır.”⁴³⁸

⁴³⁴ Akar, *age.*, 32.

⁴³⁵ Döndüren, *age.*, 606.

⁴³⁶ Küçük, *age.*, XVI, 245.

⁴³⁷ Okuyan, *age.*, II, 337.

⁴³⁸ M. Akif Ersoy, *Safahat*, Ankara, DİB Yayınları, 2012, 267.

Bu duygu, düşünce ve ruh terbiyesine sahip olmadıkça insanlar doğrulmazlar. Düşünme ölçüsü bozuk olan kimseler aynı olayı kendileri için düşünürken başka, diğerleri için düşünürken başka türlü değerlendirirler. Mesela kendilerinin küçücük bir şeylerinin kaybolmasını bir elem saydıkları halde başkalarının çok ve önemli bir şeylerinin kaybolmasına önem vermez veya bundan lezzet bile duyarlar ki bu hal ruh ölçüğünde, fikir ölçüsünde bir hiledir. Asıl bu ruh halidir ki insanı ölçü ve tartıda hileye sevk eder. Bu ruh halini taşıyanlara ne kadar doğru ölçü ve terazi verilirse onlar yine fırsatı bulup güçleri yettikçe onu kötüye kullanmaktan çekinmezler. Bunların hepsi “mutaffifin” unvanı altına girerler. Ve “veyl”i hak ederler.⁴³⁹

Demek ki insanı yanlış ölçü ve tartıya, hile ve aldatmaya sevk eden asıl sebep kişinin ahlâk ve doğruluktan mahrum, kendisi için istediğini başkası için istememe gibi hastalıklı ruh halidir ki her şeyden önce ıslah edilmesi, düzeltilmesi gereken bu gayr-i ahlâkî duygu ve düşüncedir. Bu ıslâh ve terbiye edilip doğrultulursa, terazi, ölçü, tartı kendiliğinden düzelecektir. Bu sadece ölçü ve tartı için değil hayatın her alanı için geçerli olup, hayata huzur sunacak bir mihenk taşıdır ki “*Kendiniz için istediğinizi kardeşiniz için de istemedikçe gerçek mü’min olamazsınız*”⁴⁴⁰ buyuran dürüstlük rehberi Peygamberimiz de bu istikameti tavsiye etmektedir. Ve bu anlayışın her alanda hâkim olması için herkesin de çaba göstermesi gerekmektedir.⁴⁴¹

Neticede kişi eğer mü’min olduğunu iddia ediyorsa imanın gereği ve üstteki hadiste geçen uyarı gereğince; inanmayan biri ise “sana yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma”, veya empati denilen (kendini karşısındakinin yerine koyma) evrensel etik kural gereğince hareket etmelidir.

3. 1. 1. 3. Haksız Kazanç Edinmemek

Yüce Allah (c. c) imtihan için dünyaya gönderdiği insanoğluna⁴⁴² çalışıp çabalamayı emretmiş, rızık kazanıp mal edinmeye, dünya ve ahiret kazancını elde etmeye teşvik etmiştir.⁴⁴³ Ancak haksız ve bâtıl yollarla mal elde etmeyi, başkasına hile

⁴³⁹ Yazır, *age.*, IX, 67.

⁴⁴⁰ Canan, *age.*, II, 248.

⁴⁴¹ Nevzat Tarhan, “Helal Ve Haramın Psikolojisi”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, DİB Yayınları, İstanbul, 2013, 102.

⁴⁴² Bkz., Enbiya, 21/35; Zariyat, 51/56; Mülk, 67/2.

⁴⁴³ Bkz., Necm, 53/39; Zilzâl, 99/7-8; Kasas, 28/77.

ve tuzaklar kurarak haksız bir şekilde mal ve servet edinmeyi, başkasının sırtından geçinmeyi yasaklamıştır.⁴⁴⁴ Konumuzun ilgili âyetlerinde hile ve sahtekârlıkla, türlü oyunlarla insanların mallarını ele geçirmek kınandığı gibi Kur'an'ın başka âyetlerinde de bu uyarı şöyle dile getirilmiştir:

“*Ey iman edenler bâtil/haksız yollarla birbirinizin mallarını yemeyin*”⁴⁴⁵ âyeti de konumuzla ilgili âyetlerden bir tanesidir.

Bâtil yollarla elde edilen kazanç ve rızkın, kişinin ve nafakasını tedarik ettiği ailesinin manevî hayatını mahvettiğini unutmamak gerekir. Zira “manevî hayatın kıvam bulmasında helal gıdanın çok önemli bir yeri vardır. Haramla beslenen ailelerde manevî hayat ya hiç olmaz ya da çok cılız olur.” O halde ev reisi kendisinin ve nafakasından mesul olduğu kişilerin manevî hayatını muhafaza etmesi için bâtil yollardan rızık kazanmaktan sakınması gerekir.⁴⁴⁶

Peki, bu bâtil yollar hangileridir? Bâtil yol sadece ölçü ve tartıda noksanlık yapıp müşterinin eşya ve metaini noksan vermek midir? Ya da sadece başkasına ait bir malı gasp ve faiz yoluyla⁴⁴⁷ ele geçirmek midir?

Hayır, aksine bu emir, aynı zamanda meşru olmayan ticaretin her çeşidini, haksız kazanç olarak nitelenen her türlü iş ve icraatı da içine alan evrensel bir emirdir. Ki hakkın zıddı olan ve haram, haksız, zulüm, rüşvet, kumar, yalan, hırsızlık hile vb. yollarla elde edilen bütün kazançlar “bâtil” kelimesi ile ifade edilmiştir.⁴⁴⁸ Bununla beraber haksız kazanç yolları, farklı zaman ve toplumlara göre değişkenlik arz edebilmektedir.⁴⁴⁹ Örneğin;

Reklamlar vasıtasıyla insanları iğfal edip manipüle etmek, satılmaması gereken malı satmak, enflasyon yoluyla çaktırmadan insanların ceplerine uzanmak,⁴⁵⁰ market raflarından gramaj çalmak, ihaleye fesat karıştırmak, ifa etmediği hizmeti ifa etmiş gibi faturalandırmak, yapmadığı işi yapmış gibi, girmedığı dersi girmiş gibi, icra etmediği görevi icra etmiş gibi göstermek, son tüketim tarihi geçtiği halde mazrufu

⁴⁴⁴ Bkz., Nisa, 4/29; Mutaffifin, 83/1-4.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/188.

⁴⁴⁶ Şadi Eren, *İnsan Ve Eğitim*, Zafer Yayınevi, Erzurum, tsz., 128.

⁴⁴⁷ Mahallî & Suyutî, *Tefsîru'l Celeleyn*, 83.

⁴⁴⁸ Karagöz, “Bâtil”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 56.

⁴⁴⁹ Karagöz, *İlahî Yasaklar*, 243.

⁴⁵⁰ Küçük, *age.*, XVI, 252.

değiştirmeyip/yenilemeyip sadece zarfın etiketini değiştirip yeniymiş gibi müşteriye yutturmak, tükettiği elektrik, su ve gazın bedelini ödemeyip dolaylı yoldan çalmak, rüşvet alıp vermek, hakikatte iflas etmediği halde iflas bayrağını çekip ödeyeceği borçların üstüne yatmak, memuriyet görevini savsaklamak, mesaiye riâyet etmemek, hasta olmadığı halde rapor almaktan tutun kamu araç ve malzemeleri şahsi işlerinde kullanmak, hile hurda ile vergiden çalmaya varana kadar, içinde hile, aldatma ve sahtekârlık bulunan her türlü kazanç, haksız/bâtıl mal edinmeye girer. Ve Rabbimizin “veyl” olsun diye tehdit ettiği gruba kişiyi sokup azaba müstahak kılar. İşte bu âyetler, bu tür gayr-i ahlâkî durumların tamamından sakındırarak, kişiyi doğru ve dürüst olmaya, haramdan sakınarak rızık helalden kazanmaya davet etmektedir.⁴⁵¹

Konumuzla ilgili diğer bir âyet: “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı bâtil (haksız ve haram) yollar ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.*”⁴⁵²

Karşılıklı rızaya dayanan mal/para, emek, ücret vb. mübadele çeşitleri, hem fertler hem de onların teşkil ettiği toplum için faydalıdır; bu sebeple de meşrudur. Rızasız ve haksız kazançlar ise geçici refah ve menfaatler sağlamakla beraber arkasından isyanlar, ihtilaller ve felaketler getirir. Âyet “başkasının malını” demek yerine, “mallarınızı” demek suretiyle “milli servet” mefhumuna ışık tutmaktadır. Mali haksızlıkların getirdiği felaketlerden birisi ve belki en önemlisi katldır; haksızlıkla ve haram yollardan servet yapmak, fert ve cemiyet olarak adım adım ölüme gitmek demektir. Çünkü ferdî intikam duygusu, ferdî öldürmelere yol açarken, sosyal sınıflar arası intikam duygusu da sosyal patlamalara ve ihtilallere sebep olmaktadır.⁴⁵³

Nisa sûresinin 29. âyeti hırsızlık, hiyanet, gasp, kumar, faiz gibi şer’an helal olmayan haksız kazanç ve bâtıldan sakındırma yoluna gidip nasihat ederken bu tavsiyeye uymamanın kötü sonuçlarına dikkati çekmektedir. Âyetin sonu ise “*Allah size karşı merhamet sahibidir*” buyurarak ticaret yaparken, rızık kazanırken insanların birbirlerine karşı merhametli ve insafli olması gerektiğine dikkat çeker.⁴⁵⁴

Peki, kişi dürüst davranmazsa, merhametli ve vicdanlı davranmazsa, haksız ve bâtil yollarla başkasının malını, kamunun malını yerse ne olur? İşte cevabı: “*Kim*

⁴⁵¹ Karşılı, “Kur’an’da Helal Kazanç”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, 29; Karagöz, *İlahî Yasaklar*, 243.

⁴⁵² Nisa, 4/29-30.

⁴⁵³ Bkz., Karaman vd., *age.*, II, 51.

⁴⁵⁴ Bkz., Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, I, 352.

*düşmanlık ve haksızlık ile bunu (haram yemeyi veya öldürmeyi) yaparsa (bilsin ki) onu ateşe koyacağız; bu ise Allah'a çok kolaydır.”*⁴⁵⁵

Haksız kazanç elde edenler hakkında Hadis-i Şerîf'te ise, “*Bir kısım insan vardır ki, Allah'ın Mülkünden haksız bir surette mal elde etmeye girişirler. Hâlbuki bu, kıyamet günü onlara bir ateştir, başka değil*”⁴⁵⁶ buyurarak başkasının hakkına geçenleri uyarmıştır.

İslâm'daki muamelat hükümlerinin hedefi, “makasidü’ş-şeri’a” (beş zaruri değer ve gayenin korunması) ilkesinden ikisini yani canın ve malın korunmasını ihtivâ etmektedir. Âyet, ticaretin meşru bir kazanç yolu olduğunu ilan ederken hırsızlık, gasp, rüşvet, tefecilik ve faizcilik, fahiş fiyat, aldatma gibi haksız kazanç yöntemlerini de yasaklamaktadır. Bu yöntemlerle güçlü olan karşı tarafı ezmekte, zaaf ve ihtiyaç içinde olmasından yararlanmakta, rızası olmadan zayıfın malını alıp yemektir. Nisa 29. âyette malların haksız yollarla elde edilmesi yasalandıktan hemen sonra “kendinizi öldürmeyin...” buyrulması özellikle dikkat çekicidir.⁴⁵⁷

Zira bâtil yollarla kazanç elde etmek, kişinin kendisini helak etmesi veya söz konusu günahları işleyerek dünya ve ahirette kendi mahvına veya dünyada kavga ve ölümlere dolayısı ile toplumsal düzenin bozulmasına sebebiyet vermesi⁴⁵⁸ anlamına gelmektedir. Toplum düzeni bozulup asayiş ortadan kalkınca toplumdaki herkesin can güvenliği de tehlikeye düşer. Âyetin asıl hedefi; haksız olarak başkasını öldürmeyi yasaklamak olduğu halde, başkalarını kastederek “kendinizi öldürmeyin” kısmı, hayat hakkının korunması, başkasının nefsinin kendi nefsimiz gibi görmemiz açısından çok dikkat çekici ve can alıcıdır.⁴⁵⁹

Hülâsa “hiçbir fert veya grup, diğerlerini sömüremez, onların hakkını gasp edemez, çalamaz.”⁴⁶⁰ O halde insan emek vermeden, hakkını ödemediği herhangi bir mala, rızka ve servete talip olmamalı, gayr-i meşru, haksız ve haram kazanç edinmemelidir. Aksi halde kul hakkı doğar. Ve kul hakkına geçen ise ne bu dünyada

⁴⁵⁵ Nisa, 4/30.

⁴⁵⁶ Buharî, *Hums*, 7; Tirmizî, *Zühd*, 41.

⁴⁵⁷ Cezâiri, *age.*, II, 121; Karaman vd., *age.*, II, 52.

⁴⁵⁸ Mahallî & Suyutî, *Tefsîru'l Celeleyn*, 83; Ateş, *age.*, II, 603.

⁴⁵⁹ Bkz., Ateş, *age.*, II, 603; Karaman vd., *age.*, II, 52

⁴⁶⁰ Kırbaşoğlu, *age.*, 94.

ne de öte dünyada huzur, rahat ve saadete ermesi mümkün değildir. Dünyada kazanç elde etse dahi ahiretin müflisi olma gibi bir zilletin içine düşecektir.⁴⁶¹

3. 1. 1. 4. Maddeci / Kapitalist ve Bencil Olmamak

İnsanı ticarete hile ve hırsızlığa sevk eden amillerden bir tanesi de maddeci, kapitalist ve egoist bir anlayışa sahip olmasıdır. Özellikle söz konusu âyetlerde mal mülk, kazanç hususlarında ölçü ve ayarı kaybedenler dile getiriliyor. İnsanların mal ve kazanca olan bakışlarının bozulması, Allah'ın onların hizmetine vasıta olarak verdiği malı vasıta olmaktan çıkarıp maksat haline getirmesi vb. yanlış gidişatların altında maddeci ve materyalist bir anlayışın hâkim olması yatmaktadır. Özellikle modern anlayış, kazanıp mal biriktirmeyi asıl amaç haline getirmiş, helal haram duyarlılığının gözetilmez hale gelmesine sebep olmuştur. Bu da “Kazan da nasıl kazanırsan kazan” anlayışının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. “Bu tür sapmaların ortaya çıkmasında, manevî değerleri dışlayan yaygın seküler zihniyetin, tüketim kültürü ve açgözlülüğü teşvik eden ekonomi politikalarının etkili olduğu da muhakkaktır.”⁴⁶²

Bilindiği gibi maddeci ve materyalist anlayış; “var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu, maddeden bağımsız fizik ötesi bir alanın (metafizik) bulunmadığını, bilinç, duygu, düşünce vb. unsurların maddeden kaynaklandığını, olup biten her şeyin sadece maddî sebeplerle açıklanabileceği, sonuç olarak tabiatüstü bir gücün mevcut olmadığını ileri süren, özünde tanrı tanımazlık (ateizm, mülhidî bir anlayış)” olduğundan dolayı manayı, merhameti, diğergamlığı rafa kaldırıp varsa yoksa tek düşünce olarak çok kazanma, çok elde etme kaygısı ve hırsı ile hareket eder.⁴⁶³

Maddeci ve kapitalist zihniyet, helal-haram, kul hakkı, ahirette hesap verme gibi mefhum ve kavramlara ticaret hayatında yer vermediğinden, empati kurup kendini karşısındakinin yerine koymadığından, kişiyi egoist, ben merkezli hastalıklı bir ruh haline sokar. Oysa Kur'an'ın öngördüğü ve tavsiye ettiği anlayış ise ben merkezli, maddeci, faydacı bir anlayışın zıddına her şeyde olduğu gibi ticarete dahi vicdanlı, merhametli, diğergamlı, biz merkezli, kendini düşündüğü gibi karşısındakini de düşünen hatta zor zamanlarda: “...Kendisi ihtiyaç halinde bile olsa onu (kardeşini)

⁴⁶¹ Bkz., Müslim, *Birr*, 59,60; Tirmizî, *Kıyâme*, 2.

⁴⁶² Karşılı, “Kur'an'da Helal Kazanç”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, 29.

⁴⁶³ Aydın Topaloğlu, “Materyalizm”, *DİA*, XXVIII, 37.

nefsine tercih eder...”⁴⁶⁴ âyetinde dile getirildiği gibi yerine göre zorda darda kalan insanı kurtarmak için kendi haklarından feragat ederek onu kendi nefesine tercih edecek kadar diğergam ve biz merkezli bir anlayıştır. Zira müslümanın anlayışında, her konuda olduğu gibi ticaret ve kazanç konusunda da menfaatten önce merhamet gelir.⁴⁶⁵

“Bir toplumun ekonomik hayatı Allah’a iman ve teslimiyet esasına dayanmıyor, kapitalist veya materyalist bir anlayışa, küfre, şirke dayanıyorsa o toplumda mutlaka zulüm olacak, insanlar her şeyi kendi menfaatlerine göre yontacak ve mutlaka toplumda ezenler ve ezilenler olacaktır. Böyle bir toplumda bu kaçınılmazdır. Çünkü hayat programlarını Allah’tan almayan, Allah’ın âyetlerine kulak vermeyen bir toplumun fertleri bencildir, hodbindir. Sadece kendilerini düşünen, kendilerinden başka hiç kimseyi düşünmeyen, tüm dünya(lık) kendilerine verilse bile bir türlü doymayan insanlardır. Bundan dolayıdır ki daha çok kazanabilmek için insanlara ölçüp satarken hep eksik ölçüp tartacaklar ve insanlara zulmedecekler.”⁴⁶⁶

Demek ki toplumların huzuru, insanların güven içinde ekonomik ihtiyaçlarını karşılaması, her işte olduğu gibi ticaretle de karakterli, kişilikli ve güven duyulan neferlerin elleriyle olacaktır. Öyle kişilerin de çoğalması için hem aile hem de eğitim sisteminde bencil-egoist, maddeci, faydacı nesiller yerine diğergam, empati kuran, îsâr anlayışına sahip, biz merkezli düşünen, paranın amaç değil araç olduğunu bilen, ihtiraslara mahkum olmayıp merhamet duygusunu menfaat duygusundan önce tutan bir anlayışa ve bu anlayışa göre nesiller yetiştirmeye bağlıdır. Böyle bir neslin yetişmesi ve merhamet merkezli böyle bir anlayışın yerleşmesi için başta anne-baba ve eğitimciler olmak üzere hepimize görevler düşmektedir.⁴⁶⁷

3. 1. 1. 5. Ahlâksız Ticaret Anlayışının Kötü Sonuçları

Ahlâksız ticaretten maksat, müşteriyi aldatmak, satacağı malı olduğundan farklı göstermek, satışta yalan yere yemin etmek, hileli şekilde ölçüp tartmak, karaborsacılık yapmak, iğtişâş denilen iyi ile kötü malı birbirine katarak satmak, neceş denilen malın alıcısını yanıltmak için satıcı lehine satışı kızıştırmak, satacağı malın ayıp ve kusurlarını gizlemek gibi yaklaşımlardır. Kısacası doğruluktan, dürüstlükten ayrılarak tek taraflı kazanç elde etmek amacıyla hile ve sahtekârlığa başvurarak ticaretteki güven

⁴⁶⁴ Haşr, 59/9.

⁴⁶⁵ Mehmet Emre, *Müslümanca Yaşama Sanatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, tsz., I, 196.

⁴⁶⁶ Küçük, *age.*, 252.

⁴⁶⁷ Emre, *age.*, I, 197.

duygusunun sarsılmasına, kişi ve kişilerin maddî veya manevî olarak zarara uğramasına sebebiyet verecek her türlü ticarî muameledir. ⁴⁶⁸

Ahlâkî ilkelere riâyet edilmeden yapılan ticarî muameleler insanlar arasında niza, kavga, kargaşa hatta ölümlere bile sebep olur. Bundan dolayıdır ki Nisa sûresi 30. âyette birbirinizin malını bâtil yollarla yemeyin uyarısından sonra kendinizi/birbirinizi öldürmeyin. Yani ölümlere/öldürmelere sebep olacak şeyleri terk edin ⁴⁶⁹ demektedir. Aksi halde insanların, toplumların huzursuz olmasına ve gereksiz düşmanlıklara sebebiyet verir. Dahası bu tür zâlimliklerin artması, mağdur ve mazlumların çoğalması gayretullaha dokunur ve toplumların helakine bile sebebiyet verir. ⁴⁷⁰

Kur'an'da ticarete olması gereken ahlâkî prensiplere riâyet etmeyen, ölçü ve tartıda hile yapan Medyen halkı ibret olsun diye bize sunulmaktadır. Bu konuda o toplumun yaptıkları ve bundan dolayı başına gelen felaket ve helakî Rabbimiz A'raf sûresinin 85-93. âyetlerinde bize şöyle haber verir:

“Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir; artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.

Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolu eğip bükmek isteyerek öyle her yolun başında oturmayın. Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın ki, bozguncuların sonu nasıl olmuştur!

Derken o şiddetli deprem onları yakalayiverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar.

Şuayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibiydiler. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb'ı yalanlayanların kendileridir.

(Şuayb), onlardan yüz çevirdi ve (içinden) dedi ki: "Ey kavmim! Ben size Rabbinin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!"⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Kallek, "Ticaret", XLI, 134.

⁴⁶⁹ Nesefî, *Medârikü't- Tenzîl*, I, 352; Karaman vd., *age.*, II, 51.

⁴⁷⁰ Okumuş, *Kur'anda Toplumsal Çöküş*, 161.

⁴⁷¹ A'raf, 7/ 85-93.

Uyarıları dikkate almayan ve ticarete hileye devam eden bu kavim sonunda deprem felaketiyle yerle bir olmuştur. Ne kazançları, ne ihtirasları, ne de hileleri onları Allah'ın azabından kurtaramamıştır. Bu ve benzeri “kıssaların anlatımından maksat, belli bir toplumun hayatını hikâye etmek değil, tarih boyunca gelmiş, geçmiş milletler arasında ortak olumsuz davranışlar gösteren insanların sonucunu hatırlatarak öğüt vermektir.”⁴⁷² “Cenab-ı Hak Kur'an'da sık sık geçmiş ümmetlerin yıkılış sebeplerine bakmaya ve bu sebepler üzerinde tefekküre davet ederek kendilerinden önce gelip geçenlerin akıbetlerine bakıp ders almalarını ister.”⁴⁷³

Medyenlilerle ilgili kıssaya “tevhid akidesi” nin dünya ile bağlantısı kurularak başlanmış, emanet, adalet ve helal kazanç teşvik edilmiş ve ister fertlerin isterse devletlerin yaptığı “gizli hırsızlık” yerilmiştir. Ve bu tür hırsızlık ve yolsuzlukların toplumu ifsada, helake ve azaba sürüklediğini ve sürükleyeceğinin mesajını bize vermiştir. Çünkü bir toplumun manevî çöküşü peşinden maddî çöküşü getirir.⁴⁷⁴

“Şuayb'in (a. s) sosyo-ekonomik hayata ilişkin çağrısı şu üç kavram etrafında odaklanıyordu: Mikyal, mizan ve kıst (ölçü, denge ve adalet). Doğrusu, toplum hayatının tanziminde anahtar terimler olan ölçü, denge ve adalet kavramları Medyen ve Eyke'de tamamen aşınmış ve kaybolmuş bulunuyordu.”⁴⁷⁵

“Ekonomide keyl (ölçü/tartı), sosyal hayatta mizan (denge), siyasal planda ve her alanda kıst (adalet) gözetilmiyorsa o toplumun ve düzenin ayakta kalması beklenilemez.”⁴⁷⁶

İslâm'a göre ekonomik hayat dürüstlük ve özellikle ahlâktan ayrı düşünülemez. Hayatın başka alanlarında olduğu gibi ekonomik hayatta da bir takım ahlâkî norm ve ilkelere uyma mecburiyeti vardır ve olmalıdır. Bu noktadan hareketle Kur'an'ın zikrettiği sosyo-ekonomik olumsuz durumlar, bir etken değil; ancak bu olumsuzlukların besledikleri yanlış zihniyet, psikolojik davranışlar ve yayılan negatif etkileri sebebiyle toplumun parçalanması, birbirine düşüp çözülmesi ve hatta çökmesinde etkin rol alırlar.

⁴⁷² Ateş, *age.*, 2, 1010.

⁴⁷³ Akgün, *Kur'an'da Tefekkür*, 222.

⁴⁷⁴ Adem Esen, *Medyenliler ve İktisadi Hayatımız, İktisat ve Din*, Der. Mustafa Özel, İz Yay, İstanbul, 1994, 210.

⁴⁷⁵ Abdullah Yıldız, *Şuayb (s.a.v.)'in Çağrısının Özü: Ölçü-Denge-Adalet, Kur'an'ın Hayata Müdahalesi*, Der. Abdullah Yıldız, Umran Yayınları, İstanbul, 2004, 320.

⁴⁷⁶ Yıldız, *age.*, 322.

İctimai hayatın sağlıklı devam etmesi ve zikredilen olumsuzluklarla karşılaşılması da ancak toplumsal bir şuur ve güzel ahlâka bağlıdır.⁴⁷⁷

Ölçünün noksan yapılması, insani ilişkileri yaralar ve güvensizlik meydana getirir. Ticarî ilişkilerdeki haklar çiğnenirse, ekonomik denge ve buna bağlı olarak da toplumsal dengeler bozulur. Toplumsal dengelerin bozulması ise beraberinde istikrarsızlığı ve çöküşü (helaki) getirir. Eğer toplum, sahip olduğu güzel ahlâk ve toplumsal düzeni korur, haksızlık ve olumsuzlukları denetleyen ruhî ve ahlâkî değerleri yitirmeden yaşayabilse ahlâksızlığın getireceği kötü sonuçlardan kurtulabilir.

Kur'an'ın örnek olarak dile getirdiği insanlık tarihine ilişkin olaylarda dikkate sunulan hakikat şudur; toplum içindeki refahtan şımaran, haddini aşan, kendini beğenmiş, müsteğni, önde gelen (mütref, mele, müstekbir) kişiler, kendi süfli menfaatlerini korumak için tuttıkları yolun toplumu felakete doğru götürdüğünü görseler bile içinde buldukları tutum ve davranışlarını, yanlış yollarını inat ve ısrarla sürdürürler. Bu gayr-i ahlâkî tutum ve davranışların inatla sürdürülmesi toplumsal çöküş ve helakî da peşinden getirir. Aynı şekilde büyük ticarî işleri ve şirketleri ellerinde tutanlar da konumlarını devam ettirmek için asla zarar etmeyi göze alamazlar. Ve her şekilde kazanma ve kazançlı çıkma hırs ve ihtirasına kendilerini kaptırdıkları için hile, çalma ve ticarete sahtekârlık yapmaya ısrarla devam ederler. Böylece hem kendilerinin hem de içinde yaşadığı toplumun ifsadına ve çöküşüne sebebiyet verirler.⁴⁷⁸

Maalesef içinde bulunduğumuz zamanın yolsuzluk ve sahtekârlık boyutunun büyüklüğü ticaret alanında önemli bir ahlâkî yozlaşma olduğunu göstermektedir. Bu da ekonomik ve ticarî ahlâkın öncelikli olarak insanlara kazandırılmasının önemini ortaya koymaktadır. Her konuda olduğu gibi ekonomi ve ticarî ahlâk noktasında da helal, haram, kul ve kamu hakkı, Allah'a hesap verme vb. kavramlar insanın zihninde mühim izler bırakacağından bir eğitim metodu olarak kullanılmalı ve bu şuur yerleştirilmelidir. Ki böyle bir şuurun, ictimaî dengenin bozulmasını önlemede etkin bir rol oynayacağı muhakkaktır. Bu şuura ermeyip doğru yoldan sapanların sapmaları sadece kendileriyle kalmaz toplumun diğer fertlerine sirâyet eder, toplumda çeşitli sıkıntılara sebep olur.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Okumuş, *Kur'anda Toplumsal Çöküş*, 194.

⁴⁷⁸ Bkz., Yıldız, *age.*, 321.

⁴⁷⁹ İrfan Başkurt, *Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, 270.

Kur'an ticaretteki gayr-i ahlâkîliğin getirdiği yıkımı, ölçü ve tartıda hile yapan Medyen kavmi üzerinden örnek vererek bizi de uyarır. Hz. Şuayb içinde yaşadığı topluma ekonomi alanındaki ölçüyü, adaleti ve bu iki değer üzerine inşa edilen ekonomik ahlâkı önerip onlara öğütte bulunmaktaydı. Bunu dikkate almadılar ve çöktüler.⁴⁸⁰ Aynı şekilde bugün de ticaretteki ahlâkî ilkeleri ve uyarıları dikkate almayanlar da aynı akıbete uğrayacaklarından korkmalıdırlar.

Kur'an, toplumların helak olmalarını anlatan âyetlerin bir kısmında, yalnızca o toplumların helak olduklarını anlatır, bir kısmının da ne şekilde helak edildiği dile getirilir. Toplumların karşılaştığı, büyük ya da küçük, her musibetin müsebbibi o toplumun işlemiş oldukları amelleri ve o toplumun inanç ve icraatlarındaki bozulma ve sapmalarıdır. Müslümanların bugün içinde buldukları olumsuz durumlarının müsebbibi Müslüman toplumun kendisidir. İnanç ve amellerindeki sapmalardır. Toplum içindeki sadece dine karşı lakayt olanlarının sapmaları değil, ben dindarım diyenlerin de inanç ve amellerindeki ciddi anlamdaki sapmalar nedeniyledir. “Geçmiş toplumların, Yahudilerin, Hıristiyanların sapmaları Kur'an'da boşuna anlatılmamıştır. Aynı sapmalar İslâm toplumu için de söz konusudur.”⁴⁸¹

Haddi zatında “Ülkemizde zaman zaman dayanılmaz boyutlara ulaşan ekonomik krizlerin temelinde; ahlâksızlık, erdemsizlik, güvensizlik olduğunu artık bilmeyen herhalde yoktur.”⁴⁸²

Ticarî alandaki ahlâkî erdemlere uymayan, yapılan uyarılara kulak asmayan ve acı bir sonla helak olan toplumların geçmiş çağlardan bu günlere seslenen mesajı ise âyetlerde detaylı olarak yer almıştır. Ticaret ve “ekonomi açısından gerekli erdemler, gerçekte sadece ekonomi alanında değil toplumsal yaşayışın her alanında lüzumlu toplumsallık zaruretleridir.”⁴⁸³ Dikkate alınmaması durumunda ise ağır yıkımları ve çöküşleri beraberinde getirebilmektedir.

Eksik ölçüp tartmanın, pek çok ağır ve acı sonuçları bulunmaktadır. Ölçü ve tartıda yapılan en küçük bir sapma ve noksanlık, dünyada da ahirette de kötü sonuçlara dönüşecektir. Dünyada sosyal ve ekonomik dengelerin bozulmasına, güven duygusunun

⁴⁸⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında*, XX, 418.

⁴⁸¹ Şimşek, *age.*, 87-88.

⁴⁸² Niyazi Usta, *Ekonomi Ahlâkı Ve İnsan Kaynağı*, Aktif Yayınevi, Erzurum, 2001, 11.

⁴⁸³ Usta, *age.*, 20.

kaybolmasına, adaletsizliğin yayılmasına, haksızlıkların artmasına ve toplumların helakına sebep olan bu davranış, öte dünyada ise ağır bir azaba, kul hakkı olması hasebiyle acımasız hesaplaşmalara ve ebedi bir hüsrana sebebiyet verecektir. Dünya ve ahiretin sıkıntılarından korunmak için ticaretteki ahlâkî ilkelere, ölçü ve tartıdaki hassasiyete riâyet etmek gerekir.“... *Bu, hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir.*”⁴⁸⁴

3.1.2. Beşerî Münasebetlerle İlgili Zikredilen Gayr-i Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar

İnsan sosyal bir varlıktır. İstese de istemese de başka insanlarla teşriki mesai etmek ve bir arada yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk içerisinde elzem olan şey insanların birbirleriyle kaynaşması, birbirine güven duyması ve birbirine güven vermesidir.⁴⁸⁵ Öyle ise kişi hemcinsleri olan -dini, dili, inancı, ırkı mezhebi, meşrebi, anlayışı, kültürü ne olursa olsun- diğer insanlarla olan münasebet ve muamelelerinde kaynaşıp huzur içerisinde yaşaması için bazı görgü kuralları ve ahlâkî ilkeleri dikkate almak zorundadır.⁴⁸⁶

Bu ilke ve kurallar dikkate alınmazsa insanlar arasında kin, nefret ve düşmanlıklar belirir. İnsanların birbirleriyle kaynaşmasını engelleyen, ötekileştiren, düşmanlıklara sebep olan bazı gayr-i ahlâkî tutum ve davranışlar vardır. Elbette bunlar çok sayıdadır. Ancak biz Mutaffifin sûresinin son bölümünde dile getirilen, daha çok müşriklerin Müslümanlara reva gördüğü ve Yüce Allah'ın (c. c) kınadığı ahlâkî tutum ve davranışların hangileri olduğunu zikredeceğiz.

3. 1. 2. 1. Alay Etmek

İşlemekte olduğumuz sûrenin 29 ve 30. âyetlerinde Rabbimiz: “*Doğrusu mücrimler inananlara gülüyorlardı, Onlara uğradıkları vakit kaş göz edi (p alay edi) yorlardı*”⁴⁸⁷ buyurarak kişinin kendisi gibi olmayan, kendisi gibi inanmayan, kendisi gibi düşünmeyenlerle alay etmesinin ve dalga geçmesinin kötü ve yerilen bir ahlâk olduğunu bildirmektedir.

⁴⁸⁴ İsra, 17/35.

⁴⁸⁵ Usta, *age.*, 7.

⁴⁸⁶ Duman, *age.*, 25,26.

⁴⁸⁷ Mutaffifin, 83/29, 30.

Âyetlerin iniş sebeplerini dile getiren kaynaklara baktığımızda Mekke müşriklerinin ekâbirlerinden Ebu Cehil, Velid b.Muğire, As b.Vail vb. Kureyş müşrikleri, Ammar, Süheyb, Habbab, Bilal gibi fakir mü'minlerle alay ediyorlardı.⁴⁸⁸ âyetin iniş sebebinin bu olduğu rivâyet edilmiştir.⁴⁸⁹

Bu sebeple inen âyet kıyamete kadar gelen bütün insanlara şu mesajı vermektedir. Hiçbir kimse, hangi sebeple olursa olsun başkasının inancını, farklı anlayış ve kültürünü, fakir halini, mevcut beşerî noksanlık ve zaafiyetini hor görmemeli ve alay konusu yapmamalıdır.

Allah Rasûlü (s.a.v.) din tebliğine başlayınca, kendisine karşı duran müşriklerin, Efendimizi ve inananları caydırmak, yıldırma için kullandıkları en etkin muhalefet yöntemlerinden biri de, şüphesiz alaya alma/istihza yöntemi idi. Onların, sadece Hz. Peygamber'le veya getirdiği vahiyle değil, aynı zamanda - bugünkü dilde mahalle baskısı denilen psikolojik baskı kurmak ve inanmış oldukları yeni dinden dönmelerini sağlamak için- Hz. Peygamber'in (s.a.v) davetine uyup, hak dine gönül vererek Müslüman olan herkesle alay edip, dalga geçtikleri ifade edilmiştir.⁴⁹⁰

Nasıl olur kendi rahatlarından ve ellerindeki nimetlerden vazgeçerek bilmedikleri, olup olmadığı meçhul olan bir cennetin nimetlerine inanırlar diyerek dalga geçerlerdi.⁴⁹¹

Maalesef eskiden beri küfür ehli, zulüm ehli ve şımarık mütrefler Müslümanlarla, fakirlerle, garibanlarla alay edegelmişlerdir. Dün var olup hâlâ devam etmekte olan alay ve istihza, o gün sadece Mü'minlerin yüzlerine karşı kaş göz işareti ile yapılırken; bugün daha geniş ve çeşitli yöntemlerle yapılmaktadır. Bugün yaşayanlar bu âyetlerin tasvir ve tavsiflerine baktıklarında bu âyetlerin bugün nazil olduğunu sanırlar. Çünkü mücrim ve zalimlerin Müslümanlara karşı olan kin ve nefretleri her devirde aynıdır. Örnek verecek olursak, günümüzde yazılan eserler, görsel basın ve medya yoluyla yapılan programlar, konuşmalar, İslâm'a ve Müslümanlara hakaret için yazılan kitaplar, kutsallarımıza, Peygamberimize hakaret eden resimler, çizimler ve karikatürler, çevrilen

⁴⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 710; er-Râzî, *Mefâtihi'l Gayb*, XI, 94; Âlûsî, *Rûhül Meânî*, XV, 283,284.

⁴⁸⁹ Yazır, *age.*, IX, 80

⁴⁹⁰ Ahmet Koç, *Eleştirel Açıdan Kur'an'da Müşriklerin Ahlâkî Vasıfları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Marmara üniv. SBE, İstanbul, 2001.

⁴⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 467.

filmler, diziler vb. şekline dönüşmüştür. Sadece inananlara değil, kutsallarına varana dek bilinçli bir şekilde alay ve istihzalar yapılmaktadır.⁴⁹²

Yüce Allah (c.c), Kur'an-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde,

1. Peygamberle, mü'minlerle, mü'minlerin ezan, namaz vb. ibadetleriyle alay eden kâfir ve müşrikleri,⁴⁹³
2. Müslüman veya kâfir olduklarını belirtmeksizin insanları arkadan çekiştirip kaş göz hareketleriyle alay eden kişileri⁴⁹⁴ kınayıp azap ile tehdit etmektedir.
3. Müslümanların da birbirleriyle alay etmekten sakınmaları gerektiğini, bu ahlâkın mü'mine yakışan bir durum olmadığını hatırlatmaktadır. Buna dikkat etmeyen, bu günahı sakınmayan veya böyle bir günaha düşüp de tövbe etmeyenleri de fâsıklık ve zâlimlikle⁴⁹⁵ ihtar etmektedir: *“Ey mü'minler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi (birbirinizi) ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tövbe etmezse işte onlar zâlimlerdir.”*⁴⁹⁶

Kur'an-ı Kerim, başkasını hor görmeyi, küçük görmeyi, aşağılamayı, başkalarıyla alay etmeyi, başkasının onur, şeref ve haysiyetini zedelemeyi, horlamak maksadıyla lakap takmayı, jest mimik hareketleri ile alay etmeyi, gönül kırmayı gayr-i ahlâkî bir tavır olarak görmekte ve şiddetle sakındırmaktadır. Bu emir ve nasihatlere kulak vermeyip alay ve istihzalarına devam edenler şunu bilsinler ki ahirette alaya alınanlar Allah'ın ikram, mağfiret ve mükâfatına nail olarak cennete; alaya alanlar, aşağılayanlar ise aşağılanıp alçalmış ve zelil olarak Allah'ın azap ve gazabına müstahak bir şekilde cehenneme atılacaklardır.⁴⁹⁷

Konu ile ilgili çok sayıda âyet olmakla beraber birkaçını hatırlayalım: (cehennemlikler şöyle yalvarırlar): *“Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer bir daha (ettiklerimize) dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız. (Yüce Allah buyurur ki:) Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık! Zira kullarımdan bir zümre:*

⁴⁹² Bkz., Kutup, *Fîzilâl'il Kur'an*, XVI, 95,96; Okuyan, *age.*, 374; Kırbaşoğlu, *age.*, 292.

⁴⁹³ Bkz., Maide, 5/58.

⁴⁹⁴ Bkz., Hümeze, 105/1.

⁴⁹⁵ Bkz., Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, III, 355.

⁴⁹⁶ Hucurat, 49/11.

⁴⁹⁷ Bkz., Cezâirî, *age.*, X, 288.

Rabbimiz! Biz iman ettik; öyle ise bizi affet; bize acı! Sen, merhametlilerin en iyisisin, demişlerdi. İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâd etmeyi unutturdu, siz onlara gülüyordunuz. Bugün ben onlara, sabrettiklerinin karşılığını verdim; onlar, hakikaten muratlarına erenlerdir."⁴⁹⁸

*"Kâfir olanlar için dünya hayatı câzip kılındı. (Bu yüzden) onlar, iman edenler ile alay ederler. Oysaki (iman edip) inkârdan sakınanlar kıyamet gününde onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız lütufta bulunur."*⁴⁹⁹

Bu âyetle ilgili Sâbunî tefsirinde şu bilgilere yer verir: "Alay edilen müttaki mü'minler ahirette mevki, makam ve derece olarak o alaycı kâfirlerden daha üstün olarak a'layı illiyyinde ikram ve izzetin zirvesinde olacaklar. Kâfirler ise esfel-i sâfilinde aşağılanmış bir şekilde zillet ve alçalma içerisinde olacaklardır."⁵⁰⁰

*"Nuh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler ise, yanına her uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: Eğer bizimle alay ediyorsanız, iyi bilin ki siz nasıl alay ediyorsanız bizde sizinle alay edeceğiz!"*⁵⁰¹

Görüldüğü üzere, Kur'an-ı Kerim'in diğer sûrelerinde geçen birçok âyet, Mutaffifin sûresindeki aklâki tavır ve davranışları desteklemektedir. Burada verdiğimiz örneklerde de "mü'minlerle alay etme" şeklindeki olumsuz davranış, Kur'an'ın diğer yerlerindeki âyetlerle uyumluluk ve bütünlük sağlayacak şekilde işlenmektedir.

3. 1. 2. 2. Şımarıklık

Rabbimiz mücrimlerin inananlara karşı gülmelerini ve beden diliyle alay etmelerini açıkladıktan sonra, kendi yakın çevresine döndüklerinde nasıl bir tavır sergilediklerini de haber verir: "*Ailelerine döndüklerinde, (alaylarından dolayı) keyiflenerek dönerlerdi*"⁵⁰² buyurarak şımarık insanların psikolojik ruh hallerini ortaya koymaktadır. Müslümanları kötülükle anıp zevk duymak, eğlenmek⁵⁰³ ne kötü ahlâktır.

Bu tip insanlar yaptıkları ahlâksızlıktan utanıp sıkılacakları yerde tam aksine bu yaptıkları alaylardan zevk duyarak içlerindeki kin ve nefretlerini, şeytanî egolarını

⁴⁹⁸ Mü'minun, 23/107-111.

⁴⁹⁹ Bakara, 2/212.

⁵⁰⁰ Sâbunî, *age.*, 113-114.

⁵⁰¹ Hud, 11/38.

⁵⁰² Mutaffifin, 83/31.

⁵⁰³ er-Râzî, *Mefâtihi'l Ğayb*, XI, 94.

tatmin etmiş olarak, aynı anlayışa sahip arkadaş grubu olan kafadarlarına ve evlerine, ailelerine döndüklerinde ise yaptığı alay ve istihzaları anlatarak beraber gülüp eğlenirler. Bu ahlâksızlıklarını da sanki bir maharetmiş gibi anlatıp gülme ve eğlenme konusu yaparlar(dı).⁵⁰⁴

Bugün de aynı şeylerle karşılaşabiliyoruz. Başkasının hassaten Müslümanların inancını, kültürünü, yaşayış tarzını alay, eğlence konusu yapıp küçümseyenler, horhakir görenler ve yaptıkları bu ve benzeri çirkinlikleri sanki bir maharetmiş gibi anlatıp gülenler ve bu tür hastalıklı ruh hallerinden zevk duyanlar...!

Peki, bu tipleri böyle tuhaf ruh haline sokan şey nedir acaba? Bunun cevabını Mutaffifin sûresindeki 31. âyetin son kelimesinde bulmak mümkündür. “Fekihîn” diyor. Fekihîn, bir eylem neticesinde elde edilen sevinç ve zevku sefayı ifade ettiği gibi⁵⁰⁵ “zevk duyarak, şımarık, azgın, nimet ve rahat içinde olan anlamına da gelmektedir.” Yani ekonomik imkânların getirdiği şımarıklık demektir. Duhan sûresinin 25-27. âyetleri de bu mana da kullanılmıştır.⁵⁰⁶

Demek ki başkasıyla alay etmeye, başkalarıyla gülüp eğlenmeye onları sevk eden şey zenginliğin getirdiği doymuşluk, azgınlık ve şımarıklıktır. Ayrıca “toplumun ileri gelen ve zengin olan kesimi, mal ve evlatlarına güvenerek şımarırlar.”⁵⁰⁷ Oysa şımarık kimseleri ne kullar sever ne de Allah (c. c) sever. Yüce Allah Karun kıssası üzerinden, içinde bulunduğu refah ve rahatlıktan dolayı şımarıklık gösteren kişileri sevmediğini bize şöyle haber vermektedir: “*Karun, Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez*”⁵⁰⁸

İnsan, kimi zaman yoklukla, kimi zaman varlıkla; kimi zaman kolaylıkla, kimi zaman zorlukla; kimi zaman sağlıklı, kimi zaman hastalıklı; kimi zaman izzetle, kimi zaman zilletle karşılaşacaktır.⁵⁰⁹ Ve kimi zaman da mevki, makam, şan, şöhret, servet ve kariyer sahibi olacaktır. Ancak olgun bir insana düşen, negatif ve olumsuz şeylerle karşılaşınca komplekse; pozitif ve olumlu şeylerle de karşılaşınca kaprise

⁵⁰⁴ Said Havva, *El-Esas Fi't-Tefsîr*, XVI, 94; Okuyan, *age.*, III, 375, 376.

⁵⁰⁵ Bkz., Yasin, 36/57.

⁵⁰⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında*, XX, 432.

⁵⁰⁷ Geçit, *age.*, 124.

⁵⁰⁸ Kasas, 28/76.

⁵⁰⁹ Bkz., Bakara, 2/155.

düşmemesidir. Ayrıca Yüce Allah (c.c) ihsanından bol rızık ve geniş ekonomik imkânlar verip refah düzeyi yükseldiği zaman kişinin şımarmaması, başkasını hakir görmemesi, haddini aşmaması gerekir. Haddizatında kendisine verilen şeyin emanet olduğunu, onun da hesabının bir gün sorulacağını bilmesi ve onunla başkasına karşı kibirlenip sırat-ı müstakîmden sapmaması gerekmektedir. “Allah dilediğine rızıkını bollaştırır da daraltır da. Onlar dünya hayatıyla şımardılar. Oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.”⁵¹⁰

3. 1. 2. 3. Başkasını İtham Etmek

İşlemekte olduğumuz sûrenin 32. âyet-i kerimesinde Yüce Allah, müşriklerin onca sapıklığına, ahlâksızlığına rağmen kendi nefislerini itham edecekleri yerde, kendilerine benzemedikleri için “İnananları gördükleri zaman: Doğrusu bunlar sapık olanlardır derlerdi”⁵¹¹ diyerek Mü’minleri sapıklıkla itham ettiklerini haber vererek dolaylı olarak onların sapıklıklarını haber vermektedir. Bu âyetin tefsiri hakkında Elmalılı tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir:

“Onlar gerçekte bütün mü’minler için, kuşkusuz sapıklık içindeler, yolunu kaybetmiş şaşkın sapıklar, yani göz önünde hazır dünya nimetine, dünya zevkine bakmıyorlar da aslı var mı, yok mu belli olmayan ahiret sevabına inanarak akılsızlık ediyorlar, yanlış yola gidiyorlar diye bütün mü’minlerin şaşkın sapık olduğuna hüküm ediyorlardı.”⁵¹²

Nesefî de şöyle der: (mücrimler şöyle diyorlardı): “Muhammed onları kandırdı. Onlar da sapıttılar. Ahirette görmeyi umdukları iyilikler sebebiyle zevklerden yoksun kaldılar. Hayali şeyler uğruna gerçeği bıraktılar. İşte bu sapıklığın ta kendisidir.”⁵¹³

“Bu mü’minler hayalî, aslı olmayan bir âlemdeki hayat için dünya nimetlerinden, zevklerinden uzak duruyorlar, ibadet ediyorlar, aç kalıyorlar, abdest alıp namaz kılıyorlar, zınayı ahlâksızlık sayıyorlar. Bunlar sapık insanlardır. Hayat bu hayattır. Alabildiğine hayatın zevklerini tatmak gerekir. Doğru olan şey bize zevk verendir. Bir rüya âlemi için,

⁵¹⁰ Ra’d, 13/26.

⁵¹¹ Mutaffifin, 83/32.

⁵¹² Yazır, *age.*, IX, 81.

⁵¹³ Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, III, 617.

dünyanın zevklerinden mahrum olmak sapıklıktır". İşte kâfirler mü'minleri bu şekilde değerlendirir ve sapıklıkla itham ederlerdi.⁵¹⁴

O günün kâfirleri mü'minleri itham ediyorlarken, bugün durum çok mu farklı? Maalesef bugün durum daha da vahim, daha da kötü ve daha da aşırı bir düzeydedir. Çünkü o gün mü'minlerin inanç ve yaşayışlarını sapıklıkla itham edenler, alay edenler sadece kâfirler iken, bugün Müslüman olduğunu söyleyenler bile İslâm'ın emir ve yasaklarıyla ve Rasulüllah'ın sünneti ile amel edenleri alaya alıp istihza etmekte ve hatta sapık ve gericilikle itham etmektedirler.⁵¹⁵

Müslüman olduğunu söylediği halde, İslâmi yaşantıyı referans alanları itham etmek, küçük düşürmek için azgın şımarıklar tarafından aşağılamak amacıyla söylenen:

"Gericiler, yobazlar, örümcek kafalılar, zevksizler, deniz, plaj ve içkinin tadını bilmeyenler"⁵¹⁶ vb. söylemlere; basında gördüğümüz çarşaf yırtmalar, "Recep ve Şaban'ın evlenmesine Ramazan engel olamayacak", "Şeriat istemiyoruz, isteyenler İran'a", "evlenmem ama hamile kalırım" vb. ulusal ve uluslararası şer mihrakların eliyle yapılan eylemlere ve açılan pankartlara hepimiz şahit olmuşuzdur. Bütün bu yapılanların amacı mü'minlerle ve inançlarıyla alay etmektir. Bunca sapıklıklarına rağmen utanmadan bir de inananları sapıtmakla itham ederler.⁵¹⁷

Bu son derece hayret verici ve dikkat çeken bir hükümdür. Bu zâlim, mücrim ve ahlâktan mahrum kimselerin hidâyet ve dalaletten bahsetmelerinden, iman edenleri görünce, bunlar sapıklardır, doğru yoldan çıkmışlardır şeklindeki konuşmalarından daha garip bir şey olamaz.⁵¹⁸

Ne gariptir ki mü'minleri sapıklıkla itham edenler, cehennemde asıl sapıkların kendileri olduklarını itiraf ederler. "*Derler ki: Rabbimiz! Azgınlığımız bizi alt etti; biz, bir sapıklar topluluğu idik.*"⁵¹⁹

Her ne kadar bu âyet-i kerîmede itham edenler kâfir, itham edilenler mümin olarak anlatılıp kınanırken bizim âyetten çıkaracağımız ders şu olmalıdır. İster mümin, ister kâfir, ister münafık, ister mücrim olsun, insanları türlü türlü sıfatlarla itham edip

⁵¹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında*, XX, 432.

⁵¹⁵ Bkz., *Mevdudî, Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, 62, 63.

⁵¹⁶ Bkz., Küçük, *age.*, 263.

⁵¹⁷ Bkz., Okuyan, *age.*, II, 377.

⁵¹⁸ Kutub, *Fîzilâl'ül Kur'an*, 96.

⁵¹⁹ Mü'minun, 23/106.

horlamak, aşağılamak, ötekileştirmek ve inanca müsamaha ile yaklaşmamak kınanan gayr-i ahlâkî bir durum olduğunu bilmemiz gerekir. Zira din konusunda insanların sırf kendi kişisel görüşlerine göre başkalarını yargılama yetkileri yoktur; bu konudaki ölçü ve dayanaklar Allah tarafından konulmuş olup dini konulardaki eleştiri ve uyarılar da bu ölçü ve dayanaklara göre olmalıdır.⁵²⁰ Va'z edilen ilahî ölçülere dikkat edilmezse, herkes kendine göre gerçek ve doğru bildiği şeyi merkeze alır bunun dışındaki her türlü inanç, anlayış ve fikri sapıklıkla itham eder ve imha yoluna gider. Böylece insanlar arasında hiçbir zaman kavga ve gürültü son bulmaz. Kan ve gözyaşı eksik olmaz. Oysa ilahî ölçülere baktığımızda; "...Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin..."⁵²¹ buyrulur her türlü inanç ve anlayışa müsaade ve müsamaha gösterildiği görülecektir. Zira farklı inanç ve anlayışlar itham ve kavga sebebi değil bir zenginlik olarak görülmelidir. Ancak özgür irâde sahibi olan insan, yaptığı doğru tercihlerden dolayı Rabbinin mükâfatına; yanlış tercihlerinden dolayı da mücazatına muhatap olacaktır.⁵²²

3. 1. 2. 4. Başkasının İncasına Karışmak

Bir önceki başlıkta incelediğimiz âyette Yüce Allah, mücrimlerin, mü'minleri sapıklıkla itham edip onların incasına karıştığını, "kendilerini alakadar etmeyen şeylere burunlarını soktuğunu"⁵²³ açıkladıktan sonra devamındaki 33. âyette ise "*Oysa kendileri, inananlara gözcü/denetleyici olarak gönderilmemişlerdi*" buyurarak hiç kimsenin bir başka kimsenin incasına karışma hakkına sahip olmadığını, kimsenin kimseye gözcü, denetleyici, bekçi olarak görevlendirilmediğini hatırlatarak insanı başkasının değil, sadece kendi hayatının gözetleyicisi olması gerektiğini bize öğretmektedir. Yani kişi başkasıyla değil kendi nefsiyle uğraşmalı, başkasının yapıp ettiklerine değil kendi yapıp ettiklerine bakmalıdır. Çünkü insan ahirette hesaba çekilirken başkasının değil kendi yapıp ettiklerinden hesaba çekilecektir.⁵²⁴

Bunu söylerken sadece inanmayanların inananlar üzerine baskısına değil; aynı zamanda inananların da inanmayanlar üzerinde inanç üzerinden baskı ve zorbalık

⁵²⁰ Karaman vd., *age.*, V, 508.

⁵²¹ Kehf, 18/29.

⁵²² Bkz., Zilzâl, 99/7-8; Naziat, 79/37-41; Necm, 53/31.

⁵²³ Kutup, *Fîzilâl'ül Kur'an*, XVI, 97.

⁵²⁴ Bkz., Bursevî, *Rûhü'l Beyan*, X, 379; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 617; Okuyan, *age.*, III, 381,382.

kuramacağını : “*Sen onların üzerinde bir zorba değilsin*”⁵²⁵, “*Sen onların üzerine bir cebbar değilsin*”⁵²⁶ buyuran Kur’an’dan öğreniyoruz. Yani başka inanç sahiplerine din tebliğinin yapılabileceğini ve bu tebliğde de zorlamanın olmaması gerektiğini⁵²⁷, hesaba çekmenin ise Allah’a ait olduğu ilkesini ortaya koyar: “...*Sana düşen, ancak açık bir tebliğdir. Hesap görmek bize düşer.*”⁵²⁸ Tebliği yapan vazifesini yapmış olur. Gerisi Allah’a kalmıştır.⁵²⁹

Her ne kadar biz geniş perspektiften bakıpta “kimse kimsenin inancına, hayat tarzına keyfi olarak karışma hakkına sahip değildir, kimse kimsenin inanç ve hayat tarzına müdahale etmesin” diyorsak da tarihin şahitliği ile sabittir ki Müslümanlar gayr-i müslimlerin inançlarına müdahale etmemiş, her zaman için inançlarını yaşama fırsatını verip müsamaha ile muamele etmişlerdir. Ancak ne yazık ki Müslümanların hoşgörü ve müsahasına karşılık gayr-i müslimlerin, Müslümanların inanç ve yaşam tarzına karşı hiçbir zaman hoşgörü ile yaklaştığını göremezsiniz. Hoşgörü ile yaklaşmak bir yana, hayat hakkı bile tanımamışlar, tanımıyorlar.⁵³⁰

Kur’an-ı Kerim’in çeşitli kıssalarla dile getirdiği Firavun, Nemrut, Ashab-ı Uhdud vb.’den tutun da Mekkeli müşriklerin, Medineli Yahudilerin tavırlarına kadar; Engizisyon ve haçlı zihniyetinden tutun da Amerika ve Avrupalıların Müslüman ülkelerini sömürge yapmasına kadar ve 250 yıldan beri inanç, ahlâk, ekonomi, hayat tarzı, kültür, eğitim, günlük hayatına varana kadar Müslümanların her şeyine nasıl karışıp onlara hayat hakkı tanımadıklarını, kendi anlayışlarına uymayan Müslümanları nasıl imha ettiklerini tarihi tecrübelerle bilmekle beraber; bugün de tüm dünya Müslümanlarına hayatı nasıl cehennem ettiklerini, ilme’l yakın, ayne’l yakın, hakka’l yakın müşahede etmekteyiz.⁵³¹

Maalesef ehl-i küfür inananlara karşı bu ve buna benzer müdahalelerini öylesine benimsemişler ki kendilerini Müslümanların amiri, yöneticisi gibi görmekteler. Mü’minleri sürekli gözlemlemekte ve sürekli onların açıklarını aramakta, eksik, gedik ve zaafiyetlerini yakalamakta ve buldukları boşlukları kullanarak Müslümanları ezmek

⁵²⁵ Ğaşiye, 88/22.

⁵²⁶ Kaf, 50/45.

⁵²⁷ Bkz., Bakara, 2/256.

⁵²⁸ Ra’d, 13/40.

⁵²⁹ Ateş, *age.*, I, 426.

⁵³⁰ Sırma, *age.*, IV, 231.

⁵³¹ Bkz., Sırma, *age.*, IV, 236-239.

ve zayıf düşürmek için her fırsatı değerlendirmektedirler. Ve bunları koz olarak kullanıp inananlarla alay etmekte, onları itham etmekte, hatta imha etmektedirler. Görüldüğü üzere dün olduğu gibi bugün de küfür ehli her alanda Müslümanları takibata alıp her şeylerine müdahale etmektedirler. “*Hâlbuki onlar (kâfirler) Mü’minlerin başına bekçi - gözcü olarak gönderilmemişlerdi(r)*.”⁵³²

Bu konuda Râzî şöyle der: Allah, bu kâfirleri, Mü’minlerin hallerini araştıran, hak-bâtıl, yaptıkları bütün işlerini inceleyen, böylece de onların inancını sapıklık diye addedip onları ayıplayan vazifeliler olarak göndermemiştir. Aksine kâfirler de kendilerini düzeltmekle emrolunmuş kimselerdir.⁵³³

Nesefî şöyle der: Kâfirler Mü’minlerin hallerini gözetleyen ve davranışlarını denetleyen gözcüler olarak gönderilmemişlerdir. Bilakis kendi nefislerini düzeltmekle emrolunmuşlardır. Bununla uğraşmaları kendilerine, başkalarını izlemekten ve onları beyinsizlikle itham etmekten daha evladır.⁵³⁴

İster mü’min ister kâfir hiçbir insan başkasının bekçisi, gözetleyicisi olarak görevlendirilmemiştir. İnsanoğluna düşen görev başkalarının inancına, hayatına karışmak yerine kendi eksiklerini gidermek için uğraş vermesidir.

3. 1. 2. 5. Hor Görmek

İşlemekte olduğumuz Mutaffifin sûresinin 29. âyet-i kerîmesinde Yüce Allah (c. c.): “*Suçlular, (dünyada) iman edenlere gülerlerdi*” buyurduktan sonra 34. âyette ise “*İşte bugün (ahirette) de iman edenler kâfirlere gülerler*” buyurarak, bu geçici dünya hayatında başkasını hor ve hakîr görerek gülüp eğlenenlerin, ebedi olarak hor ve hakîr olacaklarını, gülünç ve mahcup duruma düşeceklerini haber vermektedir. Bu hem horlanan mü’minlere/mağdurlara bir teselli hem de horlayan, aşağılayan zorba, zâlim ve müstekbirlere de bir tehdittir.⁵³⁵

Yüce rabbimiz insanoğluna dünyadayken birbirlerine karşı duyarlı, titiz ve dikkatli olmalarını emir buyurur. Kul hakkını tazammun eden her türlü hal, tavır, muamele, eylem ve söyleme dikkat etmemiz gerektiğini, hele hele başkasının onur,

⁵³² Mutaffifin, 83/33.

⁵³³ er-Râzî, *Mefatihü'l Ğayb*, XI, 585.

⁵³⁴ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, III, 617.

⁵³⁵ Kutup, *Fîzilâl'il Kur'an*, XVI, 99.

haysiyet ve şerefini zedeleyecek şekilde alay etmeyi, başkasını küçük düşürecek şekilde hor-hakîr görüp gülüp eğlenmeyi şiddetle yasaklamaktadır.⁵³⁶

Müslümanın asla kimseyi hor ve hakîr görme yanlısına düşmeyeceğini böyle bir amelin insanı manen batırmaya yettiğini Hadis-i Şerifte şöyle dile getirilir: “*Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye günah olarak yeter.*”⁵³⁷

Böyle bir tavır ve ahlâka devam eden kişilerin ahirette ebedi azaba müstahak olacaklarını, hor görülüp gülüp eğlenilen mağdur kişilerin ise nasıl taltif edilip mükâfatlandırılacaklarını çeşitli âyetlerle bize haber verilmektedir. Hesap gününün tek sahibi, yargılayıcı olan Yüce Allah (c.c), dünyada iken başkasına gülüp eğlenen şımarık kimselere hitaben buyurur ki: “(Cehennemde) *Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık! Zira kullarımdan bir zümre: Rabbimiz! Biz iman ettik; öyle ise bizi affet; bize acı! Sen, merhametlilerin en iyisisin, demişlerdi. İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâd etmeyi unutturdu, siz onlara gülüyordunuz. Bugün ben onlara, sabrettiklerinin karşılığını verdim; onlar, hakikaten muratlarına erenlerdir.*”⁵³⁸

Üstteki âyet-i kerîmede de açıklandığı gibi onları cehennem azabına müstahak kılan sebeplerden bir tanesi de “*siz onlara gülüyordunuz*” gerekçesidir. Maalesef bu dünyada onlar mü’minleri, garibanları hakîr görerek gülüp eğleniyorlar(dı). Peki ya ahirette?

-Ahirette durum tersine dönecektir. “*Bugün de (ahiret gününde), inananlar inkârcılara gülerler.*”⁵³⁹

Âyette ahiret/hesap günü anlamında kullanılan “ *اليوم / el-yevm* ” kelimesinin başına “ *ف / fe* ” getirilmesi sebebiyet bildirmek içindir.⁵⁴⁰ Yani ahirette kâfirlerin gülünç hale düşmelerinin sebebi dünyada iken mü’minlerle alay edip gülmeleridir. Zira “ *الجزاء من جنس العمل / el-Cezaü min cinsi’l amel*” kuralınca kişinin cezası ameli cinsinden olmalıdır.⁵⁴¹ Onun için dünyada iken alaya alıp gülmelerine karşılık ahiretteki halleri alaya alınıp gülünme olacaktır.

⁵³⁶ Cezairî, *age.*, X, 288,289.

⁵³⁷ Müslim, *Birr*, 32.

⁵³⁸ Mü’minun, 23/106-108.

⁵³⁹ Mutaffifin, 83/34.

⁵⁴⁰ Beyazîdî, *age.*, 468 .

⁵⁴¹ Beyazîdî, *age.*, 468.

Dünya hayatında iken inkârcılar inananlara baskı uygulayarak, eziyet ederek gülüp eğleniyorlardı. ⁵⁴² Bugün de (ahirette) artık inananlar onlara gülecek. Artık gülme sırası inananlara gelmiştir. Şimdi de gülme, eğlenme ve sevinme sırası mü'minlerde. “Kendileri cennette koltuklarına yaslanmış, hurilerin arasında gözlerin görmediği, kulakların işitmediği zevklerin içinde, pınar başlarında, ağaç gölgeliklerinde zevkten kendilerinden geçerlerken kâfirleri cehennem içinde gördükçe onların perişan hallerine bakıp bakıp gülecekler, sevinecekler.” ⁵⁴³

Mü'minlerin kâfirlerle alay edip gülecekleri ile ilgili şöyle denilmiştir: Kâfirler için cennette doğru bir kapı açılır. Onlara haydi cennete gelin denilir. Onlar oraya ulaşınca kapı yüzlerine kapatılır. Bu durum defalarca tekrar edilir. Onlar bu şekilde ümitsizce gidip gelirlerken, dünyada iken kendileriyle gülüp eğlendikleri mü'minler de onlara gülerler. ⁵⁴⁴

Bu gülmeleri hem zalimlerin kendileriyle alay edip gülmelerine mukabil alaya alma adına bir gülme olacak, hem de kendilerinin ebedi kurtuluşlarına gülecekler. Cennete ulaşan mü'minler bir değil iki kere sevinip gülecekler. Sevinip gülmelerinin birincisi cehennemden kurtuldukları içindir. İkincisi ise cenneti kazandıkları içindir. Zira cehennem azabından kurtuluş ayrı bir zevk, cennetin ebedi güzelliklerine kavuşmak ayrı bir nimettir. “Kâfirler de iki kere üzülecekler, iki kere kahrolacaklar. Birincisi cehennemi boyladıklarından, ikincisi de cenneti kaybettiklerindedir.” ⁵⁴⁵

Âyet-i Kerîme, ahirette, hakîr görenlerle hakîr görülen kişilerin nasıl yer değiştirdiklerini, başkasına gülenlerin nasıl gülünç ve zelil duruma düştüklerini haber verdikten sonra, hor-hakir görüldüğü halde inanç ve istikametinden taviz vermeden yaşayan mü'minlerin de, ahirette nasıl bir iltifat ve nimete kavuşacaklarını ⁵⁴⁶; kendileriyle alay edip gülenlerin ise vaad edilen azaba nasıl duçar olduklarını bizatihi müşahede edip sevindiklerini şöyle haber verir: “*Tahtlar üzerinde, inkârcıların yaptıkları şeylerin karşılığının nasıl verildiğini seyrederek.*” ⁵⁴⁷

⁵⁴² Sâvî, *Haşiyetü's-Sâvî A'lâ Tefsîru'l Celâleyn*, IV, 303.

⁵⁴³ Küçük, *age.*, XVI, 266.

⁵⁴⁴ Beğavî, *Me'alimü't-Tenzîl*, IV, 462; Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 710; Âlûsî, *Rûhü'l Meânî*, XV, 284.

⁵⁴⁵ Küçük, *age.*, XVI, 267.

⁵⁴⁶ Kutup, *Fîzilâl'l Kur'an*, XVI, 99

⁵⁴⁷ Mutaffîfin, 83/35, 36

SONUÇ

İncelemiş olduğumuz “Mutaffifin Sûresindeki Ahlâkî Tutum Ve Davranışlar” konusunda, sûrenin ilk âyetlerinde ölçü ve tartıyı eksik yapmanın gayr-i ahlâkî ve çirkin bir davranış olduğu, ölçü ve tartının bir örnek olarak sunulup genel manada insanların, kendi haklarını gözettikleri kadar başkalarının da haklarını gözetmesi ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğine dikkat çekilmiş, hak ve hukuka konu olan her işlemde adaleti titizlikle yerine getirmenin insanî ve ahlâkî bir görev olduğu va’z edilmiştir.

Sûrede verilen diğer bir mesaj da toplum düzenini bozan ve insanları huzursuzluğa sevk eden ana etkenlerden birisinin başkasının hakkına riâyet etmeyip bencil ve menfaatçi diyebileceğimiz gayr-i ahlâkî tutum ve davranışlar olduğu, bunun da ahireti unutmaktan kaynaklandığı anlatılmıştır.

Dünyada yapıp ettiklerinden dolayı hesap vereceğine inanan bir insan, gayr-i ahlâkî hal ve tavırlardan sakınacaktır. Onun için bütün insanlara, özellikle çocuk ve gençlere her şeyden önce ahiret şuurunu vermek elzemdir. Ki bu şura sahip olacak insan ahlâkî ilkelere ve sorumluluklarına kendiliğinden sahip olacak ve toplumu huzursuz edip düzeni bozan ve kargaşaya sebebiyet verecek her türlü ahlâksızlıktan sakınmış olacaktır.

Dünyada huzurun, ahirette ise mutluluğun elde edilmesinin ancak bu hayatta gösterilecek olan güzel davranışlara bağlı olduğu gerçeği, insanları tutum ve davranışlarında âdil ve dengeli olmaya sevk etmekte ayrıca onlara intizam kazandırmaktadır. Bu sebeple Allah ve ahiret (hesap verme) kavramları devre dışı bırakılarak insanın çarpık, yozlaşmış ve ahlâkî ilkelerden uzak bir özgürlük anlayışı ile ortaya atılıp kendi başına buyruk, hak ve kural tanımaz bir konuma getirilip ahlâkî sınırları çiğnemesine izin verilmemeli hatta buna karşı caydırıcı müeyyideler uygulanmalıdır. Bütün mesele, insana en yüksek ahlâkî değerler düzeyi ve her yaptığına karşılık mutlaka hesaba çekileceği şuurunu kazandırmaktır. Ahiret inancının aktif olmadığı bir ortam insanı başıboşluğa, sorumsuzluğa ve kötümserliğe sürükleyip hem bu dünyada hem de ahirette sıkıntı çekmesine neden olacaktır.

Sûrenin son bölümünde dile getirilen gayr-i ahlâkî tutumlardan birisi de kendi gibi inanmayan kimselere gülmek, onlarla beden dilini de kullanarak alay etmek, başkasını itham etmek ve şımarık tavırlar sergilemektir.

İnsani ilişkilerde mevcut olan bazı (adab-ı muaşeret veya görgü kuralları denilen) ahlâkî ilkeler vardır. Bunlara ne kadar hassasiyet gösterilirse o derece insanlar arasında da kaynaşma, muhabbet, birlik-beraberlik ve huzur elde edilir.

Şunu da bilmekteyiz ki konulan ilkeler yaşanmadığı, içselleştirilmediği, ahlâk ve meleke haline getirilmediği sürece kuru bir teoriden öteye gidemeyecektir. Bundan dolayı bu ilkelerin eğitime ve gündelik hayata aktarılması ve yaşanılır hale getirilmesi gerekmektedir.

Ahlâk eğitimi ve ahlâkî yaşamın gerçekleşmesinin en önemli hareket noktası şudur ki, madde ve mana, beyin ve kalp, dünya ve ahiret birlikteliğini sağlayacak, kişiyi köklerinden ve kültüründen koparmayacak bir program ile gerçekleşmelidir. Bu itibarla teorilerden daha çok tecrübe edilmiş değerlere öncelik verilmelidir. İdeolojiye değil şuura hitap eden ve ahlâka odaklanan bir eğitim-öğretim sistemi oluşturulmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. Bu minvalde bir çaba ve gayret ile şuur ve farkındalık oluşturulmalıdır. Özellikle eğitim sisteminin müfredatına evrensel bir ahlâk eğitimi dersi konularak ilkeli, şahsiyetli, karakterli yaşamının ilkeleri yeni nesile öğretilmeli ve güncel hayata yansıtılması için teşvikler yapılmalıdır. Böylelikle erdemli bir toplumun oluşması sağlanmalıdır.

Hülâsa, Mutaffifin sûresinde kişisel hayat ile ilgili övülen ve yerilen ahlâkî tutum ve davranışlar, toplumsal hayat ile ilgili ise ticarî ve beşerî münasebetler ile ilgili dile getirilen ahlâkî tutum ve davranışlar olmak üzere şunlar olduğu tespit edilmiştir:

Ebrardan olmak, ebedi kazanç için yarışmak ve hayırda yarışmak övülen ahlâkî tutum ve davranışlar iken; ahiret hesabını unutmak, günah işlemek suretiyle haddi aşmak, hakikate karşı duyarsızlık, kalbin paslanması, Allah'ın cemalinden mahrumiyete sebep olacak kötü işler ise yerilen ahlâkî tutum ve davranışlar olarak zikredilmektedir.

Ayrıca müşteriyi aldatmamak ve dürüst olmak, kendisi için istediğini başkası için de istemek, haksız kazanç edinmemek, maddeci/kapitalist ve bencil olmamak ticarî hayat ile ilgili dile getirilen ahlâkî tutum ve davranışlar iken; alay etmek, şımarıklık,

başkasını itham etmek, başkasının inancına karışmak ve hor görmek ise beşerî münasebetlerle ilgili gayr-i ahlâkî tutum ve davranışlar olarak zikredilmiştir.

Dünya ve ahiretin saadeti güzel ahlâka, yani ahlâklı olmaya bağlıdır. Özelde Müslümanlar, genelde ise bütün insanlar mesuliyet şuurunda olmalı, uygulama bakımından ahlâkî ilkeleri bağlayıcı ve zorunlu kabul ederek bu ilkeleri benimseyip yerine getirmelidirler ki insanlığın huzur ve saadeti oluşabilsin. Aksi davranıp toplumun huzur ve güvenini bozanlara karşı ise yetki sahiplerinin elleriyle maddî ve manevî yaptırımlar uygulanmalıdır. Zaten sûrenin hem baş hem de son kısmında ahlâkî ilkelere riâyet etmeyip gayr-i ahlâkî tutum ve davranış sergileyenler zikredildikten hemen sonrasında azapla tehdit etmesi de bu iddiamızı destekler mahiyettedir.

Netice olarak bu çalışmamızın ferdî ve ictimâî ahlâk eğitimi alanında faydalı olacağını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- el-Aclûnî**, İsmail b. Muhammed b. Abdulhadi, *Keşfü'l Hafa*, Matbaatü'l Alemiye, Beyrut, 1971.
- Affâne**, Hüsameddin, *Fikhî Ve Ahlâkî Yönleriyle İslam 'da Ticaret*, Trc. Servet Bayındır, Polen yayınları, İstanbul, 2007.
- Ağrakça**, Ahmet, "Ahlâk", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, I.
- Akar**, Muhlis, *İş Ve Ticaret Ahlâkı*, Ankara, DİB yay., 2008.
- Akgün**, İbrahim, *Kur'an'da Tefekkür*, (Basılmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi SBE, Şanlıurfa, 2000.
- Aköz**, Hidâyet, *Kur'an'da Allah-Kul İlişkisi*, Seriyeye Yayınları, İstanbul, 2000.
- Âlerâsî**, Nidâl, *El-Bedru'l Envâr Şerhü'l Fikhü'l Ekber Li İmam Azam Ebî Hanife en-Numan*, Daru'n- Nûri'l Mübîn Li'n-Neşri Ve't-Tevzi' Amman, 2017.
- el-Âlûsî**, Ebi Fadl Şihabüddin Mahmut el-Bağdadi, *Rûhu'l Me'ânî Tefsir'ul Kur'an-il Azîm Ve Seb'il Mesânî*, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, Yeni Ufuklar Yay., 1991.
- Aydın**, Mehmet S., *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, TDV Yay., Ankara, 1991.
- Aydın**, Mehmet Zeki, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, İstanbul, Timaş Yay., 2009.
- Aydın**, Mehmet, "Ahlâk", *DİA*, II.
- Başar**, Alaaddin, *Nurdan Kelimeler-II*, İstanbul, Zafer yayınları, 2000.
- Başkurt**, İrfan, *Ku'ran Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge*, İstanbul, İşaret Yayınları, 2000.
- Bayraklı**, Bayraktar, *Kur'an da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1999.
- Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul, Bayraklı Yay. 2007.
- Beyâzîdî**, Molla Musa Celâlî, *Hâşiyetü'l Vâdihü'l Mesâlik Alâ Tefsirü'l Medârik*, Ravza Yayınları, İst., 2017.
- el-Beğavi**, Ebi Muhammed Hüseyin b. Mes'ut, *Me'âlimu't-Tenzil*, Daru'l Ma'rife, Beyrut, 1987.
- Bozkurt**, Alettin, *Kur'an'da Kıyâmet*, Nokta Yayınları, Konya, 2000.
- Buhari**, Ebi Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihi Buhari*, Beyrut, Daru'l Marife, tsz.

- Bursevî**, İsmail Hakkı, *Ruhü'l Beyân Fî Tefsîru'l Kur'an*, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- el-Bûtî**, M. Sait Ramazan, *Kübra El-Yakiniyyati'l Kevniyyeti*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1997.
- Canan**, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasar Tercüme ve Şerhi*, Ankara, Akçağ Yay.,1993.
- el-Cezâirî**, Ebubekir Cabir, *En Kolay Tefsir*, Mektup yay. İstanbul, tsz.
- el-Cürcânî**, Ali b. Muhammed Seyit Şerif, *Kitab'ül-Ta'rifat*, Dersaadet, İst. 1318h.
- Çağrıçı**, Mustafa, "Ahlâk", *DİA*, II.
-“Hırs”, *DİA*, XVII.
-“Ticaret Ahlâkı”, *DİA*, II.
-*İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. İstanbul, 1989.
-*Gazâliye Göre İslâm Ahlâkı*, Ensâr neşriyat, İstanbul, 1982.
- Derveze**, İzzet, *Et-Tefsirü'l Hadîs*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Döndüren**, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret Ve İktisat İlmihali*, Erkam Yay., İstanbul, 2010.
- Dönmez**, İbrahim Kâfî, “günah” *İnanç, İbadet Ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*.
- Duman**, M. Zeki, *Kur'an-ı Kerîm'de Âdâb-ı Muâşeret Görgü Kuralları*, Tuğra neşriyat, İstanbul, tsz.
- Ebû Suûd**, Kâdî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *Tefsîru Ebi's-Suûd Veya İrşâdü'l Akli Selim*, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- Ebu Davud**, Süleyman b. El-Eş'as, Süneni Ebi Davud, Daru'l Kitap El- ilmiyye, Beyrut, tsz.
- Ebu Hayyan**, Esirüddin Muhammed b. Yusuf El Ceyyani el-Endülüsi, *Bahru'l Muhît*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 2005.
- Emre**, Mehmet, *Müslümanca Yaşama Sanatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Erdem**, Hüsameddin , *Ahlâk Felsefesi*, Konya, Hü-Er Yay., 2003.
- Eren**, Şadi, *İnsan Ve Eğitim*, Zafer Yayınevi, Erzurum, tsz.
-*Ticaret Ahlâkı*, Selsebil yayınları, İstanbul, 2015.
- Ersoy**, M. Akif, *Safahat*, Ankara, DİB Yayınları, 2012.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, İstanbul, İşaret Yay., 1999.
- Esen**, Adem, *Medyenliler ve İktisadi Hayatımız, İktisat ve Din*, Der. Mustafa Özel, İz Yay., İstanbul, 1994.
- Fersahoğlu**, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul, Marifet yayınları, 1996.

- Fîrûzâbâdî**, Ebî Tâhir Muhammed b. Yakub *Tenvîru'l Mikbâs Min Tefsiri İbni Abbâs*, Daru'l Kütübü'l İlmîyye, Beyrut, 2004.
- Kâmûsü'l Muhît*, Beyrut, Müessesetu'r Risale, 1986.
- Gazete**, *Yeniçağ*, "Market Raflarında Gramaj Hırsızlığı", 15 Mayıs 2013.
- Gazzâlî**, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhya'u Ulum'id-Din*, İstanbul, çev. Sıdkı Güllü, Huzur yay., 1998.
- Geçit**, M. Salih, *Ekonomi ve İnanç*, TDV Yayınları, Ankara, 2009.
- Gölcük**, Şerefettin,, *Kelam Tarihi*, İstanbul, Esra yay., 1998.
- Görmez**, Mehmet, *Kalbin Erbaini*, OTTO, Ankara, 2014.
- Görsoy**, İsmail Hakkı, "Endonezya'da İslamiyet", *DİA*, XI.
- Güler**, İlhami, "Dünyanın Başına Gelen "Derin Sapkınlık": Dünyevîleşme, İslâmiyat, IV, (2001).
- Günay**, Ahmet vd., *I. Din Şûrası Tebliğ Ve Müzakereleri*, DİB yay., İstanbul, 1995.
- Gündüzöz**, Soner vd., *Kur'an'dan Öğütler 1*, DiB Yayınları, Ankara, 2010.
- Güngör**, Erol & **Akçay**, Salim, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Yaşam*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1995.
- Hâkim**, Said, *Rabbani Yol Ve Sünnetullah*, İnsan yayınları, İzmir, 1999.
- Havva**, Said, *El-Esas Fi't-Tefsir*, çev. Abdüsselam Arı, Şamil yayınevi, İstanbul, 1992.
- Allah Erinin Ahlâk Ve Kültürü*, çev. Harun Ünal, Yenda yay. İst., tsz.
- İbn Hanbel**, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, Müessesetu'r-Risale, 1983.
- İbn Kesir**, Ebu'l Fida İsmail b. Kesir, *Tefsiru'l Kur'an'il Azim*, Kahire, Müessesetu Kurtubetin Lit-Tibaeti ven-Neşri vet-tevzi, 2000.
- İbn Mace**, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Daru'l Fikr, Beyrut, tsz.
- İbn Manzûr**, Ebü'l Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l Arab*, Beyrut, 1994.
- el-İsfehânî**, Rağib, *Müfredat*, Beyrut, Darü'l Marife, tsz.
- İslâmoğlu**, Mustafa, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, İstanbul, Akabe Vakfi yay., 2011.
- el-Kâdî**, Abdulfettah, *Esbabü'n- Nüzûl*, Trc.Sâlih Akdemir, Fecr yay., Ankara, 1996.
- Kallek**, Cengiz, "Ticaret" *DİA*, XLI.
- Kandemir**, M. Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil yay. İst., 1984.
- Karadeniz**, Osman, "Fâcir", *DİA*, XII.

- Karagöz**, İsmail, *İlahî Emirler*, Kar yayınları, Ankara, 2016.
- “Berr” *Dini kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB yayınları, 2006.
- “Fâcir” *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- İlahî Yasaklar*, Kar yayınları, Ankara, 2016.
- Kur’an’da Zikir Kavramı Ve Allah’ı Zikir*, DİB yayınları, Ankara, 2005.
- Karaman** vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsir*, Ankara, Diyanet Yay., 2007.
- el-Kardavî**, Yusuf, *Çağdaş Meselelere Fetvalar*, Trc. Vahdettin İnce, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1996.
- Karlı**, İbrahim Hilmi, “Kur’an’da Helal Kazanç” *Helal Kazanç, Helal Tüketim*, DİB Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kavas**, Ahmet, “İslâm’ın En Doğu Kapısı Endonezya” *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs 2017.
- Kesler**, M. Fatih, *Kur’an-ı Kerim’de İnsan Tipleri*, Ankara, Akçağ Yay, 1995.
- Kılıç**, Recep, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, TDV yay., Ankara, 2000.
- Kırbaçoğlu**, M. Hayri, *Ahir Zaman İlmihali*, Yayınevi yay. Ankara, 2010.
- Koç**, Ahmet, *Eleştirel Açıdan Kur’an’da Müşriklerin Ahlâkî Vasıfları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Marmara üniv. SBE, İstanbul, 2001.
- Kotku**, M. Zahid, *Tevbe*, Seha Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Kutub**, Muhammed, *İslâm Ve Materyalizme Göre İnsan*, Trc. Kemal Sandıkçı, Şamil Yay., İstanbul, tsz.
- Fizilal-il Kur’an*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, tsz.
- Kutup**, Muhammed, *Kur’an Araştırmaları*, çev. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy, Seriyeye yayınları, İstanbul, 1997.
- Küçük**, Ali, *Besairul Kur’an*, Konya, Özgü Cilt Evi, 2013.
- Lindbom**, Tage, *Başaklar Ve Ayrık Otları Modernliğin Sahte Putları*, çev. Ömer Baldık, İnsan yayınları, İst., 2016.
- el-Mahallî**, Celâlü’ddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed & Suyûtî, Celâlü’ddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr, *el-Kur’âni’l-Kerîm bi’r-Resmî’l-Osmânî ve bihâmişihî Tefsîru’l-İmâmeyni’l-Celîleyn*, Dâru’bn-u Kesîr, Beyrut, 1999/1460.

- Malik**, Ebu Abdullah b. Enes b. Ebi Âmir, *Muvatta*, “*Hüsnü’l-Huluk*”, 8, Çağrı yay., İstanbul, 1981.
- el-Mâtürîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te’vilâtü Ehli Sünneti Tefsirü’l Mâtürîdî*, Daru’l Kütübî’l ilmiyye, Beyrut, 1971.
- el-Maverdi**, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüketü ve’l Uyun Tefsiru’l Maverdi*, Daru’l Kütübü’l İlmiye, Beyrut, 1992.
-*Edebü’d-Din Ve’d-Dünya*, Terc. Ali Akın, Çelik yayınları, İst.,1998.
- Mevdudî**, Ebul Alâ, *Tefhimü’l Kur’an*, İnsan yay., Trc. M. Han Kayani vd., İst., tsz.
-*Gelin Bu Dünyayı Değiştirelim*, Çev. Nurettin Temiz, İnkılâb yay., İst., 1986.
- Mustafa**, İbrahim vd., *Mu ‘cemu’l- Vesit*, el-Mektebetü’l İslamiyye, İst., tsz.
- el-Münzirî**, İmam Hafız Abdulazim b. Abdulkavi, *Hadislerle İslâm“Terğip ve Terhib”*, Çev. Heyet, A. Muhtar Bükükçinar, Ahmet Arpa, İst., Huzur yay., tsz.
- Müslim**, Ebu’l-Huseyn el-Haccâc el-Kuşeyri, *Sahih*, Beytu’l-Efkâr ve’d-Düveliyye, Riyad, 1998.
- es-Nesai**, Ahmed b. Şu‘ayb, *es-Sünenü’l- Kübra*, Beyrut, Müessesetu’r-Risale, 2011.
- en-Neseî**, Ebi’l Berekat Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, *Medarikü’t-Tenzil ve Hakaikü’t-Te’vil, Darü’l İbn Kesir*, Dimeşk-Beyrut, 2013.
- Nurbaki**, Haluk, *Amme Cüzü Yorumu I-II*, Damla yay., İstanbul, 1986.
- Nursî**, Said, *Lem’alar*, Envar neşriyat, İstanbul, 1996.
-*Mektubat*, Envar neşriyat, İstanbul, 1996.
- Okumuş**, Ejder, “Kur’an ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış” *Diyanet İlmi Dergi Kur’an Özel Sayısı*, DİB yayınları, Ankara, 2012.
-*Kur’anda Toplumsal Çöküş*, İstanbul, İnsan Yayınları,1995.
- Okuyan**, Mehmet, *Kısa Sürelerin Tefsiri II*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Özafşar**, Mehmet Emin ed. “Cehenneme Giden Yollar” *Hadislerle İslâm*, DİB Yayınları, İstanbul, 2017.
- Özek**, Ali, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1979.
- Öziş**, Musa, *Mutaffifin Süresi Tefsiri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, Marmara Üniv., SBE, 1997.
- Paçacı**, Mehmet, *Kur’an’a Giriş*, İsam yayınları, Ankara,2013.

- er-Razi**, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l Ğayb*, Dâru'l-Fikr. Beyrut, 1426/2005, XI, 571.
- er-Râzî**, Zeynüddün Muhammed b. Ebibekir b. Abdulkadir, *Muhtaru's-Sihâh*, Daru'r-Risaleti Alemiyye, Dımeşk-Hicaz, 2010.
- es-Sâbûnî**, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir, Şeriketü Ebnai Şerif El-Ensari Lit-Tibaeti ven-Neşri vet-tevzi*, Beyrut, 2014.
- Safa**, Mustafa, *Hiz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2015.
- Sami**, Şemsettin, *Kâmûs-i Türkî*, "Günah", Kapı yay. İst., 2011.
- Sarıçam**, İbrahim, *Evensel Mesaj*, DİB Yay., Ankara, 2011.
- es-Sâvî**, Şeyh Ahmet, *Haşiyetü's-Sâvî A'lâ*, Darü'l Ehyâü't-Tüvas El-Arabî, Beyrût, tsz.
- Selvi**, Dilaver, *Gönül Dostlarının Cemiyeti Islahı*, Hacegan Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sırma**, İhsan Süreyye, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.
- es-Suyutî**, Celalüddin Ebû Abdirrahman, *Lübabü'n-Nükûl Fi Esbabî'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Kütübi es-Sekafiye, Beyrût-Lübnan, 2010.
- es-Süddî**, Ebu Muhammed İsmail b. A. Rahman, *Tefsiru's-Süddi el- Kebir*, Daru'l Vefa Lit-Tibaeti ven-Neşri vet-tevzi, 1993.
- eş-Şevkânî**, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l Kadîr*, Darü'l Küttabü'l Arabî, Beyrut, tsz.
- Neylu'l-Evtar min Esrari Munteka'l Ahbar, Riyad, Daru İbni'l-Kayyim, 2005.
- Şimşek**, M. Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Konya, Kitap Dünyası Yay. 2013.
- et-Taberî**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîü'l beyan an tevli ayi'l Kur'an*, Beyrut, 1988.
- et-Taftazanî**, Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l Akaid*, ter. Talha Hakan Alp, Yasin yay., İstanbul, 2008.
- Tan**, Zeki, "Kur'an Mesajının İletilmesinde Başat Özellik: Güvenilirlik", İğdır Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2014, S:3&4.
- Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü, Özgü yayınları, İst., 2010.

- Tarhan**, Nevzat, “Helal Ve Haramın Psikolojisi”, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, DİB Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tekin**, Sümevra, “*Mutaffifin Sûresinin Din Eğitimi Açısından Yorum Ve Tahlili*”, İstanbul, 2008, MÜ Yük. Lisans Tezi.
- et-Tirmizi**, Muhammed b. İsa el-Camiu’l Kebir, Daru’l Garibi’l- İslâmi, Beyrut, 1996.
- Toksarı**, Ali, “*Birr*”, *DİA*, V
- Topaloğlu**, Aydın, “Materyalizm”, *DİA*, XXVIII.
- Topaloğlu**, Bekir, “Ahiret”, *DİA*, II.
- Turgut**, Ali, Kur’an-ı Kerime Göre Ahlâk Esasları, Şamil yayınevi, İstanbul, 1985.
- et-Tûsî**, Narîruddin, *Ahlâk-ı Nasırî*, ed.Tahir Özakkaş, çev. Anar Gafarov-Zaur Şükrüov, Litera yay. İstanbul, 2007.
- Uludağ**, Süleyman, *İslâmda İrşad*, İstanbul, Marifet Yay., 1981.
- Useymîn**, M. Sâlih, *Şerhü’l Akidetü’l Vâsitiyye Li Şeyhü’l İslâm İbni Teymiyye*, Mektebetü’l Hüda El- Muhammediyye, Beyrut, 2011.
- Usta**, Niyazi, *Ekonomi Ahlâkı Ve İnsan Kaynağı*, Aktif Yayınevi, Erzurum, 2001.
- Üzüm**, İlyas “İlliyyîn” *DİA*, XXII.
- el-Vâhidî**, Ebu Hasan Ali b. Ahmet, *Esbabü’n-Nüzûl*, Daru’l Mustafa, Dimeşk, 2008.
- Yaşaroğlu**, M. Kâmil, “*Muttaififin Sûresi*”, *DİA*, XXXI.
- Yazır**, M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, Azim Dağıtım, 2012.
- Yeşilyurt**, Temel, “Rü’yetullah”, *DİA*, XXXV.
- Yıldırım**, Celal, *İlmin ışığında Asrın Kur’an Tefsiri*, İst, Anadolu Yay. 1989.
- Yıldız**, Abdullah, *Şuayb (s.a.v.)’in Çağrısının Özü: Ölçü-Denge-Adalet, Kur’an’ın Hayata Müdahalesi*, Der. Abdullah Yıldız, Umran Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yüksel**, Yakup, “Kur’an’da “Veyl” Kelimesi Üzerine”, Diyanet İlmi Dergi, 2016.
- ez-Zemahşeri**, Ebu’l Kasım Carullah Mahmut b. Ömer, *el- Keşşaf*, Daru’l Kütübî’l İlmiyye, Beyrut, 1971.
- ez-Zühayli**, Vehbe, *Tefsîrü’l Münir*, Trc. Hamdi Arslan vd., Risale yay., İstanbul, 2005.